

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

FACULTY OF ARTS

DEPARTMENT OF LANGUAGES

COURSE CODE: IGB213

COURSE TITLE: USE OF THE IGBO LANGUAGE

(AMUMAMU NTINYE ASUSU IGBO N'ORU)

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

National Open University of Nigeria

Headquarters

91, Cadastral Zone,

Nnamdi Azikiwe Expressway

Jabi, Abuja

Nigeria

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by

National Open University of Nigeria

Printed 2020

ISBN:

All Rights Reserved

Odee Ihe Omumụ:

Dkt. Chinweude N. Ugochukwu
Ngalaba Igbo, Asusụ Afrîka na nke Eshia,
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka, Naijiria
(Department of Igbo, African & Asian Studies,
Nnamdi Azikiwe University, Awka)

Onye Ọdezi Ihe Omumụ:

Prof. Greg O. Obiamalu
Ngalaba Lingwistiks,
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka, Naijiria.
(Department of Linguistics, Nnamdi Azikiwe
University, Awka)

Onye Nchikwa Ihe Omumụ:

Prof. H. S. Igboanusi
Ngalaba Lingwistiks na Asusụ Afrîka,
Mahadum Ibadan, Naijiria
(Department of Linguistics & African Languages,
University of Ibadan, Nigeria)

NDỊNA**IHU AKWUKWỌ**

Mkpólite	
Mbunuche Izugbe	
Mbunuche Kpom kwem	
Nkowa Ihe Ọmụmụ	
Ngwa Ihe Ọmụmụ	
Yunit Ihe Ọmụmụ	
Akwukwọ Ogugu na Nrụtụaka	
Nnwale	
Ihe Omume	
Ule na Enyemmaakị	
Usoro Enyemmaakị	
Ndịna Ihe Ọmụmụ	
Ka ị ga-esi ritekarịcha uru ihe ọmụmụ a	
Ndị Nduzi na Nkuzi	
Nchikota	

Mkpólite

IGB213 bụ ihe ọmụmụ nwere kredit abụo, nke a na-eme n’afọ nke abụo n’otu agba agumakwukwọ simesta. E dere ya maka ụmụ akwukwọ na-eme Igbo kpom kwem. O nwere yunit ihe ọmụmụ iri na asato, Yunit ndị a metụrụ aka n’ihe gbasara asusụ n’izugbe ya na kwa asusụ Igbo, mana n’ebe ụfodụ arụturu aka n’asusụ ole na ole ndị ọzọ iji mee ka ihe a na-akowara dị mfe na nghọta.

Onye nduzi ihe ọmụmụ a ga-akowara gi ihe kọqsụ a na-ekwu maka ya, akwukwọ dị iche iche a ga-agụ, na ka I ga-esi jiri ha rụo. O ga-ekwu oge ole yunit ihe ọmụmụ bula nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe omume so ya. O dị mkpa na aga na-agà klasị ka nwata akwukwọ na ndị nkụzi ya nwee ike kparita gbasara ihe nhijamahụ nwere ike ịdapụta n’ihe ọmụmụ a.

Mbunuche Izugbe

E mebere ihe ọmụmụ a iji kowaa ihe gbasara asusụ tʊmadị nke gbasara itinye asusụ Igbo n’orụ. Ihe ndị gbara ọkpurukpụ a na-atụ anya ha bụ:

- a. ime ka nwata akwukwọ ghọta ihe bụ asusụ, ụdị , asusụ, njirimara ya na kwa uru ọ na-abara mmadụ
- b. ịmata ka asusụ si bụrụ ngozi nke nwere ike ịgbanwe ọnọdu akụnụuba obodo ma ọ bụ agburụ nwe ya,
- c. ch. Ikowaa nka asusụ dị iche iche na kwa usoro asusụ si arụorụ.
- d. Ikowaa ihe ndị na-enyere asusụ aka ịru orụ na kwa ihe ndị na-eme ka asusụ dị mma na ntị.
- e. Ime ka nwata akwukwọ hụta mkpa ikwalite asusụ Igbo dị na kwa itinye asusụ Igbo n’orụ na mmekorita ya na ndị ọzọ.

MbunucheKpom kwem

Yunit ihe ọmụmụ niile dị n'akwukwọ a nwembadoro mbunuche nke ha. O dị mkpa na nwata akwukwọ ga-agụ mbunuche nke ọ bụla tupu ọ malite ileba anya na nkụzi dị n'okpuru ha. A tịrụ anya na a gbasoo usoro a bido n'isi ruo na njedebe ihe ọmụmụ a, na nwata akwukwọ ga-enwe ike:

- a. ikowa asusụ, njirimara ya na uru ọ bara, ụdị asusụ,
- b. kowaa ọtụ asusụ na njirimara asusụ Igbo
- ch. ịtụle nka asusụ na usoro asusụ si arụorụ
- d. ikowaputa ihe ndị na-enyere asusụ aka ịrụorụ
- e. ịtụle ọnụdu asusụ Igbo na Naijiria na icheputa ka ọ ga-esi gbaa mbọ itinye asusụ Igbo n'orụ

Nkowa Ihe Ọmụmụ

Iji mee ihe ọmụmụ a nke ọma ma meruo ya n'isi, ọ dị mkpa na nwata akwukwọ gurụ yunit ọ bụla, gụo akwukwọ ọgụgu atuputara, nakwa akwukwọ ndị ọzọ NOUN weputara. Nkeji ọ bụla nwere ihe omume nke onwe so ya. N'agbata dị iche iche n'ihe ọmụmụ a, a tịrụ anya na a ga-ezute ihe omume ndị ahụ e mere maka ntụle. Ọ ga-ewe ihe dị ka izu ụka iri na iteghete iji mecha ihe ọmụmụ a. Na ngwuchcha ihe ọmụmụ a, e nwere ule mmechi. E depütara ihe niile gbasara ihe ọmụmụ a n'ebe a. A ga-eweputa oge gụo nkeji ọ bụla ọfụma ka e nwee ike mee ihe ọmụmụ a ọfụma ma mecha ya n'oge.

Ngwa Ihe Ọmụmụ

Ihe ndị ya na ihe ọmụmụ a so gụnyere:

1. yunit ihe ọmụmụ
2. akwukwọ ọgụgu
3. Fajil ihe omume
4. Oge Nziputa ihe amụtarala

Yunit Ihe Ọmụmụ

E nwere yunit ihe Ọmụmụ iri na asatọ dị ka e si depụta ha ebe a:

MODUL 1: ASUSU NA NJIRIMARA YA

Yunit 1: Gịnị bụ Asusu?

Yunit 2: Ọtù Asusu

Yunit 3: Njirimara Asusu

Yunit 4: Uru Asusu Bara

Yunit 5: Asusu Nne na Asusu nke Abụo

MODUL 2: ASUSU IGBO NA NJIRIMARA YA

Yunit 1: Mmalite Asusu Igbo

Yunit 2: Asusu Igbo na ndị na-asụ ya

Yunit 3: Njem Asusu Igbo site n'Olundi rue n'Igbo Izugbe

Yunit 4: Njirimara Asusu Igbo

Yunit 5: Olundi Igbo na Igbo Izugbe

MODUL 3: NKA NA USORO ASUSU

Yunit 1: Nka Asusu

Yunit 2: Usoro Asusu si Arụ Ọrụ

Yunit 3: Ihe Ndị na-enyere Asusu Aka Ịru Ọrụ

Yunit 4: Igbo Asụrụasụ na Igbo Nsụjọ

Yunit 5: Ọdachi diịri Asusu n'ịru Ọrụ Ya

MODUL 4: ỌNỌDỤ ASUSU IGBO NA NAIJIRIA

Yunit 1: Asusụ Igbo na Ndị Ogbo ya

Yunit 2: Nsogbu na-echere Asusụ Igbo Aka Mgba

Yunit 3: Uzọ Nzopụta Asusụ Igbo

Modul 1 ga-edubanye gi n'amumamụ asusụ, na njirimara ya, ṡòtù asusụ, asusụ nne na asusụ abụo. Modul 2 lebara anya n'asusụ Igbo kpomkwem, mmalite ya, ndị na-asụ ya na njirimara ya, olundi na Igbo izugbe. Modul 3 na-akowa nka asusụ, usoro asusụ si arụ ọrụ, ihe ndị na-enyere asusụ aka ịrụ ọrụ ttinyere Igbo asuruaṣụ na Igbo nsujo. Modul 4 na-akowa ọnodụ asusụ Igbo na Naijirị a. E nwere yunit iri na asatọ n'ihe ọmụmụ a. Yunit ọ bụla nwere ihe ọmụmụ a ga-amụ n'otu izu. Ọ gụnyere ebumnobi nkụzi, ntụzi aka ihe ọmụmụ, akwukwọ ọgugụ, ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkụzi ga-amaakị. Ihe ndị a niile na-enye aka n'imejupụta ebumnobi yunit ọ bụla na kwa nke ihe ọmụmụ a.

Akwukwọ Ọgugụ na Nrụtụaka

Ngwa nkụzi a bụ akwukwọ kachasi mkpa n'ihe ọmụmụ a, mana i nwere ike ịgụ akwukwọ nrụtụaka e düpütara n'ebe a iji gumi ihe ọmụmụ a nke ọma.

Nnwale

E kewara nnwale a ga-eme n'ihe ọmụmụ a uzọ abụo: ihe omume onye nkụzi ga-amaakị na ule odide. Oge a na-eme ihe omume ndị a, a tịrụ anya na a ga-etinye ihe niile a mịtara n'ihe ọmụmụa n'orụ. Nwata akwukwọ ga-ezigara onye nkụzi kọqosu a ihe omume niile o mere maka nlele etu oge ihe ọmụmụ a na kwa faịl ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime pasent 100% ihe ọmụmụ a.

Ihe Omume

E nwere ihe omume onye nkụzi ga-amaakị na ngwuchcha yunit ọ bụla. A tịrụ anya na nwata akwukwọ ga-eme nke ọ bụla n'ime ha. Onye nkụzi ga-amaakị ha niile ma hօro

maakị ato o bụla kachasị mma iji nweta maakị nnwale ngawanye. Ihe omume nke o bụla n'ime ha bu pasent iri (10%).

Nwata akwukwọ mechaa ihe omume o bụla, o ga-ewere ya na fɔom ihe omume zigara ha onye nkụzi. O ga-agba mbọ hụ na ha ruru onye nkụzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ka o sila dị, o bụrụ na o nwere ihe ga-eme na i gaghị enwe ike imecha ihe omume a tupu oge e nyere eruo, i ga-akpoturụ onye nkụzi gị rịọ ya ka o nyetukwuo obere oge.

A gaghị enye nwata akwukwọ oge o bụla ma o bụrụ na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, beluso n'ọnodụ ajo ọdachi.

Ule na Enyem maakị

Ule ikpeazụ maka IGB 213 ga-ewe áwà abụo nke ga-ebu pasent iri asaa (70%) n'ime maakị ihe ọmụmụ niile. Ule ikpeazụ ga-adịkwa ka ajụjụ e zutere n'ihe omume dị iche iche e merela. A ga-anwale nwata akwukwọ n'ihe niile a kuziiri ya n'ihe ọmụmụ a. O ga-agba mbọ hụ na o ji oge e nwere n'agbata mmecha nkụzi ikpeazụ na ule gugharịa ihe niile e mere n'ihe ọmụmụ a. O ga-abakwara ya uru ma o gugharịa ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkụzi nyere tupu ule eruo.

Usoro Enyem maakị

Tebul na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maakị n'ihe ọmụmụ a.

Nnwale	Maakị
Ihe omume 1-4: maakị n'ime ato kachasị mma =(10% ụ 3)	30%
Ule ikpeazụ	70%
Mgbakọ	100%

Ndịna Ihe Ọmụmụ a

Yunit	Isiokwu	Emereme kwa Izu	Ihe Omume
	Nduzi Ihe Ọmụmụ	1	
Modul 1			
1	Gịnị bụ Asusụ?	2	Ihe omume 1
2	Otù Asusụ	3	Ihe omume 2
3	Njirimara Asusụ	4	Ihe omume 3
4	Urụ Asusụ Bara	5	Ihe omume 4
5	Asusụ Nne na Asusụ nke abụo	6	Ihe omume 5
Modul 2			
1	Mmalite Asusụ Igbo	7	Ihe omume 6
2	Asusụ Igbo na Ndị na-asụYa	8	Ihe omume 7
3	Njem Asusụ Igbo site n'Olundi rue n'Igbo Izugbe	9	Ihe omume 8
4	Njirimara Asusụ Igbo	10	Ihe omume 9
5	Olundi Igbo na Igbo Izugbe	11	Ihe omume 10
Modul 3			
1	Nka Asusụ	12	Ihe omume 11
2	Usoro Asusụ si Arụ Orụ	13	Ihe omume 12
3	Ihe Ndị na-enyere Asusụ aka Irụ orụ	14	Ihe omume 13
4	Igbo Asurụasụ na Igbo Nsujọ	15	Ihe omme 14
5	Ọdachi dịrị Asusụ n'irụOrụ ya	16	Ihe omume 15
Modul 4			
1	Asusụ Igbo na ndị ògbò ya	17	Ihe omume 16

2	Nsogbu na-echere Asusu Igbo aka mgba	18	Ihe omume 17
3	Uzø Nzoputa Asusu Igbo	19	Ihe omume 18
	Nkuzighari	20	
	Ule	21	
	Mgbakọ	21	

Ka a ga-esi Ritekarịcha uru Ihe Ọmụmụ a

N'ụdị agumakwukwọ oteaka a, yunit nkuzi na-anochi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ na-eme ka e nwee ike gụo ma mee ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masị onye, n'ebe na oge o ji chọq. Ya ka o ji dị mkpa na nwata akwukwọ hụtara nke a dị ka ịgụ ihe onye nkuzi dere karịa ige onye nkuzi na klasị. Etu onye nkuzi ga-esi nye nwata akwukwọ ihe omume na klasị ka nkeji ihe ọmụmụ a si nye gi ihe omume i ga-eme n'ebe o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbụ na yunit ọ bụla bụ mkpolite n'isiokwu a ga-akuzi na yunit ahụ, na etu yunit ahụ si metụta nkeji nkuzi ndị ọzọ. Nke na-eso ya bụ mbunuche nkuzi. Nke a na-akowa ihe e kwesiri ịma mà e mechaas ihe ọmụmụ. Ọ dị mkpa ka nwata akwukwọ na-atụle ntụzi aka na mbunuche ndị a mgbe ọ na-agụ akwukwọ a. I guchaa yunit ọ bụla, I kwesiri ịtụle ma I mejuputara mbunuche ndị ahụ ma ọ bụ na I mejuputaghị ha. Ọ bürü na I na-eme etu a kwa mgbe, I ga-eme ọfụma n'ihe ọmụmụ a.

E nwere nnwale na ngwucha yunit ọ bụla; ụsa ha díkwa n'ime ihe ọmụmụ ọ bụla. Ime ihe omume ndị a ga-enyere nwata akwukwọ aka imejuputa mbunuche yunit ọ bụla ma kwado gi maka ihe omume n'ule ga-eso ya. Nwata akwukwọ ga-agba mbọ mee ihe omume ọ bụla n'oge kwesiri na yunit ọ bụla. E nwechara atụ e nyere na yunit ọ bụla; I kwesiri ịtụle ha ma I rute na ha.

Ndị nduzi na nkụzi

E weputara awa asatọ maka ịkụzi ihe ọmụmụ a. A ga-agwa nwata akwukwọ ụbọchị, oge na ebe a ga-eme nke a tinyere aha na akara ekwe-ntị onye nkụzi. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere gi n'òtù nkụzi.

Onye nkụzi ga-amaakị ma dee gbasara ihe omume niile ụmụ akwukwọ mere; ọ ga-etinye uchu n'ịma ma ha na-agà n'ihi ma ha na-ada ada, ka ha na-enwe nhijamahụ iji hụ na o nyeere ha aka n'ebe kwesịri mgbe oge nkụzi ihe ọmụmụ na-agà n'ihi. Nwata akwukwọ ga-agba mbọ hụ na o zijeere onye nkụzi ihe omume nke o mere tupu oge e nyere agafee. Ọ ga-amaakị ya ma zighachitere ya ya n'oge n'adịghị anya.

Nwata akwukwọ kwesịri ịkpotụru onye nkụzi ya n'ekwe-ntị ma ọ bụ na ‘e-mail’ ma ọ bürü na ọ chọọ enyemaka. I kwesikwara ịkpotụru onye nkụzi gi ma ọ bürü na:

- I ghɔtaghị akụkụ ihe ọmụmụ, yunit ma ọ bụ ihe ndị e nyere gi guo.
- Ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- I nwere ajụjụ ma ọ bụ na ihe omume na-enye ya nsogbu
- Ihe onye nkụzi gi kwuru banyere ihe omume ma ọ bụ banyere maakị e nyere gi n'ihe omume gi.

Nwata akwukwọ ga-agba mbọ gaa ọgbakọ nkụzi ga. Ọ bụ naanị ohere ahụ ka o nwere ịhụ ndị nkụzi ya ihu na ihu ma jụọ ajụjụ ndị a ga-aza ya ozigbo. Ha nwere ike ikwu maka nsogbu ọ bụla ọ na-enwe gbasara ihe ọmụmụ ya. Iji rite elele na nkụzi a, I kwesịri idetu ajụjụ niile I nwere tupu I jebe klasị. I ga-erite nnukwu uru ma I sonye na nkụzi n'uju.

Nchikota

E mere IGB 213 ka o kwadobe gi maka inwe mmasị n'asusụ Igbo na itinye ya n'orụ. Mgbe i ga-emecha ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike kowaa asusụ Igbo, njirimara ya, ọnọdụ ya na kwa oke na orụ gi ime ka o na-agawanye n'ihi. I ga-amata mmebere Igbo asurụasụ na Igbo nsujo tinyere ihe ndị na-enyere asusụ aka ịru orụ ya nke ọma.

Ekwenyere m na ihe ọmụmụ a ga-enye gi obi ụtọ na afọ ojuju. Atụkwara m anya na i ga-eme nke ọma n'ihe ọmụmụ a. Ndeewo!

MODUL 1: ASUSU NA NJIRIMARA YA

Yunit 1: Gịnị bụ Asusụ?

Yunit 2: Ọtù Asusụ

Yunit 3: Njirimara Asusụ

Yunit 4: Uru Asusụ Bara

Yunit 5: Asusụ Nne na Asusụ nke Abụọ

Yunit 1: Gịnị bụ Asusụ?

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Gịnị bụ Asusụ?

3.2 Ihe ndị dị mkgbasara Nkowa Asusụ

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

Ihe Omume

6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Asusụ bụ otu n'ime onyinye dị iche iche Chineke nyere mmadụ. Ọtụtu n'ime onyinye ndị abụ ndị a na-ahụ anya ma na-ebitükwa aka ebe ụfodụ bụ ndị anaghị ahụ anya ma ya fodụ ibitụ aka. Asusụ bụ otu n'ime onyinye anaghị ahụ anya mana a na-etinye ya n'orụ n'uzo

dị iche iche. O bụudo na-ejikota mmadụ na ibe ya. Asusụ bụ ụto ndu mmadụ n'ụwa n'ihi na e wezuga asusụ, ọ ga-esi ike mmadụ na ibe ya inwe mmekorita.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji a, ị ga-enwe ike:

1. ịkowa ihe asusụ bụ
2. ịkowa ka asusụ si bürü onyinye pürü iche
3. ịkwu ihe dị iche n'etiti asusụ na ụda ụmụ anumany n-emeputa

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Nkowa Asusụ

Olee ihe asusụ bụ? Olee ndị nwe asusụ?

Asusụ bụ ụda sitere n'olu mmadụ nwere ngho ta mgbe ọgan okwu dị iche iche meghariri ahụ n'uzo dị iche iche (Anozie 1999). O bụuda mmadụ na-eme nke nwere ngho ta site na nkewekorita nke ọha na eze nwe ya bụ asusụ. Asusụ bụ ụdaolu mmadụ a haziri ahazi (Crystal 1971:175) n'ụdi ọdịmara nke na-abughị ebumpata ụwa mmadụ n'onwe ya mebere e ji akowapata echiche site n'okwu ọnụ ma ọ bụ n'edemedede. Asusụ bụ ihe malitere ịdị ire n'ihi na Chukwu nyere mmadụ ögugị isi karịa anumany ndị ọzọ o kere n'ụwa. O bụ ọgan okwu ma ọ bụ njiakpọ dị n'ahụ mmadụ ka mmadụ ji asụ asusụ. Umụ anumany ndị ọzọ nwechara ọgan okwu mana ọ bughị asusụ ka ha ji ya asụ. O bụ naani ụda ndapata ka ha ji ọgan okwu nke ha eme. Asusụ nwere ike ịdị n'ụdi asuriasu (ekwuruekwu), ederede na mmegharị ahụ. Udi asusụ a ga-agbadokari ükwu na ya n'ihe ọmumụ a bụ nke asuriasu.

Nnwale 1

- Gini bụ asusụ?

3.2 Ihe ndị dị Mkpa gbasara nkowa asusụ

N'ime nkowa asusụ e nyere n'elu, e nwere ihe ole na ole gbara ọkpụrụkpụ gbasara asusụ. A ga-emetụ ha aka n'ebe a.

3.2.1 Asusụ bụ nke mmadụ

Nke a pütara na ọ bụ naanị mmadụ nwere asusụ. Ọ na-egosi na n'ime anumānụ niile e kere eke na ọ bụ naanị mmadụ ka e ji asusụ mara. Ụfodụ ndị ọkammụta na-ekwu na ụmụ anumānụ nwere asusụ n'ihi na ha nwere ụda dị iche iche ha ji enwe mmekorita n'etiti onwe ha. Nke a abughị eziokwu n'ihi na ụda ụmụ anumānụ ndịozọ na-eme bധuda ha buru pūta ụwa. Ọbu eziokwu na o nwekwara ụda mmadụ bu pūta ụwa ma na ha abughị asusụ. Ụda ụfodụ mmadụ na-eme abughị asusụ gụnyere ndị a: ibe akwa, ichiochị, ikwa ụkwara, uzere, etuketu dg. Ụda ndị a niile bùchaudu mmadụ buru pūta ụwa nke enweghi nghọta ha na-ezipūta mgbe e mepütara ha na ndapūta/ntumadị. Ụda ndị a na-enwe nghọta naanị mgbe a kpachara anya mepūta ha. Nghọta ha nwere na-adaberekwa na nkwekorita ndị nwe asusụ nyere ha.

3.2.2 Ụda Asusụ Mmadụ bụ nke Ohanaeze

Ụda asusụo bụla mmadụ na-eme ga-aburiri nke a nabatara dị ka asusụoha na eze nwe ya, bùrukwa nke e nwere nkwekorita na ya iji ya na-enwe mmekorita n'etiti ndị nwe ya. Ụdi nkwekorita a abughịndị a na-enwe n'ogbakọ. Ọ pütara na otu onye nwere ike inye ụda ma nyekwa nghọta ya, nke a ga-esi otu a gbasawa, ọha na eze anabatazie ya were ya na-aruorụ, o wee bùru asusụ. Nke a pütara na asusụ bụ ihe na-esi n'aka fere n'aka.

3.2.3 Asusụ ga-enweriri Nghọta

Ụda ọ bụla mmadụ na-eme enweghi nghọta abughị asusụ. Ya bụ na asusụ ga-enweriri nghọta tupu e were ya dị ka asusụ. Ụda asusụ mmadụ na-emeputa na-enwe nghọta site na

nkwekorita ọhaneze nwe ya bụ ụda. Nghota bụ otu njirimara asusụ nke mere asusụ mmadụ ka ọ dí iche n'ụda ụmụ anúmanụ ndí ọzọ. Ọ bürü na asusụ enweghi nghota nke ọha na eze kwekorítara na ya, mara na ọ bughị asusụ. Ọ bụ nghota zuru ọha ọnụ nke asusụ nwere mere o ji bürü asusụ nke abughị ụda nkịtị.

4.0 Mmechi

Na nkeji a, e mere ka ị mata na asusụ bụ onyinye pürü iche Chukwu nyere mmadụ. A kowara ihe asusụ bụ na ihe o ji bürü naanị mmadụ nwere asusụ. E lebara anya na nkowa ụfodụ ndí ọkaasusụ nyere banyere asusụ, tulekwaa ihe ndí gbara ọkpurukpụ gbasara nkowa asusụ ndí e nyere. A rüturu aka n'ụda ụfodụ mmadụ na-eme ndí abughị asusụ kama ha bụ ebumpụta ụwa.

5.0 Nchikota

A kowara asusụ dí ka ụda mmadụ na-eme nke mmadụ na ibe ya ji enwe mmekorita n'ụdị dí iche iche. E mere ka a ghota na ụda ụmụ anúmanụ ndíozọ na-emepụta enweghi nghota n'ihi na ha bụ ụda ha bu püta ụwa. E wepụ asusụ, obibi ndü mmadụ n'ụwa agaghị enwe isi.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. (a) N'uche gi, gini bụ asusụ?
 (b) Asusụ bụ onyinye pürü iche e nyere mmadụ. Kowaa.
2. (a) Nye nkowa ato ndíokaaasususatọ nyere gbasara asusụ nke na-abughị ndie webatara n'akwükwo a.
 (b) Ziputa ihe ndí pütarra ihe na nkowa asusụ ndí I depütara na 2(a).
3. Kowaa ihe dí iche n'etiti asusụ mmadụ na ụda ụmụ anúmanụ na-emepụta.

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Anozie, A.C. (1999) *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*, Enugu: Fulladu Publishers.

Crystal, D. (1971) *Linguistics*. London: Hazell Watson and Viney.

Udechukwu, G.I. (2013) Lecture Notes on “The Use of Igbo Language” Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Yule, G. (1996).*The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yunit 2: Ọtù Asusụ

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom kwem
  - 3.1 Gịnị bụ Ọtù asusụ?
  - 3.2 Ọtù asusụ dí iche iche
  - 3.3 Asusụ Nija-Kongo
    - 3.3.1 Otu Asusụ Kwa
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
Ihe Omume
- 6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpølite

E nwere ihe dí ka asusụ puku isii na narị iteghete n'ụwa dí ka nchoputa si dí (www.ethnologue.com). E nwere ndjiche dí iche iche dí ka o si metụta m kpuruokwu na usoro okwu nke asusụ dí iche iche. N'agbanyeghi ndjiche asusụ dí iche iche nwegasiri, e nwekwara ụzọ dí iche iche asusụ ụfodụ siri yite ibe ha nke mere ka ndí ọkaasusụ chikoba asusụ n'òtù n'òtù dí ka myiri ha si dí. A choputala ihe dí ka òtù asusụ (ezinulọ asusụ) otu narị na iri ato na ise pürü iche n'ụwa niile. Na nkeji a,a ga-amata òtù asusụ dí iche iche ndí kara püta ihe. A ga-egosi òtù asusụ Igbo dí n'ime ya tinyere asusụ ndí ozọ ha na ya bụ ụmụnne nke otu asusụ (ezinulọ).

2.0 Mbunuche

Na ngwutchha nkeji a, i ga-enwe ike:

1. ikowa ihe bụ òtù asusụ
2. ideputa òtù asusụ ụfodụ pütara ihe
3. ikowa òtù asusụ Igbo dí na ya tinyere ịmata ụmụnne asusụ Igbo.

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Nkowa Òtù Asusụ

Gini bù òtù asusụ? Olee òtù asusụ dí iche iche e nwere n'ụwa? Kedu òtù asusụ Igbo so na ya?

‘Òtù asusụ’ pütara aha jikötara asusụ dí iche iche yitere onwe ha nke e kwenyere na ha sitere n’otu nnukwu nna asusụ nke e nwere ike ikpo asusụ epum (proto-language) püta.

Ndi ọkaasusụ na-elegara asusụ anya dika ihe di ndu nke nwere ebe osi pulite. Nchoputa gosiri na asusụ di iche iche e nwere n'ụwa nwere ebe ha siri püta ụwa nwekwaa asusụ ndị ha na ha siri n'otu otu püta. Nke a bụ eziokwu n'ihi na achoputara na asusụ ndị si n'otu ebe püta na-enwe ihe ole na ole na-egosi na o nwere ihe jikorọ ha onu.

3.2 Ọtù Asusụ di iche iche

Dị ka ndị ọkaasusụ siri chọputa, e nwere otu asusụ di iche nke asusụ mba ụwa di iche iche si na ha pulite. Ọtù asusụ mba ụwa ndị kacha püta ihe gunyere ndị a: Indo-European, Sino-Tibetan, Niger-Congo, Afroasiatic, Austronesian, Uralic, Altaic, Dravidian, Tai-kadai, Austroasiatic, Na-Dene, Tupian, Caucasian dg. N'ime Ọtù asusụ ndịa, e nwere ole na ole n'ime ha ndị e nwebeghi ezi nkwekorita banyere ha. Ụfodụ ndị ọkaasusụ na-enwe ndorọ ndorọ banyere ha di ka Ọtù asusụ Altaic na Caucasian.

Nnwale 1

Depüta Ọtù asusụ ndị ọzo a kpoghi aha n'ihe ọmụmụ a.

3.2.1 Asusụ Naija Congo

Ọtù asusụ nke ato n'ime Ọtù asusụ otu narị na iri ato n'ise bùötùasusụ Naija Congo. O bụkwa Ọtù asusụ nke kacha püta ihe n'ime asusụ mba Afrika niile. Ọtù asusụa nwere ihe di ka ụmunne asusụ di otu puku, narị asusụ ise na iri na anọ (1514) n'ime ya. E nwere ihe karịri nde narị anọ (437 milion) mmadụ ndị na-asụ ya n'ime Afrika. Ọtùasusụ Naija Kongo nwere obere Ọtù asusụ isii ndị a n'okpuru ya: Katla, Atlantic-Congo, Ijo, Dogon, Mande na Rashad. N'ime asusụ niile di n'ime ya nke a na-asukari bụ Swahili. Asusụufodụ ndị di n'ime otu asusụ Naija-Kongo gunyere ndị a: Igbo, Shone, Yoruba na Fula.

3.2.2 Ọtù Asusụ Kwa

‘Kwa’ bụ aha a chọputara n’afọ 1895 (Gottlob Krause) nke pütara ‘people’ (mmadụ) n’otụtụ asusụ dị n’ime otù asusụ Naija Kongo. Ọ bụ aha e nyere asusụ a na-asukarị na mpaghara Ivory Coast na mpaghara Ghana tnyekwara etiti Togo. Ọ bụ ndị ọkaasusụ si mba Europe nyere otù asusụ Niger-Congo aha a. Asusụ ụfodụ mejuputara ya gunyere: Ashanti, Akan, Yoruba, Benin (Edo) na Igbo.

4.0 Mmechi

E lebara anya ma kowaa ihe bụ otù asusụ. E mere ka aghota na asusụ niile dị n’ụwa nwere otu ha so na ya dị ka ụdị ha si dị. Asusụ Igbo dị ka otu n’ime asusụ dị n’ụwa so n’otu asusụ ‘Kwa’ nke bụ aha e nyere asusụ ndị a na-asụ na mpaghara Niger-Congo.

5.0 Nchikota

E lebara anya na nkewasi asusụ mba ụwa na nkeji a. Otụtụ asusụ mba ụwa bụ ndị ebe ha siri püta ma ọ bụ pulite doro anya bụ ndị e kenyere n’otù susụ dị iche iche dị ka ụdị ha si dị. Asusụ Igbo nakwa ụfodụ asusụ a na-asụ n’ala Afrika dabara n’otu asusụ Kwa. Otù asusụ dị ka ezinulo ebe asusụ dị iche iche si püta ụwa.

Ihe OmumeOnye Nkuzi ga-amaakị

1. Gịnị bùòtù asusụ?
2. Depüta otù asusüri e nwere n’ụwa, depütakwa asusụ dị iche iche dị n’otù nke ọ bula?
3. Kedụ otù asusụ Igbo dị na ya nakwa aha ụmụnne ya niile?

6.0 Nrütüaka/Ngumi

Denham, K. & Lobeck, A. (2013). *Linguistics for Everyone: An Introduction* (2nd ed). USA: Wadsworth Cengage Learning.

Fingan, E. (2004). *Language, Its Structure and Use*. New York: Thomson Wadson

Ofili, N.G, Chukwu, A., Anozie, C.C. (2012) *Lingwistiiki Sayensi Asusụ 2*. Enugu: Computer Edge

Ume, I.O.A, Ugoji, J.U, Dike,G.A.(2015). *Umị Nkowa Utoasusụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz &Manilas.

www.ethnologue.com

[www.languagefamilies of the world](http://www.languagefamilies.org)

Yunit 3: Njirimara Asusụ

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpóm kwem
  - 3.1 Njirimara Asusụ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikqata
  - Ihe Omume
- 6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ọ bughị ụda niile mmadụ na-emepụta bụ asusụ. Ụda ebumpụta ụwa nke mmadụ na anumanụ ndị ọzọ na-emepụta abughị asusụ dị ka a kowara na nkeji 1. Ụda nke bụ asusụ

bụ naani ụda nke mmadụ na-emepụta nke nghọta ya dabeeere na nkwekorita oha na eze nwe ya bụ asusụ. E nwere ihe ole na ole e ji amata asusụ n'agbanyeghi ụdị asusụo bụ nakwa ndị na-asu ya.

2.0 Mbunuche

Na njedebe nkeji a, ị ga-:

- amata ihe ndị e ji amata asusụ mmadụ
- akowa ihe ndị e ji amata asusụ n'otu n'otu

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Njirimara Asusụ

Njirimara asusụ bụ ihe ndị pütara ihe a na-ahụ n'ime asusụ. O bụ ihe dị iche iche a na-eji amata asusụ ọ bụla bụ nke mmadụ. Njirimara ndị a ga-ebu üzö leba anya bụ ihe ndị e jiri mara asusụ niile dị n'ụwa (language universals). E mesia, a ga-elebakwa anya n'ihe ndị e ji mara asusụ Igbo. Ha gụnyere ndị a:

3.1.1 Asusụ dị ndụ na-etokwa eto

N'ihi na asusụ dị ndụ, ọ na-agbanwe site na mgbe rue na mgbe. O bụ mgbanwe dị iche iche na-abata n'asusụ na-eme kaọ na-eto eto. Dị ka mmadụ si eri nri ma na-emekwa ihe dị iche ihe iji nwee ahụ ike; etu a ka asusụ sị chọkwaa nleru anya na enyemaka dị iche ihe iji na-eto nke ọma. O bụrụ na mmadụ anaghị eriụdị nrị zuru oke nwezuru ihe ahụ mmadụ chọro, onye ahụ agaghị enwe ezigbo ahuike. N'otu aka ahụ asusụ chọro ezigbo 'nri' na nchukwa iji na-eto nke ọma. E lebaa anya n'asusụfodụ e nwere n'ụwa taa, a ga-achopụta na ụfodụ asusụ na-eto nke ọma karịa ibe ha. Nke a pütara na o nwere asusụ ndị nwere ezigbo ahuike karịa ndịozọ. Omumaaatụ: Asusụ Bekee, Chajna, Swahili dg. Ndịokaasusụ mere ka a ghọta na ụfodụ asusụ dị ndụ ma na-etokwa eto karịa asusụ ndịozọ, nke bụ na akpachaghị anya na asusụ ndị a nwere ike idula asusụ ndịukwu e sighị

ike n'ala mmuo. Mgbanwe n'uto asusụ gosiri na asusụ dí ndu ma na-etokwa eto. Uto asusụ dabeeere n'aka ndị nwe asusụ ahụ. Ọ bürü na ọ bụ asusụ ndị nwe ya na-asụ nke ọma ma were ya na-eme ihe niile e ji asusụ eme, asusụ ahụ ga na-eto na-abawanye, mana ọ bürü nke ndị nwe ya e jighị kpọro ihe, asusụ ahụ agaghị na-eto otu o kwesirị. Mgbe asusụ na-eto, ọtụtụ ihe na-eme n'ime ya. Ufodụ mkpuruokwu na-apụ dí ka a na-ewebata ndioghuru; nghota ufodụ mkpuruokwu na-abawanye ma ọ bụ na-agbanwe.

Nnwale 1

1. Kowaa ihe ahụike asusụ pütara.
2. Choputa ụzọ dí iche iche asusụ si abawanye.

3.1.2 Asusụ na-anwụ anwụ

Ọ bürü na asusụ kwusi ito eto maobuiqbanwe, ihe ozọ ga-esochi baponwu asusụ. Ufodụ asusụ ka a choputara na ha anwụola dí ka Latin, Greek, Hebrew dg. (mana amalitela ịtụte ụfodụ asusụ ndị nwụrụ anwụ). Onwu asusụ apụtaghi na ndị na-asụ ya anwuchaala kama ọ pütara na ndị nwe asusụ ahụ hapuru asusụ ha were asusụozọ dochie anya nke ha. Otu osila dí, e nwere ike ime ka asusụ si n'onzu bilie. O nwere asusụ ndị nwụrụ anwụ ma mechaa, a tütée ha. Asusụ ndị e jiri maa atụ dí ka asusụ nwụrụ anwụ oge tere aka buzị ndị a na-atütekwa dí ka nchoputa na-abawanye.

3.1.3 A na-enwete ma na-amụtakwa asusụ amụta

Asusụ abughị ebumpụta ụwa dí ka e kwuru nambu. Nwata ọ bụla a mürü n'agburuọ bụla ga-amụtariri asusụ ahụ. Ozọ bụ na ọ bụ asusụ e jiri zulite nwata ka ọ na-amụta na-agbanyeghiudu asusụo bụ. Ọ bụ nke a mere na ụmụ anumantu enweghi asusụ n'ihi na ụda ha na-eme bụ nke ha buru püta ụwa. Nwa ọhurụo bụla nwere ụda ọ na-eme nke o buru püta ụwa dí ka: ikwaukwara, ize uzere, ibe akwa dg. Ụda ndị a niile abughị asusụ n'ihi na ha enweghi nghota mgbe emepütara ha na ndüpüta. Ọ bụ eziokwu na o nweghi mgbe nne na nna ma ọ bụ ndị gbara nwata na-etolite etolite gburugburu ji ewepüta ohere iji kuziri

nwata asusụ kama site n'ige ntị na ile ndị na-asu asusụ ahụ anya n'ọnụ, nwata ahụ ga-amalite işu asusụ nke ndịo nọ n'etiti ha. Nke a na-eme n'ihi na nwata ọ bụla nwere ikikere ma ọ bụ ihe ndị dị n'uburu ya na-enyere ya aka işu asusụ. Udi ikikere imuta asusụ n'ụdị a ka a na-akpo ngwa nnwete asusụ. Ngwa ma ọ bùuzonnwete asusụ a bụ ya na-enyere nwa oħurụo bụla aka işu asusụ amunyere ya na ya n'enweghi mgbe e ji kuziri ya ka e si asu asusụ ahụ. Ihe nke a pütara bụ na a na-enwete asusụ nne (asusụ mbụ) enwete ma na-amuta asusụ nke abụo amuta. A naghi akuzi asusụ mbụ akuzi kama a na-enwete ya site n'ịnọ n'etiti ndị na-asu ya. Nkowa e nyere n'ebe a na-egosi na asusụ anaghị eme ndaputa. Ọ na-ewe oge tupu nwata amalite işu asusụ. N'otu aka ahụkwa, o nweghi asusụ a na-amalite işu n'ebughiuzo weputa oge mọ ya otu o kwesiri.

Nnwale 2

- Kedụ ka nwata si ebido işu asusụ?
- Kowaa uzọ dị iche iche e si amuta asusụ.

3.1.4 Asusụ bụ otu ndị si eme ihe ha

Otu njirimara asusụ bụ na ọ na-egosi ka ndị si eme, nke pütara na a na-elegara ya anya dị ka omenala. A na-esite n'asusụ amata agburụ mmadụ si na ya püta. Nke a na-egosi na asusụ bụ otu n'ime uzọ e si eziputa omenala. Ụfodụ ndịoka asusụ kwekorịtara na asusụ bụ otu uzọ e si eziputa omenala.

3.1.5 A na-asukarị asusụ mgbe mmadụ tozuru oke

Dị ka e kwuru n'elu, nwa a mürüohụrụ anaghị ebido işu asusụ asusụ ozigbo a muputara ya. Ọ na-ewe ihe dị ka agbata ọnwa iri na asatọ na ọnwa iri abụo na otu tupu nwatakiri amalite ikwu okwu. Mgbe nwata malitere işu asusụ, ọ naghi asu ya nke ọma dị ka onye maara asusụ ahụ kama ọ na-ebido ikpọ aha ihe ụfodụ n'otu n'otu rue mgbe ọ ga-amuta imebe nkenke ahịriokwu. Nke a pütara na dị ka nwata na-eto ka asusụ ya na-etokwa. Ka

mmadụ na-eto na-amawanye ihe ka asusụ ya na-akawanye mma ma na-adabakwa ka o si kwesi.

3.1.6 Asusụ nwere usoro e si amụ ya

Asusụ abughị ihe a na-amakabanye ịmụ otu o si sọ onye. Tupu mmadụ amụta asusụ ọ bụla nke ọma, onye ahụ ga-agbasoriri usoro asusụ. Asusụ nwere usoro e si amụ ya. Ọ bürü na agbasoghị usoro ahụ, ọ ga-esi ike ịmụta asusụ ahụ nke ọma. Usoro ọmụmụ asusụ nwere nka anọ n'ime ya. E kewara nka ndị a ụzọ abụo; nka ndị dị mfe na nka ndị siri ike. Ọ bürü na amughị asusụ n'usoro, a gaghị amụta asusụ ahụ nke ọma. Onye ọbụla agbasoghị usoro asusụ wee mụo asusụ na-enwe mkpobiukwu n'uzo n'iji asusụ ahụrụqoru.

3.1.7 Asusụ bụ nke mmadụ

Naanị mmadụ nwere asusụ. Ufodụ ndịokwa asusụ kowara asusụ dị ka ụda mmadụ na-emepụta nke nwere nghọta. E kwuola na e nwere ụda ndịozọ mmadụ na-eme nke enweghi nghọta n'ihi na a na-emepụta ha na ndapụta (hụ Anozie 1999). Ụda mmadụ na-emepụta nke a kpọro asusụ anaghị eme ndapụta kama ọ bụ ihe a na-eche eche tupu emepụta ya. A ga-akowa nke a nke ọma mgbe a ga-eleba anya n'usoro asusụ si arụqoru. Ọ bụ naanịmmadụ nwere ike iji njiakpọ ma ọ buogonokwu dị n'ahụ mmadụ wee mepụta ụda nwere nghọta. Ọ bụ eziokwu na ụmụ anụmanụ ndịozọ nwekwara ọganokwu dị ka mmadụ, mana ha anaghị ejị ha emepụta ụda nwere nghọta; naanịda ndapụta nke akwadoghị akwado ka ha ji ọganokwu emepụta. Chetakwa na mmadụ nwekwara ike imepụta ụda nke akwadoghị akwado, ya bụuda ndapụta mana ụda ndị ahụ abughị asusụ.

3.1.8 Asusụ na-akpa agwa etu o siri sọ ya

N'ihi na asusụ na-akpa agwa etu o siri masị ya, e nwere oluonye na olundị n'asusụ dị iche iche. N'otu asusụ, e nwere ike inwe ndịiche na mkpuriukwu ma ọ bụ n'ogo ndokokwu ndị ọzọ mana mpütara ha na-abükari otu.

Omumaaatụ n’asusụ Igbo:

- Ahụ (body) nwere mkpoputa ndị a n’olundi ụfodụ: achụ, ehu,dg.
- Ugbu a (now) nwere mkpoputa ndị a: kítaa, ụdunụ, vaa, fhaa dg.
- Ebe a (here) mkpoputa ndia : kana, ebene, ibene dg.

Mpütara m kpurụokwu ndị a bụ otu ihe n’agbanyeghi na nsupe na m kpoputa ha abụchaghị otu ihe. E wezüga nke a, nchoputa na-egosi na o nweghi asusụ abụo bụ otu kpom kwem. Asusụ abụo ma ọ bụ karịa nwere ike iyite onwe ha mana a na-enwe ndịiche dì iche iche n’akparamaagwa asusụ (Emenanjo 2005).

Omumaaatụ: Na ndokọ okwu iji mebe ahịriokwu, e nwere usoro ndokọokwu dì iche iche n’asusụ dì iche iche :

- SVO = *Subject – verb - object* (isiahịri -ngwaa – mmeju)
- VSO = *Verb – subject – object* (ngwaa – isiahịri - mmeju)
- OVS = *Object – verb – subject* (mmeju – ngwaa- isiahịri)
- VOS = *Verb – object – subject* (ngwaa – mmeju -isiahịri)
- OSV = *Object – subject – verb* (mmeju – isiahịri - mmeju)
- SOV = *Subject – object – verb* (isiahịri - mmeju – ngwaa)

Ndị a bụ usoro ndokọokwu dì iche iche nke asusụ dì iche iche na-agbaso. Asusụ Igbo na-agbasokarị usoro SVO. Nke a pütara na abịa na ndokọ ahịriokwu Igbo na isiahịri na-ebu uzq, ngwaa a na-esote tupu mmeju abata. Ọ pütagħi na anaghị enwe ahịriokwu ndị na-agbasoghị usoro a, kama a na-akowa na usoro ndokọ ahịriokwu kacha püta ihe n’asusụ Igbo bụ usoro SVO (subject – verb - object).

Ihe ozo mere e ji ahụta asusụ dí ka ihe na-akpa agwa etu o siri so ya bụ na otu ihe na-enwe aha dí iche iche n'asusụ dí iche iche. Nke a pütara na o nweghi ihe jikorø ihe ọ bụla na aha a na-apụta ya. Ya bụ na aha ihe ọ bụla nwere sitere na nkwekorita ndị nwe asusụ.

Nnwale 3

- Choputa m kpurụokwu ndị ọzọ sitere n'olundi dí iche iche ndị m kpoputa ha na ndeputa ha dí iche na nke Igbo izugbe.
- Deputa asusụ iri masiri gị na usoro ndokqokwu nke ọ bụla n'ime ha nwere.

3.1.9 Asusụ na-amụba amụba ma na-anabata okwu sitere n'asusụ ndị ọzọ

Asusụ abughị ihe kwụ otu ebe kama n'ihi na ọ dí ndụ, ọ na-amụba amụba. Njirimara nke a na-apụta ihe n'ụdị dí iche iche. Ọmụmaatụ: E nwere ike isite n'otu m kpurụ okwu ma ọ bụ isingwaa meputa ụdị m kpurụokwu dí iche iche. A na-eme nke a site n'iwebata ụdị mgbakwunye dí iche iche n'ime m kpurụokwu :

Je:- ije, eje, uje, jeghi, jebe, jekwu, jeru, jela, jekọ, jecha, jemi, jepụ, jetopụ, jekata, jekọta.

Ga : -iga, aga, ụga, ọga, gaba, garu, gapụ, gami, gaghi, gatụ, gakwa, gakwu, gacha, ganwu, dg.

Lee ọmụmaatụ sitere n'asusụ Bekee :

- *Educate :- educating, educated, educatee, education, educational, educationally, educationalist*
- *Engross :- engrossed, engrosser, engrossing, engrossingly, engrossment*
- *Intention :- intentional, intentioned, intentionally, intentionalism, intentionality*

E wepu mmuba mkpuruokwu n'udi dì iche iche, e nwere ike ikwu otu ihe n'uzo dì iche ma ọbü hazigharịa ahịriokwu dì ka okwuu ma ọ bụ odee siri chọq. Asusụ dì iche na-anabatakwa okwu sitere n'asusụ ndị ozọ. Otu asusụ nwere ike site n'asusụ ozọ biri mkpuruokwu. Asusụ Bekee sitere n'asusụ ụfodụ dì ka Latin, French biri mkpuruokwu. Asusụ Igbo n'aka nke ya sikhwa n'asusụ ogbo ya ndi ozọ dì ka Hausa na Yoruba wee bite mkpuruokwu dì iche iche.

3.1.10 Asusụ nwere ike ịbü asurụasụ, ederede na mmegharị ahụ

Asusụ na-aputa ihe site n'osusụ ma ọ bụ n'okwukwu. E nwere ike idetu asusụ n'akwukwo, nwekwaa ike site na mmegharị ahụ zipute asusụ. E nwekwara ike ichekwaba ụzọ nziputa asusụ ndị a n'igwe nchekwa asusụ ma were ha ruoqorumgbe ọ bụla. Ọ díkwa mkpa ka a mata na ụzọ nziputa asusụ ndị a amaliteghị n'otu oge. Isu asusụ malitere mgbe asusụ malitere ebe ide asusụ ede malitere mgbe mmepe na amamihe mmadụ na-abawanye tinyere agumakwukwo. Iji mmegharị ahụ eziputa asusụ malitekwara n'ihi mkpa asusụ dì n'etiti ndị anaghị ekwu okwu ma ọ bụ anụ ihe.

4.0 Mmechi

Asusụ bara nnukwu uru na ndụ mmadụ nke bụ na e wepu asusụ, ihe gbasara ndụ ga-enwe ezigbo nsogbu. Asusụ nwere ọtụtụ njirimara dì ka e gosiputara n'elu. Ihe niile e jiri mara asusụ na-eme ka o doo anya na asusụ abughị ihe nkịtị. Ọ bụ ihe e kwesịri ka a na-akpachapụrụ anya ma na-echukwa oge niile.

5.0 Nchikọta

Na nkeji a, e lebara anya na njirimara asusụ dì iche iche. Ihe ndị e ji mara asusụ na-enye aka ime ka a ghọta ka asusụ si arụqoru. Njirimara nke ọ bụla nwere ihe ọ na-egosi gbasara asusụ.

Ihe OmumeOnye Nkụzi ga-amaakị

1. Deputa ma kowaa njirimara asusụ ise doro gi anya.
2. Chọputa mkpuru okwu di iche iche ndị asusụ Igbo bitere n’asusụ ndị ozọ.
3. Kowaa ka asusụ si anwụ na ihe ndị nwere ike ibute ọnwụ asusụ.

6.0 Nrụtụaka/Ngụmi

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (1989). *Umị Nkowa Utøasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A. U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. (2019). *Kpokopị Utøasusu Igbona Ntughari*. Awka: Divine Press.

Yule, G. (1996). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yunit 4: Uru Asusụ Bara

Ndịna

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom kwem
  - 3.1 Uru Asusụ nye onye na-asu ya
  - 3.2 Uru Asusụ nye ndị nwe ya
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- Ihe Omume
- 6.0 Nrụtụaka/Ngụmi

1.0 Mkpôlite

Asusụ dí nnukwu mkpa na ndu mmadu. E wezuga asusụ, ndu mmadu agaghị na-atỌutọ maka na ụtọ ndu na-esitekarị n'ezi mmekorịta mmadu na ibe ya. O bụ asusụ ka mmadu ji eme ihe niile a na-eme eme n'ụwa. Asusụ bụ isi sekpu ntị n'ihe o bụla mmadu na ibe ya na-emekọ. Nke a mere na mgbe o bụla mmadu abụo anaghị aghọta onwe ha, o na-ewete ogbaaghara na esemokwu n'ụdị dí iche iche.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- ikowa uru asusụ nye obodo nwe ya
- ikowa uru asusụ nye onye na-asu ya

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Uru Asusụ Bara

Asusụ bara uru dí iche nke ndị ọkammụta chọputarala na ndị achọputabeghi. Asusụ bụ ihe dí omimi nke bụ na ka chi na-efo ka a na-achọputa ọtụtụ ihe banyere ya. Ndị ọcha akala ndị isi ojii mara ihe gbasara asusụ, nke a mere na ha na-etinye oge, ego nakwa mkpachapụ anya n'ime asusụ. O bükwa nke a mere na o nwere asusụ ndị a na-elegara anya dí ka asusụ ka ibe ha n'ihi na uru asusụ na-aba dabeere n'ihe ndị nwe asusụ maara banyere asusụ ha. Nke a pütara na ihe mmadu nwere ike iji asusụ mee dabeere na amamihe onye ahụ banyere adịmike asusụ. Ugochukwu (2018) kowara na asusụ nwere adịmike zoro ezo nke e kwesirị itinye n'orụ iji rite uru dí n'asusụ. Ndị ọcha ụfodụ tümadi ndị chíri ala Igbo n'oge mbụ maara nke a nke ọma; o bụ ya mere na ebe o bụla ha batara na ha na-eme ka o bürü iwu na ndị ahụ ga-amụta ịṣu asusụ Bekee. O bụ uru dí iche a

na-esi n'asusụ enweta mere ha ji agba mbo ihu na asusụ ha na-agaghi n'ihu n'ihu. Uru asusụ nye ndị nwe ya gunyere:

3.1.1 E ji asusụ enwe mmekorita

Ọ bụ asusụ ka e ji enwe mmekorita n'obodo. Ọ bürü na e nwere ezi mmekorita n'obodo, ọ na-eweta udo na ọganiru. N'aka nke ọzọ, ọ bürü na asusụ adighị, agaghị na-enwe ezi mmekorita, ọgbaaghara na esemokwu ga na-adị n'etiti mmadụ na ibe ya, nke a ga-emē ka aghara inwe udo na ọganiru.

Omumaaatu: N'akwukwọ nsọ— Genesis11:6-8, n'ihi ezi mmekorita dị n'etiti mmadụ, ha malitere ịrụputa ihe a na-ahụ anya. Mana mgbe Chukwu ghatokoro asusụ ha, o nwekwaghị onye na-aghọta ihe ibe ya na-ekwu nke mere ka ọru mmepe ha na-arụ kwusi. Nke a na-egosi na ọ bụ asusụ bụ ụdọ ji mmekorita mmadụ na ibe ya. Ọ bürü na asusụ adighị, ezi mmekorita agaghị adị n'etiti mmadụ na ibe ya. Asusụ na-ewete ezi mmekorita n'etiti mmadụ na ibe ya nakwa n'etiti obodo na obodo. Ọ bụ obodo na ibe ya nwere otu asusụ ga na-enwe nghọta n'etiti onwe ha. Ezi mmekorita a na-aputa ihe n'azumahịa na ụdị mmekorita ndị ọzọ.

3.1.2 Asusụ na-ejikọ ndị niile na-asụ ya

Asusụ so n'otu ihe na-ejiko mmadụ na ibe ya, obodo na obodo ọnụ. Otu ihe e ji ama ndị si otu ebe bụ asusụ ha. E jikwa asusụ amata obodo ndị bikororo ọnụ. Nke a na-abakari uru mgbe mmadụ siri obodo ya gaa ihe dị ka obodo tere aka ma ọ bụ mba ofesi. Ọ na-enye nnukwu ańluri ihu onye gi na ya na-asụ otu asusụ na mba ofesi. Ọ nwere ike ọ bürü na ụnụ esighị n'otu ụmụnnna ma ọ bụ ogbe püta mana ọ bürü haa na ụnụ bụ ndị Igbo na-asụ Igbo, asusụ ụnụ ga-ejikọ ụnụ mee ka ụnụ na-emē ka ezigbo nwanne.

3.1.3 E ji asusụ eme agumakwukwọ

Ọ bụ asusụ ka e ji akụzi ma na-amụta ihe a na-akụzi. Ọ bürü na asusụ adighị, agaghị enwe ihe ọmụmụ gbasara asusụ, a gaghi kwà enwe etu a ga-esi amụ ihe ọmụmụ ndị ọzọ niile tinityere asusụ n'onwe ya. Agumakwukwọ na-agà n'ihu taa n'ihi na e nwere asusụ e ji akụzi ihe nke ndị a na-akuziri na-aghotà nke ọma.

3.1.4 Ikwalite na ichekwa omenala na ọdịbendị obodo dì iche iche

Ọ bürü na asusụ adighị, o nweghietu a ga-esi na-ahafe omenala na ọdịbendị site n'otu ọgbọ rue n'ogbọ ọzọ. Asusụ na-enye aka ime ka ndị nne na nna na-akuziri ụmụ ha ihe gbasara ejirimara ha dì iche iche. Obodo ọ bụla anaghị ahafe ọdịbendị ha n'aka ndị na-etolite etolite ga-enwe nsogbu mgbe na-adighị anya n'ihi na ọ bürü na ndị okenye obodo ahụ nwuchaa, ọdịbendị na omenala ha ga-esi etu ahụ fue. Asusụ dì oke mkpa maka ịhafé omenala na ọdịbendị n'aka ndị na-etolite etolite.

3.1.5 Mgbasa ozi

Ọ bụ asusụ ka e ji agbasa ozi n'uzo dì iche iche. E ji ya agbasa ozi n'akwukwọ ederede, n'ikuku (n'igwe okwu na Onyoonyoo, ekwenti). E ji asusụ agbasa ozi n'uzo dì iche iche taa. Ọ bürü na asusụ adighị, a gaghi enwe ozi a ga-agbasa ma ya fodu ụzo a ga-esi gbasa ya. N'ala Naijiria, a na-ejikari asusụ Bekee agbasa ozi n'udị dì iche iche dì ka ụdị a na-eji ekwe ntị eme. Nke a apụtaghị na ọ bụ naanị asusụ Bekee ka e nwere ike iji gbasa ozi n'udị ọgbara ọhụrụ; kama ọ bụ n'ihi na ndị nwe asusụ Bekee ewetala asusụ ha n'ogo ịba uru dì iche iche. Ndị Igbo kwesịri ịmalite iji asusụ ha gbasaba ozi n'ogo dì iche iche n'igwe ọgbara ọhụrụ, ka a mara na igwe mgbasa ozi enweghi asusụ ọ na-aso.

3.1.6 Asusụ na-akwalite ọnọdụ akụnụba obodo

Otu uru asusụ bara nke ọtụtụ mba Afrika na-achoputabeghi bụ na asusụ bụ onyinye pürü iche Chineke nyere mmadụ nke e nwere iji kwalite ọnọdụ akụnụba mba ọ bụla. Ufodu mba mepere emepe achoputala nke a kemgbe, ya mere na mba ndị a na-agbasi mbọ ike

ihi na asusụ ha na-abawanye n'uzo dí iche iche. Mba ndí dí ka Britain, China, France, Germany na-echekwa ma na-enyeju asusụ ha afọ. Asusụ ndí a esila n'obodo ndí nwe ha banye n'obodo ndí ozø ebe a na-amụ ma na-asükwa ha dí ka asusụ nke abụø. Ufodụ obodo ndí a ewuola ebe a na-amụ asusụ ha n'ulø akwükwo dí iche iche n'obodo dí iche iche. A na-aküzị kwa asusụ ndí a n'ogo mmüta dí iche iche. Ọ bụrụ na o nweghi ezigbo uru dí n'asusụ, obodo ndí a agaghị eburu asusụ ha na-agha obodo ndí ozø. Mgbe ndí na-asu otu asusụ na-abawanye, ọnodụ asusụ ahụ na-agbanwe. Mgbe ọnugogu ndí na-amụ otu asusụ na-abawanye, ọnodụ akụ na ụba ndí nwe asusụ ahụ na-agbanwekwa n'ihi na ndí na-amụ asusụ na-ego akwükwo ndí ejí asusụ ahụ biputa n'udị dí iche iche. Iji maa atu, ndí na-amụ asusụ Chinese na French na-akwu ụgwọ iji sonye na ndí a ga na-aküziri asusụ ahụ, ha na-egokwa akwükwo e jiri asusụ ndí a deputa. Ọ bụrụ na e buru asusụ Igbo buga mba ofesi dí iche iche t̄madị obodo ndí a na-amụ asusụ ha n'ulø akwükwo dí n'ala Igbo, ọ ga-eme ka ugwu asusụ Igbo rịa elu, ọ ga-emekwa ka akunauba ala Igbo na-ebilite.

3.1.7 E ji asusụ eme ndorondorø ọchichị n'ogo dí iche iche

Ihe gbasara ndorondorø ọchichị dí nnukwu mkpa n'ọchichị onye kwue uche ya. Ọ bụ site n'asusụ ka ndí na-azø ọkwa ọchichị n'udị dí iche iche si akowapütara ọha mmadụ ebumnobi ha ma ọ bụ ihe ha ga-eme ma ọ bụrụ na ahoputa ha inochite anya ndí ozø n'ogo ọ bụla. Ndí maara asusụ ha nke ọma nwere ike iji asusụ gbanwee ma ọ bụ rite obi ndí mmadụ n'uru. E ji asusụ eme ka ndí mmadụ ghötawanye atumatụ mmadụ. Iji me ka ndí ime ime obodo sonye n'ọchichị ma ọ bụ t̄nyere otu òtù ma ọ bụ nke ozø, ọ dí mkpa na a ga-eji asusụ a na-asu n'ime ime obodo ahụ kowaara ha ihe niile a chọrø ka ha ghøta. Ọ bụrụ na akowaghị ihe gbasara ọchichị nke ọma site n'asusụ, ọ ga-esi ike ime ka ọhaneze sonye maqbụ kwado atumatụ ndí na-achø inwete nkwardo ọhaneze.

Nnwale 1

- Chọputa uru ndí ozø asusụ na-abara ndí nwe ya.
- Kedụ ka e si enyeju asusụ afọ?

3.2 Uru asusụ na-abara onye na-asụ ya nke ọma

Na 3.1, e lebara anya n'uru dí iche iche asusụ na-abara obodo nwe ya bụ asusụ. N'ebe a, a ga-emetu uru ndị ọzọ asusụ na-abara onye ma asụ ya nke ọma. A gaghi ekwunwo uru ụfodụ ndị e metugoro aka n'elu nke asusụ nwere ike ịbara ma obodo ma onye na-asụ asusụ.

3.2.1 E ji asusụ echiche

Hornby (2010) kowara echiche dí ka mkparita ụka dí n'etiti mmadu na onwe ya (uche ya). Mmadu na uche ya nwere ike ikparita ụka ma ọbu tugharja uche etu mmadu na ibe ya nwere ike isi tugharja uche maqbụ kparita ụka. O bụ asusụ mmadu maara nke ọma ka o nwere ike iji tugharja uche n'ime onwe ya. O bụ ezi okwu na a naghi ahụ uche mmadu; anya mana o doro anya na ihe mmadu jiri dí iche n'ebe anumantu ndị ọzọ nọ bụ na mmadu nwere uche, nwekwaa ike ịna-atughari uche. Ihe na-enyere mmadu aka ịtughari uche bụ asusụ mmadu maara nke ọma.

3.2.2 E ji asusụ arọ nrọ

E nwere ụwa abụo na ndu mmadu. Uwa pütara ihe na ụwa nrọ. Dí ka Chi si kee mmadu, mmadu nwere ike inwe mmekorita n'ụwa mpüta nakwa n'ụwa nrọ. O bụ asusụ ka e ji enwe mmekorita ma ọ bụ akparita ụka n'ụwa nrọ. E wepu asusụ, ọ ga-esi ike mmadu ighọta ihe na-eme na nrọ ma ọ bụ ichete ihe mere na nrọ ya. O bụ eziokwu na nrọ bụ ihe na-eme mgbe mmadu na-arahụ ụra n'ụwa mpüta mana ihe ọ bụla na-eme mgbe mmadu na-arahụ ụra bụ asusụ ka e ji ezipüta ya ma ọ bụ aghọta ya. O bürü na asusụ adighị ọ ga-esi ike mmadu ighọta ma ọ bụ kowapüta ihe na-eme na nrọ.

3.2.3 Asusụ na-agbanwe ọnodụ akụnụba mmadu

Dị ka e siri kowa na 3.1.6 na asusụ na-ebulionodu akunụba obodo nwe ya bụ asusụ. N’otu aka ahụkwa, asusụ nwere ike ibuli ọnọdụ akunụba onye na-asụ ya. Onye maara asusụ ya nke ọma nwere ike isite na ya na-eriju afọ. Ima atu: Ndị odee na-eji asusụ edeputa ụdị akwụkwọ dị iche iche nke ha si na ya na-akpata ego. E jikwa asusụ akpa ndị mmadụ obi ọma. O nwere ndị aka ọru ha nwere taa bụ ina-akpa ndị mmadụ obi ọma n’ogbakọ dị iche iche. Ọtụtụ ndị esila n’uzo dị otu a bürü ọgaranya. Ka o si dizị taa, o nweghi ebe a na-eme ihe ma ọ bụ ebe ndị mmadụ gbakorọ ka a ghara inwe onye ma ọ bụ ndị ọru ha bụ ime ka ọhaneze gbakorọ na-enwe mkpalite mmụọ. E wepụ asusụ, a gaghi enwe aka ọru dị otu a. Ozọ bụ na ndị gurụ maka asusụ n’ogo mmụta dị elu ji nkuzi asusụ mere aka ọru sitezie na ya na-enweta ego ha ji elete ndụ anya. Ndị gurụ asusụ Igbo n’ogo dị elu ka a na-ewe n’ọru ikụzi asusụ Igbo dị ka aka ọru. E nwekwara ndị ji asusụ agbasa ozi n’ikuku ma sitezie n’uzo dị otu a na-enwete nri ụbọchị.

3.2.4 E ji asusụ amụta ma na-echekwa ihe amụtara

A kowara na 3.1.3 na ọ bụ asusụ ka e ji eme agumakwụkwọ. Nke a pütara na ọ bụ asusụ ka e ji akụzi ihe dị iche iche n’ulqakwụkwọ. E wepụ ikụzi ihe n’ulọ akwụkwọ nke ndị ọcha wetara n’ala dị iche iche, tupu agumakwụkwọ amalite n’ụdị nke a na-eme n’ulọ akwụkwọ dị iche iche, ndị Igbo nwere ụzọ ha si akuziri ụmụ ha ihe dị iche iche n’omenala Igbo tupu ndị ọcha abịa. Ụdị nkụzi niile ndị Igbo ji azulite ụmụ ha n’omenala Igbo bụ asusụ ka e ji eme ya. Ndị a na-akuzikwara bụ asusụ ka ha ji aghọta ihe a na-akuziri ha. Ọ bürü na mmadụ aghọtaghi ihe a na-akuziri ya, ọ gaghi enwe ike ichekwaba ihe ọ mütara. Nchoputa gosiri na ọ bürü na e were asusụ mbụ (asusụ nne) kuziere mmadụ ihe na onye ahụ na-aka eme nke ọma karịa onye e ji asusụ nke abụo kuziri.

3.2.5 Asusụ na-eme ka mmadụ nwee mmetụta pürü ihe

O nwere ihe dị n’ime asusụ nke mere na mgbe a na-asụ yan’ụdị kwesirị ekwesi na ọ na-akpalite mmụọ mmadụ. Asusụ, tūmadụ asusụ nne na-ewulite mmụọ mmadụ tūmadụ mgbe otu onye na ibe ya nwere otu asusụ na-asụ asusụ ha. Asusụ na-ejiko onye na-asụ

asusụ na mmuo na-achi obodo nwe asusụ ahụ. Ima atu:isụ asusụ nne na-eme onye ahụ o dí ka ọ nọ n'ala nna ya. Nke a na-apütakarị ihè mgbe mmadụ pürü uzọ ije nọ otutu afọ. Ọ bürü na onye dí etu a zute onye si obodo ya, mkparita ụka n'asusụ nne ha ga-eme ka ha na-echeta ala nna ha.

3.2.6 E ji asusụ efe ofufe

Ndị Igbo kwenyere na e nwere Chi kere ihe niile dí n'ụwa nke na-etinye anya na ndụ mmadụ. Ndị Igbo na-akwanyere Chi ha ugwu site n'ofufe nru nke a na-emepụta ụfodụ oge site n'asusụ. Ọ bụ eziokwu na e nwere uzọ ndị ọzọ mmadụ si efe ofufe dí ka ịchụ aja mana ọ bụ asusụ ka e ji efekarị Chi site n'itu aha, inye ekele, ikwe ukwe (igụ egwu), ikpe ekpere (mkpokụ) ma ọ bụ ịriọ aririọ. E wezuga asusụ, ihe ndị a na-eme n'ofufe nru agaghị adị ire.

Nnwale 2

- Chọpụta uru ndị ọzọ asusụ baara onye na-asụ ya.

4.0 Mmechi

Na nkeji a, e mere ka ị ghota na asusụ bara nnukwu uru. A kowara uru asusụ nye obodo nwe asusụ n'uzo dí iche iche, kowakwa uru asusụ baara onye na-asụ ya nke ọma.

5.0 Nchikota

Asusụ bụ ihe dí omimi díkwa ike n'udị na ka chi na-efo ka a na-achopütawanye uru ọ bara. E kewara uru asusụ uzọ abụo: uru asusụ nye obodo ma ọ bụ agbürü na-asụ ya nakwa uru asusụ nye onye na-asụ asusụ nke ọma. A kowara na obodo ndị chọpütarala adimike asusụ si uzọ dí iche iche na-akwadosi asusụ ha ike tinyere ime ka asusụ ha na-

agbasa n'obodo ndị ozo. E mere ka a ghọta na dị ka ndị na-asụ otu asusụ na-abawanye ka ọnọdụ akụnụba obodo nwe asusụ ahụ na-abawanyekwa.

Ihe Omume Onye Nkụzi ga-amaakị

1. Deputa ma kowaa ụzọ ise asusụ si abara obodo nwe ya uru.
2. A chọpụtara na ndị ọcha chiburu mba Afrika ụfodụ mere ka ọ bụrụ iwu na ndị ha na-achị ga-amụtariri asusụ ha. N'uche gi, ginị mere ha jiri mee nke a?
3. Kowaa ka asusụ si eweta mmepe obodo na-asụ ya.
4. Olee uru asusụ gi na-abara gi dị ka onye na-asụ ya nke ọma?

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Ezikeojiakụ, P.A. (1989). *Fonoloji na Utøasusụ Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigeria Publishers

Hornby, A.S. (2010). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. 8th ed. New York: Oxford University Press.

Ugochukwu, C. N. (2018). “Iji Adimike Asusụ Igbo Rụpụta Ọrụ” in Abonyi, D.N. (Ed.) Achara:

Jonalụ Nkwelite Asusụ Igbo (Nchikọta nke mbụ).

Ume, I.A.O, Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015) *Umị Nkowa Utøasusụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Yunit 5: Asusụ Nne na Asusụ nke Abụọ

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Gini bụ Asusụ Nne?

3.2 Gini bụ Asusụ nke abụọ?

3.3 Gini bụ Asusụ Izugbe?

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

Ihe Omume

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Mmaduọ bụla amụpütara n'ụwa nwere asusụ amụnyere ya n'ime ya. Nwa ọhụrụobụla nwere asusụ a na-asụ na gburugburu ya. Ọ bụ asusụ a mụnyere mmadu na ya bụ asusụ ya bürükwá nke ọ ga-ebu üzö malite işü.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchha yunit a, ebu n'obi naị ga-enwe ike:

- ịkowaihe bụ asusụ nne(asusụ mbụ)
- ịkowa kwa ihe bụ asusụ nke abụọ.

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Gini bụ Asusụ Nne (Asusụ mbụ)?

Asusụ nne bụ asusụ mbụ mmadụ na-enweta. O bụ asusụ amunyere mmadụ na ya, nke ndị mürü ya na-asụ. Umeodinka, Ugochukwu, Ogwudile na Ilechukwu (2019) kpọọ asusụ nne asusụepum. Ha hütara ya dị ka asusụ izizi nwata na-enweta nke na-emetụta ihe niile gbasara ndụ mmadụ. Asusụ nne dị nnukwu mkpa n’ihi na ọ bụ otu n’ime omenala nke otu agburụ. O bụ site n’asusụ nne ka nne na nna si ahafe omenala ha n’aka ụmụ ha. O ga-esi ike iji asusụ ozọ kuziri ụmụaka ihe gbasara omenala ha maka na asusụ bụ otu n’ime omenala ndị. O bụ site n’isiru ụmụaka asusụ nne ha ka asusụ si eto eto. Asusụ ọ bụla a naghị ahafe n’aka ụmụ na-etolite etolite ga-enwe nsogbu mgbe adighị anya n’ihi na mgbe ndị okenye na-asụ ya lachara mmuo, a gakwaghị enwe ndị na-asụ ya n’ihi na ndị nwe ya ejighị ya azülite ụmụ ha.

Agburụ dị iche iche na Naijiria nwechara asusụ nne n’otu n’otu. Asusụ nne agburụ Igbo bụ Igbo. O bụ asusụ Igbo ka e kwesiri iji zulite nwa ọ bụla onye Igbo mürü iji hụ na asusụ Igbo na-eto eto ma na-agbawanye mgborogwu. Nnukwu ajụjụ buzi ma ndị Igbo a ka na-eji asusụ nne ha azülite ụmụ ha ka ọ dị taa? A ga-eleba nke a anya tupu achikọta ihe ọmụmụ a.

Nnwale 1

- Olee ihe e ji kpọọ asusụ mbụ mmadụ asusụ nne?

3.2 Gini bụ Asusụ nke Abụo?

Dị ka e kwurula na mbụ na agburụ ọ bụla nwere asusụ nne ha nke nwata ọ bụla a munyere n’agburụ ahụ ga-ebu ụzọ mọta işụ. E wepụ asusụ nne, asusụ ozọ onye ọ bụla mọtara ka ọ mọtachara asusụ nne bụ asusụ nke abụo. A tịrụ anya na tupu mmadụ amọta asusụ nke abụo na ọ ga-ebugodu ụzọ mọta asusụ nne ya. N’ala Igbo, asusụ Igbo bụ asusụ nne ndị Igbo, ebe asusụ nke abụo nwere ike ịbü asusụ Bekee ma ọ bụ asusụ ozọ ọ bụla.

Nnwale 2

- Kowaa ihe asusụ nke abụọ pütara

3.3 Gini bù Asusụ Izugbe?

Asusụọ bụla bù asusụ mmadụ na-asụ n'ụwa nwere ụdị ya abụọ. E nwere ụdị a na-asụ na mpaghara dì iche iche nke agbụrụ ahụ niile nke na-adịtụ iche, nwezie nke ndị niile bù ndị agbụrụ ahụ nwekorọ ọnụ. Ụdị otu asusụ nke a na-asụ na mpaghara obodo dì iche iche mejupütara otu agbụrụ ka a na-akpọ olundi ma ọ bù oluasusụ, ebe ụdị asusụ ahụ nke ndị niile bù ndị agbụrụ ahụ na-asụ ma na-aghotakwa ka a na-akpọ asusụ Izugbe. Dị ka o si metụta asusụ Igbo, e nwere olu dì iche e ji asụ Igbo n'akukụ ala Igbo dì iche iche. E nwekwara olu asusụ Igbo nke zuru ndị niile na-asụ Igbo ọnụ nke a na-akpọ Igbo Izugbe. Asusụ Izugbe bù asusụ na-ejikota ndị niile na-asụ otu nnukwu asusụ ọnụ. O bù asusụ nke ndị niile bù ndị agbụrụ nke asusụ ahụ ji enwe mmekorita. Asusụ ọ bụla dì n'ụwa nwere nke izugbe ya ma nwekwaa oluasusụ ya dì iche iche nke ụfodụ ndị ọkaasusụ na-akpọ aha ndị a: olundi/olumba/oluasusụ.

4.0 Mmechi

A kowara asusụ nne dì ka asusụ mbụ nke nwata ọ bụla na-amụta mgbe ọ malitechara işụ asusụ. Asusụ nne dì nnukwu mkpa n'ihi na o kwesiri ịbü asusụ nke agbụrụ onye si na ya puta. O bụ site n'iji asusụ nne zulite nwata ka e si eme ka asusụ nne na-eto. Asusụ nke abụọ n'aka nke ya metütara asusụ ozọ ọ bụla mmadụ mütara mgbe ọ maliterela işụ asusụ nne ya. A kowara na asusụ Igbo bù asusụ nne nke onye Igbo ọ bụla; ma a mürü nwata ahụ n'ala Igbo ma ọ bụ n'ala ozọ. A kowakwara ihe bù olundi na asusụ izugbe. E mere ka o doo anya na asusụọ bụla nwere ụdị ya abụọ: olundi na izugbe ya. Olundi nke asusụ bù ụdị nke otu asusụ dì iche iche, ebe asusụ izugbe bù nke e sitere n'olundi dì iche iche nke otu asusụ meputa maka mmekorita nke otu agbụrụ.

5.0 Nchikota

Na nkeji a, a kowara ihe bụ asusụ nne na asusụ nke abụo. E mere ka a ghota na asusụ nne dí ezigbo mkpa n’ihi na ọ bụ ụzọ e si ahafe omenala n’aka ụmụ na-etolite etolite. E mekwara ka a ghota na asusụ nke abụo bụ nke a na-amụta mgbe e nwetachara asusụ nne. A kuzikwara na asusụ ọ bụla nwere olundi ma nwezie nke izugbe ya. Ọ bụ asusụ izugbe ka ndị niile na-asụ otu nnukwu asusụ na-eji enwe mmekorita.

Ihe OmumeOnye Nkụzi ga-amaakị

1. Kedụ asusụ bụ asusụ nne gi? Kowaa ndiche dí n’etiti asusụ nne na asusụ nke abụo.
2. Kowaa ihe bụ asusụ izugbe na olundi.
3. Olee ihe jikorø olundi na asusụ izugbe?

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Anozie, A.C. (1999). *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*. Enugu: Fulladu Publishers.

Ezikeojiakü,P.A. (1989). *Fonoloji na Utqasusụ Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigeria Publishers.

O’Grady, W., Archibald, J., Katamba, F. (2011). *Contemporary Linguistics: An Introduction* (2nd ed). Harlow: Pearson Education.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C., na Ilechukwu, D.I.

(2019)*Kpokopí Utq Asusụ Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Printing & Publishing.

Yusuf, O. (ed.) (2007). *Basic Linguistics for Nigerian Language Teachers*. Port Harcourt: M & J Grand Orbit Communication & Emhai Press.

MODUL 2: ASUSU IGBO NA NJIRIMARA YA

Yunit 1: Mmalite Odide Asusụ Igbo

Yunit 2: Asusụ Igbo na Ndị na-asuYa

Yunit 3: Njem Asusụ Igbo site n'Olundi rue n'Igbo Izugbe

Yunit 4: Njirimara Asusụ Igbo

Yunit 5: Olundi Igbo na Igbo Izugbe

Yunit 1: Mmalite Odide Asusụ Igbo

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom kwem

    3.1 Mmalite Odide Asusụ Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

    Ihe Omume

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Asusụ agburu ọ bụla nwere mgbe ọ malitere maka na o nweghi asusụ si n'elu daa. Ufodụ ndị ọkaasusụ na-ekwu na asusụ malitere mgbe mkpa mmekorita dapütara n'etiti mmadụ na ibe ya. Mgbe asusụ ọ bụla malitere anaghị abụ mgbe a na-edetu ya n'akwukwọ. Asusụ niile na-amalite n'isụ ya n'ọnụ. Ọtụtụ asusụ malitere ọtụtụ oge tupu e detuo ya

n’akwukwo. O bụ mmepe na agamnihu na-eme ka a malite idetu asusụ n’udị dị iche iche. Ụfọdụ asusụ ka a maara mgbe e bidoro detube ha, ebe ụfọdụ ka amachaghị oge ndetu ha. N’ebe a, a ga-enye naanị nkenke nkowa banyere mmalite ndetu asusụ Igbo.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchha nkeji a, i ga-amata:

- ka e siri malite na mgbe a malitere idetu asusụ Igbo
- ndị mbụ gbara mbọ idetu asusụ Igbo n’akwukwo

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Mmalite Odide Asusụ Igbo

O nweghi onye maara kpomkwem mgbe asusụ Igbo malitere mana e kwenyere na asusụ Igbo malitere mgbe ndị Igbo malitere. Asusụ Igbo amalitela kemgbe ọtụtụ afọ tupu e wee malite idetu ya edetu. Ụfọdụ ndị na-eche na ọ bụ mgbe ndị mbịarachịwa biara ala Igbo ka a malitere ide asusụ Igbo ede. Nke a abụchaghị eziokwu n’ihi na ndị Igbo n’onwe ha amalitela idetu asusụ ha tupu ndị ocha abịa (Ezeomeke (1999). Tupu ndị ocha abịa n’ala Igbo, ndị Igbo nwere ụzọ abụo ha si edetu asusụ ha:Nke mbụ bụ site n’ịka ihe n’aja. Nke abụo bụ site na Nsibidi (ise ihe n’aja). Ha na-esite na ụzọ ndị a na-ezipụta echiche ha. E wezüga ụzọ abụo ndị a, ndị Igbo na-esite n’agumagụ odinala ha akuziri ụmụ ha ihe di iche di iche di ka ikpa ezi agwa, ikwu eziokwu, ịdị uchu dg.

Ebe mbụ a malitere imụ asusụ Igbo bụ n’ala Bekee site n’aka otu onye Ụkochukwu Giaic Oldendorp. Ọ bụ ya bụ onye mbụ kowara na ndị Igbo si n’agbụrụ ndị Juu püta. O kwuru nke a n’ihi na e nwere omenala di iche iche e ji mara ndị Juu nke ndị Igbo na-emekwa. Ebe ọzọ a nọ mụo asusụ Igbo bụ na mba Sierre Leon ebe e bugara ndị ohu mgbe a kwusichara igba ohu. Asusụ mbụ ndị ohu a suru bụ Isuama Igbo nke Rev. Schon nyere aka detuo n’akwukwo. Mgbe ndị ocha biachara ala Igbo, ha chọpütara na ụzọ kacha mma

iji kuziri ndị Igbo maka ozioma bụ site n’asusụ ha. Nke a mere ka Rev. Schon malite ịmụ asusụ Igbo nke a na-asụ na mpaghara ebe ọ na-eje ozi. Mgbe ọ tachara nnukwu ahụ ịmụ asusụ ahụ biazie ka o were ya kuzibe ihe ka ọ chọpụtara na ọ bughị asusụ Igbo nke onye ọ bụla na-aghọta ka ọ bụ kama ọ bụ olundi nke otu mpaghara ala Igbo ka ọ mürü chee na ọ bụ asusụ ndị Igbo niile.

Nnwale 1

- Nye nkenke nkowa gbasara mmalite odide asusụ Igbo.

4.0 Mmechi

Asusụ Igbo malitere mgbe ndị Igbo malitere mana idetu ya n’akwụkwọ amalitechaghị n’oge. Ụfodụ na-eche na ọ bụ ndị ọcha mere ka a malite ide asusụ Igbo n’akwụkwọ; echiche dị otu a abụchaghị eziokwu n’ihi na ndị Igbo nwere usoro ịka ihe n’aja nakwa usoro edide a na-akpo ‘**Nsibidi**’ tupu ndị mbiarachiwa awakpo ha. Ụkochukwu Oldendrop na Schon bụ ndị ọcha mbụ malitere ileba anya na ndụ ndị Igbo na idetu asusụ ha site n’aka ndị ohu e regara na mba ofesi ụfodụ.

5.0 Nchikọta

E lebara anya n’ihe gbasara etu asusụ Igbo si malite. Tupu ndị ọcha abịa n’ala Igbo, ndị Igbo amalitela ịka asusụ ha n’ahụ aja nakwa iji usoro edide ‘Nsibidi’ na-edetu asusụ ha. A kowara na ọ bụ ndị ọcha abụo malitekwara idetu asusụ Igbo site n’enyem aka ndị ohu ndị ha chọpụtara na mba ofesi. Igbo ndị ọcha a malitere idetu bụ olundi ụfodụ nke ụfodụ ndị ohu ha si n’aka ha malite ileba anya n’asusụ Igbo na-asụ.

Ihe Omume Onye Nkụzi ga-amaakị

1. Dee nkenke edemedede maka mmalite odide asusụ ndị Igbo.

2. Olee ndị mbụ gbara mbo idetu Igbo n'akwukwo na ka ha siri mee ya?
3. Choputa ma kowaa ihe bụ Nsibidi.

6.0 Nrọtụaka/Ngụmi

Anozie, C.C. (1999) *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*. Nsukka: Fulladu Publishing Company.

Ezeomeke, S.O. (1999). *Igodo Nghoتا Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Afigbo, A.E. (1981). Ropes in the Sand: Studies in Igbo History and culture. Nsukka: University Press.

Yunit 2:Asusụ Igbo na Ndị na-asụ Ya

Ndịna

1.0 Ndubanye

2.0 Ebumnobi

3.0 Ndịna Kpom kwem

    3.1 Asusụ Igbo n andị na-asụ ya

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

    Ihe Omume

6.0 Nrọtụaka/Ngụmi

1.0 Mkpolite

Asusụ niile dị n'ụwa nwere ọtù asusụ ha dabara na ya dị ka ndị ọkaasusụ si kewasịa asusụ mba ụwa. O bụ ezie na e nwebeghi nkwekorịta banyere ọtù ma ọ bụ ezinụlo asusụ

ole e nwere n'ụwa, mana ọtụtu n'ime asusụ mba ụwa ka amatarala ebe ha si pulite ma ọ bụ ọtù asusụ ha so na ya.

2.0 Mbunuche

I ga-enwe ike:

- Ịmata ọtù asusụ mba ụwa ụfodụ na kwa ọtù asusụ Igbo so na ya.
- Inye nkowa gbasara ndị e ji asusụ Igbo mara.

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Asusụ Igbo n andị na-asụ ya

Asusụ Igbo so n'ọtù asusụ Niger-Congo nke ndị ọkaasusụ na-akpokwa asusụ ‘Kwa’. Ọ bụ asusụ a na-asụ na mpaghara ọdịda anyanwu mba Afrika. Ọ bụ asusụ agburu isi ojii bụ Igbo. Ndị Igbo bụ otu n'ime agburu n'ime agburu atọ kacha pụta ihe na Naijiria. Ndị a na-akpọ ndị Igbo dị ka Ngoesi (2000:2) si kowaa bụ ndị bigasi na steeti Anambara, Enugwu, Imo, Abia, Ebonyi na n'ala ụfodụ na steeti Delta na Rivers ndị asusụ ala nna ha bụ Igbo. Ekwealor (2013) sị na ndị Igbo bụ ndị ahụ bi n'ala a maara dị ka ala Igbo, ma nwekwaa asusụ Igbo dị ka asusụ nne. Onwuejeogwu (1981) kowara na Ala Igbo sitere n'Agbọ na Kwale nke steeti Delta wee gbadaa Ahoada, Diobu na Umụabayị dìna mpaghara Port Harcourt. Ọ gafekwara Arọchukwu nke dị na steeti Abia ruo Afikpo na Isiagụ nke mpaghara Abakaliki. Ebe ahụ ka o si gbagoo Enugwu-Ezike nke mpaghara Nsịka, ma gafekwa Ebu nke Ala Igbo Ofesi Naija. Nkowa a gosiri na ọ bụ ndị Igbo mejupütara steeti Anambara, Enugwu, Ebonyi, Imo, Abia na mpaghara ụfodụ na steeti Delta, Akwa Ibom na Rivers. Ọtụtu ihe jikötara ndị a na-akpọ ndị Igbo ọnụ bụ: asusụ, omenala, ụdị ikpa agwa, ụdị nkwenye ha nwere n'ebe ndụ dị (oriri na ọnụnụ, ihe mgbu na iru uju) okpukpe na nkwenye n'ebe mmọq dị (Chukwu, agbara/arusi na chidị iche). Obodo dị iche iche n'ala Igbo ji olu nke ha asụ Igbo. Ya mere na asusụ Igbo nwere olu

Onicha, Owere, Ika, Anjochcha, Ukwuanị, Nsuka, Waawa, Abakeleke, Oka, Ibeku, Ngwa wdg. Dị ka Ngoesi si kowa, olumba ndị a dị iche iche mere ka ọ na-esiri ndị si otu mpaghara ala Igbo ike ighotacha ihe ndị si mpaghara ala Igbo ozọ na-asụ. Olumba ndị a mekwara ka asusụ Igbo na-agbagwoju anya na-ahịakwara onye na-abughị onye Igbo ahụ n'ighota na işu ya. Ma taa, e sila n'olumba dị iche iche weputa olu jikötara Igbo dum ọnụ nke a na-akpọ Igbo Izugbe. Ọ bụ Igbo Izugbe ka e ji ede akwukwọ Igbo dị iche iche; e ji ya eme ihe niile banyere nkuzi na agumakwukwọ asusụ Igbo. Ọ bụ ya bụ asusụ mgbasa ozi n'ala Igbo gbaa gburugburu.

4.0 Mmechi

Asusụ Igbo bụ asusụ e ji mara ndị isi ojii bụ Igbo. Ọ dị n'òtù asusụ Kwa. Ndị na-asụ Igbo bụ ndị bigasi na steeti Abia, Anambara, Ebonyi, Imo, na mpaghara steeti Delta na Rivers. Ufodụ ihe jikötara ndị niile na-asụ Igbo ọnugunyere: asusụ, omenala, akparamagwa, nkwenye, ofufe dg. N'ihi ndị iche digasi n'olu Igbo dị iche iche, a chikobara Igbo Izugbe nke ndị Igbo niile ji enwe mmekorita. Ọ bụkwazi Igbo Izugbe ka e ji eme agumakwukwọ.

5.0 Nchikota

E ji asusụ Igbo mara ndị isi ojii bi na mpaghara ọdịda anyanwu mba Afrika bụ Igbo. O so n'òtù asusụ a kporo 'Kwa'. Steeti e ji asusụ Igbo mara gunyere: Abia, Anambara, Enugu, Imo, Ebonyi, akukwu ufodụ na Delta na Rivers. Asusụ Igbo bụ otu n'ime asusụ atọ putakarichara ihe na Naijiria. Ufodụ ihe jikötara ndị niile ana-akpọ ndị Igbo gunyere: asusụ, omenala, akparamagwa, nkwenye dị iche iche gbasara ọnwu na ndu dg. E sitela n'olundi dị iche iche chikoba Igbo Izugbe nke ndị niile na-asụ Igbo ji enwe mmekorita n'udị dị iche iche.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Olee ndị bụ ndị Igbo?
2. Kedụ ebe ala Igbo malitere na ebe o jedebere?

3. Deputa ihe ụfodu e ji amata agburụ Igbo niile.

6.0 Nrütüaka/Ngumi

Ekwealor, C.C. (2013). *Omenala na Ewumewu Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers.

Ngoesi,M.C. (2000) *Nchikota Ihe Omumụ nke Asusu Igbo*. Nkpor: Optimal press.

Ogbalu, F.C. (1981). *Ndụ Ndị Igbo*. Onitsha: University Publishing Company.

Yunit 3: Njem Asusu Igbo Site n’Olundi Rue n’Igbo Izugbe

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom kwem
  - 3.1 Njem Asusu Igbo Site n’Olundi Rue n’Igbo Izugbe
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
  - Ihe Omume
- 6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Asusu bụ ejighị ebule ma sị eline dike na ndụ mmadụ. Na mmadụ na ibe ya na-emekọ bụ site n’asusu. O bụrụ na ezi mmekorịta adighị n’etiti mmadụ, a gaghị enwe ezi ọganihu n’obodo. Ihe na-ewete ọganihu bụ mgbe ndị na-aghotà onwe ha site n’otu asusu jikorọ

aka onu iji meputa ihe a huru anya. N’ihi olundi di iche iche nke otu asusụ nwere, o nesi ike inwe ezi mmekorita n’etiti ndị niile na-asu otu nnukwu asusụ. Nke a mere na asusụ ọ bụla na-akaba ahụ iweguta asusụ izugbe ha nke a na-esite n’olundi di iche achikọba.

2.0 Mbunuche

Na njedebe nkeji a, I ga-amuta maka:

- Nsogbu ụfodụ e nwere tupu atuputa atumatụ maka ịchikọba Igbo izugbe
- Etu asusụ Igbo si malite n’olundi wee rute n’Igbo izugbe

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Njem Asusụ Igbo Site n’Olundi Rue n’Igbo Izugbe

Asusụ malitere site na mkpa mmekorita daputara n’etiti mmadụ na ibe ya. O bụ eziokwu na ọtụtụ ndị ọkaasusụ na-agba mbọ ịkowa otu asusụ siri malite mana e nwebeghi etu e si kwekorita kpomkwem banyere ka asusụ siri malite. Ihe doro anya banyere asusụ bụ na di ka mmadụ na-abawanye n’ụwa ka asusụ sikwa na-abawanye. Di ka e metụrụ aka n’elu, asusụ, Igbo bụ nke olumba/olundi di iche iche mejuputara. Mpaghara ala Igbo di iche iche nwere oluasusụ Igbo nke ha di ka a kowara n’elu. Di ka mmadụ na-abawanye, mmekorita na-abawanyekwa, ndị Igbo si otu akụkụ ala Igbo na-agha akụkụ ala Igbo ozø maka azumahịa, alümalụ nakwa ihe ndị ozø. A chọputara na a na-enwe nhiaahụ n’ihe gbasara nghọta mgbe ọ bụla ndị Igbo esighị otu mpaghara bịa kötara onu. A chọputara na ọ bụ eziokwu na ọ bụ asusụ Igbo ka ha na-asu mana e nwere ndịche na-eme na ha anaghị aghotacha onwe ha ofụma.

Nsogbu a doziri anya nke ọma mgbe ndị ọcha butere ụka ha na agumakwukwo n’ala Igbo. Ndị ọcha hütara na ọ ka mma iji asusụ nne mmadụ kuziri ya ihe, nke a mere ka ha malite ịmụ asusụ ndị ha na-akuziri ihe gbasara ụka. Ka ha mucharị asusụ ahụ otu ha ga-

esi nwee ike iji ya na-akuzi nkwenye ndị uka; ha malitere iji ya na aküziri ndị obodo ihe site n'otu obodo gaa n'obodo ọzọ. Ka ha na-eme nke a ka ha chọpụta na ọ bụghị obodo niile na-aghotà asusụ Igbo ha na-asu nke ọma. Ọ bụ nke a mere ka ha leruo anya n'asusụ ndị ha na-anụ n'akụkụ Igbo ụfodụ wee chọpụta na e nwere ndịche n'etiti oluasusụ nke ha mürü na nke mpaghara Igbo ndị ọzọ. Ọ bụ mgbe ahụ ka ha jiri ghota na asusụ Igbo nwere oluasusụ ya dị iche iche. Nke a butere nsogbu n'ihi na ka agumakwukwọ malitere, e bidoro ideputa Igbo n'akwukwọ. Nsogbu bùrụzie oluasusụ Igbo nke a ga na-eji ede Igbo n'ihi na mpaghara ala Igbo ọ bụla chọrọ ka ọ bùrụ oluasusụ nke ha ka a ga-eji na-edē Igbo. Ọ bụzị nke a mere na ndị ọkammụta dị iche iche malitere inwe ọgbakọ gbasara ihe a ga-eme iji gbochie nsogbu oluasusụ a ga-eji na-edeputa asusụ Igbo. Ọ bụ site n'ọgbakọ dị etu a ka e siri chepụta ihibe Igbo Izugbe nke e siri n'olundi dị iche iche mepụta iji wee gbochie nsogbu na ndorondorọ olundi dị iche iche iche. Ndị hibere Igbo Izugbe bụ ọtụ na-ahụ maka Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (SPILC). Igbo Izugbe bụ ngwakorita oluasusụ Igbo dị iche iche. E mere ya n'udị na o nweghi mpaghara Igbo ga-asị na Igbo Izugbe bụ oluasusụ ndị be ha. Igbo Izugbe bụzị asusụ Igbo nke e ji enwe mmekorita n'ala Igbo. Ọ bụ ya bụ asusụ agumakwukwọ nakwa asusụ e ji eme ihe n'ọgbakọ ebe ndị Igbo sitere n'akụkụ ala Igbo dị iche iche biakorọ ọnụ.

4.0 Mmechi

A kowara na asusụ na-eme ka ndị na-asu otu asusụ na-enwe ezi mmekorita. N'ihi ndịche dị n'olundi Igbo dị iche, ọ na-esi ike onye Igbo si otu mpaghara ala Igbo nakwa onye Igbo si mpaghara ala Igbo ọzọ inwe ezi mmekorita. N'ihi nke a, e sitere n'olundi dị iche iche chikoba Igbo Izugbe ka ndị Igbo niile were ya na-enwe mmekorita. O nweghi akụkụ ala Igbo ga-asị na ọ bụ ha nwe ya kama ọ bụ asusụ ndị Igbo niile nwe.

5.0 Nchikọta

Olundi Igbo bụ nke a na-asu na mpaghara ala Igbo dị iche iche. Ndịche dị n'olundi na-eme na ndị Igbo si na mpaghara ala Igbo dị iche iche anaghị aghotacha onwe ha nke ọma.

A chikobara Igbo Izugbe maka mmekorita ndị Igbo niile nke na o nweghi ndị nwe ya iche.

Ihe Omume Onye Nkụzi ga-amaakị

1. Gini butere nsogbu a na-enwe ma ndị Igbo si na mpaghara ala Igbo dị iche iche bịa kota ọnụ?
2. Kedụ ebe Igbo Izugbe si püta?
3. Olee ihe dị iche n'etiti olundi na Igbo Izugbe?

6.0 Nrọtụaka/Ngumi

Emenanjo, E.N. (2005). *Nchikota Asusu na Utøasusu Igbo Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fonoloji na Utøasusu Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigerian Publishers.

Ogbalu, F.C.(1974). *Standard Igbo: Path to its Development*. Onitsha: University Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1987). *Fundamentals of Igbo Spelling*. Mkpore: Njikoka Press.

Yunit 4: Njirimara Asusụ Igbo

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom kwem
  - 3.1 Njirimara Asusụ Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
Ihe Omume
- 6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Site n'ihe a mürü na modul 1(yunit 1), anyị ahụla na e nwere ihe ndị e ji amata asusụ nke naanị mmadụ na-asụ. Njirimara ndị e lebara anya bụ ndị metụtara ụdị asusụ dị iche iche. N'ebé a, a ga-eleba anya na njirimara asusụ Igbo nke bụ asusụ ihe ọmụmụ a. Dị ka e kwuru na mbụ, o nweghi asusụ ya na ibe ya bụ otu n'uzo niile. Asusụ Igbo bụ asusụ kwụrụ onwe ya díkwa n'ụdị nke ya.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji a, ị ga-amụta:

- ihe dị iche ihe e ji mara asusụ Igbo.
- ka asusụ Igbo si dị iche n'asusụ ndị ozọ

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Njirimara Asusụ Igbo

Ndị a bụ ihe ndị e ji mara asusụ Igbo:

(1) Asusụ Igbo so n'òtù asusụ 'Kwa'

E kere asusụ niile dị n'ụwa n'òtù n'òtù. Asusụ niile dị n'Afrika nwere òtù asusụ ha dabara na ya (Hụ Greenberg 1966). Dị ka nkewasi asusụ siri dị, asusụ Igbo so n'òtù asusụ nke a kpọro 'Kwa' 'nke Khordafian languages'. Asusụ ụfọdu dị ka: Edo, Efik, na Yoruba sokwa n'otu asusụ a.

(2) Asusụ Igbo bụ asusụ 'Ngwaa'

Asusụ ọ bula nwere ebe o hibere isi ma ọ bụ ebe ọ gbanyere mgborogwu. Asusụ Igbo hibere isi na ngwaa. Nke a pütara na ọ bụ site na ngwaa ka e si emepụta ụdi mkpuru okwu dị iche iche n'asusụ Igbo. Asusụ Bekee n'aka nke ya hibere isi n'aha, nke pütara na ọ bụ n'aha ka e si emepụta ụdi mkpuruokwu dị iche iche n'asusụ Bekee. N'asusụ Igbo, e nwere ike isite n'otu isingwaa mepụta ụdi mkpuruokwu dị iche iche.

Omụmaatụ:—

Me:- ime, ome, mela, mebi, metụ, merụ, mepu, meka, mejọ, dg.

Ga: - ga, gaba, garu, gakwu, gakọ, gaje, gakwuru, gabara dg.

Je: - jere, jebe, jekwu, jekọ, jekwuru, jebere, jechara, jemi dg.

Kwu: -kwuru, kwube, kwucha, kwutopụ, kwukọta, kwuzie dg.

(Hụ Nwachukwu 1983)

(3) Asusụ Igbo bụ asusụ 'Udaolu'

Udaolu bụ otu njirimara asusụ mba Afrika. Asusụ Igbo bụkwazi otu n'ime asusụ ụdaolu e nwere. Nke a pütara na ụdaolu na-ebute mgbanwe na nghọta mkpuruokwu ma ọ bụ usoro okwu. E wepu ụdaolu, ọ ga-esi ike ịma nghọta

mkpuruokwu ụfodu ndị nsupe ha bụ otu tinyere ahirịokwu ndị mkpuruokwu mebere ha bụ otu.

Omumuatụ:

Mkpuruokwu ndị nwere otu nsupe:

óké - *male*

òkè - *share*

ókè - *boundary*

óké - *rat*

íṣí – *head*

ìṣì - *blindness*

íṣì - *odour*

íṣī- *to cook*

ákwà - *cloth*

àkwá - *egg*

ákwá – *cry*

àkwà – *bed*

àjà - *sacrifice*

ájā - *sand*

Omumuatụ: Ahirịokwu otu ụdị mkpuruokwu mebere:

- Há gara akwukwọ. - *They went to school.*
- HÀ gara akwukwọ? - *Did they go to school?*

- Ó kwuru okwu. - *He/she talked.*
- Ò kwuru okwu? - *Did he/she talk?*

- Há gbara egwu – *They danced*
- Hà gbara egwu? – *Did they dance?*

E wepụ akara ụdaolu, a gaghi ama ndịiche dì n'etiti mkpuruokwu na ahiriokwu ndị e jiri maa atụ n'elu.

(4) Asusụ Igbo bụ asusụ SVO (Subject-Verb-Object)

Asusụ o bụla nwere usoro ndokọ mkpuruokwu o na-agbaso n'ahiriokwu ya. E nwere usoro isii dì iche iche nke asusụ dì iche iche na-agbaso na ndokọ mkpuruokwu nke e ji emeputa ahiriokwu. SVO pütara na mkpuruokwu na-ebu uzq n'ahiri okwu Igbo bụ ịsiahiri, ngwaa na mmeju ma o bụ nnara ana esote. Ya bụ na usoro ndokọ mkpuruokwu Igbo bụ: ịsiahiri, ngwaa, na mmeju/nnara. Nke a apụtaghi na e nweghi usoro okwu ozq na-abughị SVO, kama o gosiri na usoro okwu kacha püta ihe n'Igbo bụ usoro okwu SVO.

(5) Asusụ Igbo bụ asusụ ndakorịta ụdaume na ndagba myiriudaume

Ụdaume na mgbochiume Igbo nwere iwu na-achị ka ha si abata na mkpuruokwu. Ụdaume asusụ Igbo kere uzq abụo: Otu A (ụdamfe) na Otu E (ụdaarọ). Ụdaume ndị so n'otu 'A' na-agakota ebe ụdaume ndị so n'otu 'E' na-agakotakwa. Mmebe mkpuruokwu Igbo o bụla na-erube isi nye iwu ndakorịta ụdaume.

Ima atụ:

- akụ, atụ, akwụ, azụ, anụ, ọkụ, agụ
- Egwu, ite, ezi, imi, ekwe, igwe, eku

Mkpurụokwu ndị e jiri maa atụ n'elu rubechara isi nye iwu ndakorita ụdaume n'ihi na mkpuruuedemede e jiri supe nke ọ bụla si n'otu òtù ụdaume pụta..

N'otu aka ahụ, myiriüdaume dị n'asusu Igbo nwere mgbochiume ndị ha na ha na-agakotakwa. Nke a pütara na myiriüdaume 'm' na 'n' na-ahọ mgbochiume ndị ha na ha na-agakọ na nsupe mkpuruokwu Igbo. Ndagba myiriüdaume bụ iwu na-egosi usoro myiriüdaume na mgbochiume si agakọ iji mepụta mkpuruokwu Igbo. Dị ka iwu a siri dị, e nwere mgbochiume ndị na-eso myiriüdaume 'm' na kwa ndị na-eso myiriüdaume 'n' na ndoko mkpuruüdasusu. Mgbochiume ha na myiriüdaume 'm' na-agakọ bụ ndị a: /b, gb, f, p, kp, m, v, y, w/. Ha dị iteghete n'ọnụogu.

Lee ọmụmaatụ ha na mkpuruokwu:

b – mba, mbe, mbara

gb – mgba, mgbirimba, Mgbakwu

f – mfe, mfinitivu, mfepu

p – mpe, mpu, mpi

kp – mkpa, mkpo, mkpi

m – mma, mmiri, mmemme

v – mvọ, mvụ,

y – myo, myopụ, myikọ

w – mwepu, mwụpụ, mwapụ dg.

E wezuga mgbochiume ndị e depütara n'elu ebe a, mgbochiume ndị ọzọ fodụrụ na myiriüdaume 'n' na-agakọ na nsupe mkpuruokwu Igbo. Mgbochiume ndị ha na myiriüdaume 'n' na-agakọ bụ ndị a: /ch, d, gh, h, gw, k, kw, l, n, ñ, r, s, sh, t, z/.

Lee ọmụmaatụ ha na nsupe mkpuruokwu Igbo:

ch – ncha, nchọ, nchi

d – ndidi, ndụ, ndo

gh – nghasa, nghogbu, nghorị

h – nhopu, nhapụ, nhopu

gw – ngworo, ngwere, ngwuala

k – nkọ, nkụ, nka,

kw – nkwa, nkwụ, nkwọ

l – nleta, nlepu, nlekota

n – nne, nna, nnu

ń - nnịrụ, nnịtụ, nnịcha

r – nrọ, nri, nro

s – nsopụrụ, nsụ, nsọ

sh – nshikọ, nshansha,

t – ntu, nta, ntọala

(6) Nkowaaha na-esote m kpøaha n'asusụ Igbo

Nkowaaha na-esochi m kpøaha anya na ndokọ okwu. Nke a bụ otu njirimara mere asusụ Igbo ka ọ dị iche n'ebe asusụ ndịozọ dị.

Omumaaatụ: Nwoke ocha - *white man*

Ewu ojii - *black goat*

Azụ okpoo - *dried fish*

Nwaanyị ọma – *good woman*

Mmadụ ojoo – *wicked person*

Ulọ ukwu – *Big house*

E lee anya n'atụ ndị dì n'elu, a ga-ahụ na n'asusụ Igbo, nkowaaha na-esochi mkpøaha ọ na-akowa anya mana n'asusụ Bekee, nkowøøaha na-ebu ụzø tupu mkpøaha a na-esote.

(7) **Asusụ Igbo enweghi jenda na kees**

Asusụ Igbo enweghi ka e si ezipüta oke na nwunye dì ka ọ dì na Bekee na asusụ ụfodụ ndị ozø. Ụfodụ asusụ mba ụwa nwere kees nke a na-ezipütakarị site n'aha, nnochiaha ma ọ bụ nkowaaha. Kees bụ mmetüta nke aha, nnochiaha ma ọ bụ nkowaaha nwere n'ebe mkpuruokwu ndị ozø dì n'ahiriokwu dì (Uba-Mgbemena 2009). N'asusụ ụfodụ, ọnodụ mkpuru nọ na ya n'ahiriokwu ga-ekwu ọdịdị ọ ga-adị na ya. Nke a pütara na ọdịdị mkpuru okwu dabeere ka ọnodụ ya n'ahiriokwu siri dì. Ume, Ugoji, na Dike (1989) jiri ọmụmaatụ ndị na-esote gosi na asusụ Igbo enweghi ndịjiche ana-ezipute n'aha dì ka ọnodụ aha ahụ siri dì n'ahiriokwu.

1. **Chineke** nyere m ndụ
2. Ndụ m bụ **Chineke** nyere m ya.
3. Ọ bụ **Chineke** na-enye ndụ.

N'ahiriokwu ndị a, Chineke nọ n'ọnodụ dì iche iche, ma o nweghi ebe ọ gbanwere n'ọdịdị ya.

4.0 Mmechi

A malitere nkeji a site n'ikowa na asusụ niile dì n'ụwa nwechara njirimara ha dì iche iche. O nweghi asusụ ya na ibe ya bụ otu kpomkwem. Asusụ abụọ ma ọ bụ karịa nwere

ike iyite onwe ha mana ha agaghị abucha otu ihe n'uzo niile. Asusụ Igbo nwere ihe ndị pütara ihe banyere ya dị ka ndị a kowara n'elu.

5.0 Nchikota

A kowara ihe dị iche iche e ji mara asusụ Igbo nke mere ka asusụ Igbo dīwaga iche n'ebe asusụ mba ụwa ndị ịozọ dị. Njirimara ndị a rütürü aka na-egosi na asusụọ bụla na-akpa agwa etu o si sọ ya. Ya bụ e kwesighị iħuta asusụ ọ bụla dị ka nke ka ibe ya mma.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Deputa ma kowaa njirimara asusụ Igbo ise doro gi anya.
2. “O nweghi asusụ ka ibe ya mma”. Kowaa ahiriokwu a nke ọma.
3. Gbado ụkwụ na njirimara asusụ Igbo nke abuọ, gosi ka asusụ Igbo si bürü asusụ ngwaa.
4. Deputa mkpuruokwu iri nwere otu nsupe mana nghọta ha abughị otu, jiri akara ụdaolu ziputa ndịche ha.

6.0 Nrütüaka/Ngumi

Emenanjo, E.N. (2005). *Nchikota Asusụ na Utøasusụ Igbo Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Greenberg, J.H. (1966). *The Languages of Africa* (2nd ed.). Bloomington: Indiana University.

Nwachukwu, P.A. (1983). *Readings on The Igbo Verb*. Awka: Africana-FEP Publishers.

Uba-Mgbemena, A. (2009). *Ntøala Usoroasusụ Igbo*. Ibadan: Gold Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umị Nkowa Utøasusụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Yunit 5: Olundi na Igbo Izugbe

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom kwem

    3.1 Gini bụ Olundi?

    3.2 Nkenyụdi Olundi

    3.3 Nkewasi Olundi Igbo

    3.4 Mmetüta dí n'etiti Olundi na Igbo Izugbe

4.0 Mmechi

5.0 Nchikqota

    Ihe Omume

6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Asusụ mmadụ na-enwe ụdị abụo: olundi ya na izugbe ya. Olundi bụ olu dí iche iche e ji asụ otu asusụ nke na-enwe ndịche dí iche iche n'ime ha. Ndịche na-adị n'olundi bucha ụdị dí iche iche nke otu asusụ. O bụ site n'olundi dí iche iche ka e si achikqoba olu izugbe nke asusụ ọ bụla. E ji asusụ izugbe eme ka mmekorita dí mfe n'etiti ndị niile na-asụ otu asusụ.

2.0 Mbunuche

Na njedebe nkeji a, i ga-enwe ike:

- ikowa ihe bụ olundi, njirimara ya na uru ya
- ikowa ụdị olundi dí iche iche

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Gịnị bụ Olundi?

Olundi bụ mperipe asusụ nke otu asusụ. Asusụ ọ bụla nwere olu dí iche e ji asụ ya nke e nwere ike ikpo olundi/olumba/oluasusụ. Ọ bụ asusụ ime ime obodo nke na-ejikota otu ndị nke otu agburu ọnụ. Ọ bụ asusụ ọdịbendị. Olundi bükwa asusụ nke na-ekewapụ ma na-ejikota otu ndị n'etiti ibe ha. Asusụ ọ bụla nwere olu dí iche iche e ji asụ ya, mana nke a apụtaghị na olundi a digasi iche iche buzi asusụ nke aka ha.

Asusụ Awusa iji maa atụ, nwere olundi dí iche iche nke mere na ọ bughị ụdị Awusa a na-asụ na Zaria ka a na-asụ na Kano. Otu a ka ọ díkwa n'asusụ ndị ozọ dí iche iche ma nke ndị ọcha ma nke ndị ojii.

Abia n'asusụ Igbo, olu niile e ji asụ ya abughị otu. Ya bụ na olu dí iche iche e ji asụ asusụ Igbo ka a na-akpọ olundi nke asusụ Igbo. Ọ bụ ọnodụ dí otu a mere e ji asị na Igbo na-asụ n'olu n'olu mana ha kwaa ụkwara ọ bürü otu. Nke a pütara na asusụ Igbo nwere olu dí iche iche e ji asụ ya, nke mere na ụdị Igbo a na-asụ n'Onicha dí iche na Igbo a na-asụ n'Aba, nke a na-asụ na Nsuka dí iche na Igbo a na-asụ n'Qka dg, mana ha niile ka buchakwa otu asusụ Igbo ahụ ka ndị a niile na-asụ. N'ihi olundi dí iche iche, e nwere n'asusụ Igbo, ọ bụ ihe siri ike onye chọrọ ịmụ asusụ Igbo ime nke ọma n'ihi na ọ bürü na onye ahụ mọta Igbo a na-asụ n'Qka, ọ gaa ihe dí ka Nsuka ọ ga-achoputa na ọ bughị ụdị Igbo ọ mọtara n'Qka ka ndị Nsuka na-asụ. Ọ bụ nke a mere ka ndị mmadụ dí iche iche hụrụ asusụ ha n'anya, iji belata nsogbu a na-enwe n'ihi olundi dí iche iche jiri gbaa mbọ chikọba olu dí iche iche dí n'okpuru asusụ Igbo n'ụdị iji nweta otu olu ga-abụ ozurumba ọnụ. Ọ bụ ụdị olu dí otu a ka a na-akpọ asusụ Izugbe.

Olundi bụ asusụ ọnwmara dí iche iche. Ọ bükwa asusụ na-echekwaba ọdịbendị nakwa omenala ndị. E nwere ike ikpo ya asusụ akamkpa ma ọ bụ ihe mmadụ nwebisi. Ọ bụ ụmụ irighiri asusụ dí iche iche dí n'ime otu nnukwu asusụ. Ọ bükwa asusụ obere dí iche dí n'ime otu agburu nke mejupütara asusụ Izugbe. Ọ bụ ụmụ irighiri/mpekkere asusụ dí iche ndị a mere asusụ Igbo Izugbe ka o zue oke.

Nnwale 1

- N'uche gi, gini bụ olundi?

Njirimara Olundi

Ọ bụ ihe ndị e ji mara ma ọ bụ ihe ndị mebere olundi. Dị ka anyị maara na olundi bụ asusụ n'onwe ya nakwa n'ogo nke ya, ọ ga-ahịa ahụ ikwu na otu olundi ma ọ bụ asusụ dị iche n'ibe ya ma ọ bürü na emeghi nchocha ma ọ bụ ntucha ụfodụ iji nye mkpebi ahụ nkwado zuru oke. Iji mee nke a, e nwere ike igbaso otu üzö ma ọ bụ karịa n'üzö ndị a:

1. Ileba anya n'usoro mkpoputa okwu
2. Ileba anya n'usoro mmebe/mwube okwu.
3. Ileba anya n'usoro okwu
4. Ileba anya na nghota okwu
5. Ileba anya na mkpuruokwu.

N'ihi ya mmebere olundi ndị a bụ ngwa e ji atucha ihe ọ bụla ma ọ bụ asusụ ọ bụla mmadụ sürü iji nye mkpebi ụdị asusụ ma ọ bụ olundi ọ bụ. Ha bụ ndị a:

- (i) Mkpoputa okwu: Usoro mkpoputa olundi na-adị iche na nke Igbo Izugbe. Nke a metutara ihe dum gbasara mkpuru ụdaasusụ nke asusụ ahụ, etu e si akpoputa ha, otu ụdaolu siri metueta mkpoputa asusụ ahụ., etu mkpuru ụdaasusụ dị iche si agakọ n'imeputa okwu n'asusụ ahụ dg. N'ihi ya, tupu mmadụ ekwo na asusụ mmadụ sürü dị iche n'ibe ya, ọ ga-agbaso usoro ndị a mee nchoputa. N'ihi itulekorita olundi n'usoro mkpoputa okwu, a ga-enweta Igbo Izugbe okwu ahụ.

Ima atụ:

Mkpuruokwu a bụ ‘ebe a’ nwere mkpoputa ndị a n’olundi: ibe e, ibe a, ibene dg.

- (ii) Usoro Mmebe Okwu: Okwu ọ bụla bụ okwu Igbo nwere usoro a na-agbaso n’emebe ya. Usoro ahụ kwesiri ịbü otu n’ebe niile iji gosi na ha bụ otu okwu.

Ma mgbe o bụla usoro okwu ndị ahụ abuzighị otu, o na-egosi na eleghị anya na mkpuruokwu abụo ndị ahụ abughị otu asusụ ma o bụ na ha abughị otu olundi nke asusụ Igbo. N'ikowa nke a gaa n'ihu, o bürü na okwu abụo e nwee otu nghọta bịa nwee ndịche n'usoro ntule ndị ozọ, ihe o pütara bụ na ha bụ ụdị okwu dị iche iche nke otu asusụ.

Ima atụ –: Afere/efere/efhere

Afe/uwe/mweyi

- (iii) Usoro okwu: Asusụ o bụla nwere usoro o si edokọ mkpuruokwu ya iji mepụta nkebiokwu, nkebiahirị ma o bụ ahịrịokwu ya. N'otu aka ahụ, asusụ Igbo nwere ike inwe mgbanwe dị iche iche n'usoro ndokọ nke mkpuruokwu ya iji mepụta ụdị ahịrịokwu dị iche iche, nkebiahirị ma o bụ nkebiokwu.

Na ndokọ, a na-enwe usoro dị iche iche nke nkeji asusụ dị iche iche si abata na nkega dị iche iche nke ahịrịokwu o bụla. Usoro ndị a ga-eweta nghọta dị iche n'asusụ dị iche iche. N'otu aka ahụ, usoro ndị a ga-eweta otu nghọta nke otu asusụ na ụdịdị dị iche iche n'asusụ ahụ.

Ima atụ:

N'Igbo Izugbe a na-asụ ihe dị ka nke a: “Akwukwọ dị n’elu oche” mana olundi ụfodụ ha na-asụ – Akwukwọ nọ n’elu oche”.

Na nghọta okwu Igbo, ngwaa “dị” na-esote aha ihe enweghi ndụ, ebe ngwaa “nọ” na-esote aha ihe nwere ndụ mana o dighị otu a n’olundi Igbo ụfodụ.

- (iv) Nghọtaokwu: Nke a bụ isi sekpu ntị n'asusụ n'ihi na isi ihe e ji asụ asusụ bụ izikorịta ozi. Ihe ga-emekwa ka ozi ahụ nwee isi bụ ma o nye nghọta kwesiri ekwesi. Asusụ o bụla mmadụ sürü kwesiri inye nghọta nke onye sürü ya bụ n'obi wee sụo ya. Nke a pütara na n'agbanyeghi mkpuruokwu e jiri sụo asusụ

ahụ nakwa etu e si hazie m kpurụokwu ndị ahụ ma ọ bụkwa etu e siri kpoputa m kpurụokwu ahụ, o kwesiri inye otu ngho ta ahụ nke onye sürü ya bụ n'obi wee suq ya. N'ihi nke a, ngho ta okwu kwesiri ịbu otu mgbe ọ bụla anyị na atulekori ta okwu abụo ma ọ bụ karịa iji mata ma ha bụ olundi dì iche nke otu asusụ.

Ima atụ: ‘**kịtaa/faa/ụdụnu**’ bucha ka e si ekwu ‘**ugbu a**’ n’olundi Igbo ụfodụ.

- (v) Mkpurụokwu: Mkpurụokwu abụo dì iche iche nwere ike inwe otu ngho ta, mgbe nke a mere, e nwere ike ikowá m kpurụokwu ndị ahụ dì ka olundi dì iche iche nke otu asusụ.

Ima atụ:

Ebe a (*here*) nwere ụdị ndị a n’olundi Igbo ụfodụ:

Nga a

Kana

Ika a

Ngana

Nnana

Ibe a

Ibene

Ahụ (*boby*) nwere ụdị ndị an’olundi Igbo ụfodụ:

Ashụ

Efa

Aka (*hand*) nwere ụdị a n'olundi Igbo ụfodụ:

eka

Ugbu a (now) nwere ụdị ndị a n'olundi Igbo ụfodụ

Kị ta a

Udunụ

Weehu

Vaa vaa

Faa faa

Kị taa funu

Asị (*lie*) nwere ụdị ndị a n'olundi Igbo ụfodụ:

Ashị

Ugha

Nnwale 2

- Asusụ Izugbe bụ asusụ nsirinweta. Gbado ụkwụ n'omụma atụ ole na ole kowaa ihe ahịrịokwu a pütara.
- Olee ihe ndị e nwere ịgbado ụkwụ na ha iji nye mkpebi gbasara ụdị asusụ abụo?

- Olundi bụ asusụ ọkpụ – Gbaghaa.
- Chọpụta depụta mkpuruokwu Igbo izugbe ndị nwere ụdị dị iche iche n'olundi Igbo ụfodụ ma e wepu ndị e jiri maa atu n'elu.

Uru Olundi Bara

Olundi bara uru ndị a:

- (i) E ji ya amata ebe onye si.
- (ii) O bụ na ya ka e siri mebe asusụ Izugbe.
- (iii) E ji ya echekwu asusụ ndị na omenala.
- (iv) O bụ asusụ izizi nwata kwesiri ịmụta.
- (v) E ji ya aba aha.
- (vi) Ndị nwe ya, ji ya kpọrọ ihe.

Nnwale 2

Kowaa uru olundi bara n'otu n'otu dị ka e si deputa ha n'elu.

3.2 Nkenyụdị Olundi

O bụ olundi mütara asusụ nke pütara na ọ bụ site n'olundi ka e si chikota asusụ Izugbe. E nwere nkenyụdị Olundi abụo – Olundi mpaghara obodo/ogbe na olundi ọgbọ/ebiri.

- (a) Olundi mpaghara obodo/ogbe bụ olundi nwere ntọala ya n'asusụ Igbo kpomkwem. Ọ bükwa olundi nke na-akowapụta ọdịbendi nke mpaghara ala Igbo dị iche iche. N'ihi ya olundi ogbe bụ asusụ Igbo n'ozuzu oke. Ọ bụ asusụ nke na-ezipụta echiche na nkwenye ndị Igbo. Olundi mpaghara obodo bükwa asusụ ime ime

obodo. Nke a gosiri na ọ bụ asusụ a na-asu n'ime ala Igbo. Ọ bụ asusụ nke na-akowaputa echiche na nkwenye ndị Igbo n'ozuzu oke.

Olundi ogbe na-apütakarị ihe n'ime ime obodo karịa n'obodo mepere emepe. Olundi ogbe na-eyite onwe ha ma na-adịkwa iche n'ebe ụfodụ. Nke a bụ n'ihi na e nwere mpaghara dị iche iche n'ime otu ogbe asusụ. Ihe ndị na-enye aka na mwube olundi ogbe bụ:

- (i) Ebe ndị siri malite/otu ndị siri malite.
- (ii) Ndị ha na ha gbara agbataobi.
- (iii) Ebe ha bi
- (iv) Omenala ha dg.

Ihe ndị a niile na-emetụta olundi ogbe a ga-enweta n'ebe ọ bụla na mpaghara ala Igbo ụfodụ. Olundi ogbe bụ asusụ Igbo nke anyị maara, mana ihe dị iche iche mere na asusụ ọtụtụ ndị ala Igbo dị iche iche.

Ima atụ: Na Nnewi – Asusụ gbasara alụmdi na nwunye n'ebe a bụ: Ikwa nkwu (Igba nkwu bụ Igbo Izugbe). N'ebe ụfodụ n'ala Igbo, na-akpọ ya “**Isi nri nwaanyị.**”

Ndị ọka na-akpọ ya Igbo ọkukọ onye ụwa.

- (a) E nwere olundi ọgbo/ebiri:-

Nke a bụ olundi metütara otu òtù ma ọ bụ òtù ndị nke otu ihe ma ọ bụ ihe ọzo jikötara ọnụ. Ọ bükwa olundi nke enweghi ntọala ya n'otu asusụ kpomkwem. N'ihi ya a na-akpokwa ya oge ụfodụ ‘olundi ngwaramgwara’. Ọ gbasaghi omenala otu ndị mọ bụ otu agbụrụ, kama ọ na-akowaputa omenala nke otu ndị nökötara ọnụ n'otu òtù dị ka ndị gurụ otu ụdị ihe ọmụmụ, ndị na-arụ otu ụdị ọrụ, ndị sonyere n'otu ekpemekpe ma ọ bụ otu nkwenye, ndị nọ n'otu ụdị ọkwa, ndị hụritara onwe ha n'otu ụzọ.

Ihe dí iche n'etiti olundi ogbe na olundi ogbo, bụ na olundi ogbo e nweghị ntqala ya n'otu asusụ. Ọ bụ mgwaramgwara mana olundi ogbe nwere ntqala ya n'otu asusụ, ya bụ n'asusụ Igbo. Olundi ogbo dí ka aha ya siri dí adighị enwe ntqala ya n'otu asusụ, n'ihi ya ọ na-abụ ngwakota nke asusụ dí iche iche. Ụfodu ihe ndí na-enye aka imeputa olundi ogbo gunyere:

1. Ihe onye na-arụ móbụ aka ọrụ ya.
2. Ihe mmadụ gurụ n'akwükwo
3. Ulọ akwükwo mmadụ gara.
4. Ebe mmadụ gudebere akwükwo
5. Okwa mmadụ nọ na ya.
6. Ekpemekpe mmadụ na-ekpe

Nke ọ bụla na ndí a na-ejikota ndí sonyere na ya ọnụ ma na-ekewapütakwa ha n'ebe ibe ha nọ dí ka ndí nwere otu echiche mọ bụ ebumnuche otu ha, mọ bụ amamihe ha nwere. N'ihi ya ọ naghị adịcha mfe onye anoghị n'otu òtù ọgbọ ighotacha ihe ndí òtù ọgbọ nke ọzọ na-asụ.

Otu ọgbọ dí iche iche e nwere:

1. Otu ụmụ akwükwo dí iche iche
Ima atụ, kegites, kqoltu.
2. Otu ọrụ dí iche iche: ndí ahịa, ndí dibịa ndí ọrụ aka, bekee.
3. Otu ekpemekpe: Sisters, legion.

Nnwale 3

Nye ọmụmaatụ mkpuruokwu ma ọ bụ ahịriokwu e ji mara òtù dí iche iche

3.3 Nkewasi Olundi Igbo

Dị ka a kowara n'elu, asusụ ọ bụla dị n'ụwa nwere olu dị iche iche e ji asụ ya. Asusụ Igbo n'onwe ya nwere oluasusu dị iche iche e ji asụ ya. Olu niile e ji asụ Igbo bugbado asusụ Igbo ka ha bụ n'agbanyeghi obere ndjiche dị iche iche dị n'etiti ha. Ọ bughị ihe dị mfe ichikota oluasusu dị iche e ji asụ Igbo; ọ bụ ya mere na a na-enwe ndjiche na nkewasi ma ọ bụ nchikoba oluasusu dị iche iche e nwere n'Igbo. Ufodu ndị ọkaasusu anwaala oko ha n'ichikota na ikewasi olundi dị iche iche e ji asụ Igbo. Ikekowu (1985) gbara mbọ ichoputa na ichikota olundi dị iche iche e nwere n'asusụ Igbo dị ka ọ dị n'okpuru ebe a:

- (a) Igbo ndị ọwụwa anyanwu Naija
- (b) Igbo ndị ọdịda anyanwu Naija
- (c) Olundi Mgbagougwu
- (d) Igbo Nnonetiti
- (e) Igbo Cross River
- (f) Olundi Ohaji/Egbema

Nwaozuzu (2008) kewara olundi nke asusụ Igbo ụzo asatọ ndị a na-esote. O mere nchocha ya n'olundi nke asusụ Igbo ma were asusụ Bekee deputa olundi Igbo n'usoro a:

- a) West Niger Group of Dialects (WNGD)
- b) East Niger Group of Dialects (ENGD)
- c) East Central Group of Dialects (ECGD)
- d) Cross River Group of Dialects (CRGD)
- e) North Eastern Group of Dialects (NEGD)
- f) South-Eastern Group of Dialects (SEGD)
- g) South-Western Group of Dialects (SWGD)
- h) Northern Group of Dialects (NGD)

N'akwukwo ya, Nwozuzu ziputakwara obodo ndị mejuputara olundi ndị a dị ka nchoputa ya siri dị.

E nwekwara odee Igbo ndị ozọ depütara olundi dị iche iche e nwere n'asusụ Igbo mana agaghị aga n'ihu idepütacha ha n'ebe a.

N'ihi ndịche a na-enwe n'olundi dị iche iche, ọ na-ahịa ndị Igbo si ebe dị iche ahụ ighọta onwe ha mgbe ha bịa kötara ụnụ. Nke a mere ka ndị okammata n'asusụ Igbo chikoba asusụ Igbo nke ndị niile na-asụ Igbo ga-eji na-enwe mmekorịta. E si n'olundi dị iche iche chikoba Igbo izugbe. E mere nke a n'ụdị na o nweghi olundi a ga-asị na ọ bụ naanị ya mjuputara Igbo izugbe. Ọ bụ asusụ jikötara ndị niile na-asụ Igbo Igbo ọnụ.

Nnwale 1

- Choputa ma deputa obodo diche iche mejuptara nkewasi olundi dị ka Nwozuzu (2008) si kewaa ha.

3.4 Mmetuta dị n'etiti olundi na Igbo Izugbe

Ọ bụ ezie na asusụ Igbo jikötara agburụ Igbo niile ọnụ ma bürükwa na olundi Igbo dị iche iche metütara naanị mpaghara Igbo ebe a na-asụ nke ọ bụla, ọ díkwa mkpa ime ka a mata na ụdịdị asusụ abụo a metütara onwe ha n'uzo dị iche iche.

Na mbụ, Igbo Izugbe jikötara mmadụ niile bụ ndị Igbo nakwa ndị na-asụ Igbo, ma olundi Igbo bụ mpekere asusụ Igbo dị iche iche mejuputara Igbo Izugbe.

Dị ka anyị maara na asusụ na-eto eto, mmeju ma ọ bụ mgbanwe na-abata n'Igbo Izugbe ọtụtụ oge na-esite n'olundi Igbo dị iche iche.

Asusụ Izugbe na-akowaputa naanị ihe Igbo niile zukötara ọnụ kwekorịta, ma olundi Igbo na-akowaputa ihe ndị ahụ Igbo Izugbe akowaputaghị.

Ozo, Igbo Izugbe bụ asusṣu amumamụ, n’ihi ya ọ bụ asusṣu emem nchocha ma bùrukwa nke e ji akparitaụka n’ogbakọ jikötara mba dị iche iche ọnụ. Ma olundi na-agaru ime ime obodo ma na-ejikotakwa mmadụ niile ma ndị gurụ akwükwo ma ndị agughị akwükwo.

Igbo Izugbe bükari asusṣu edemeđe ma olundi n’aka nke ya bụ asusṣu asumasu. O doro anya na asusṣu a na-asükari n’onụ na-aka emetüta ndị ka n’onụ ọgu karịa nke a na-edekari ebe. N’ihi nke a asusṣu Izugbe dabeere n’olundi n’uzo dị iche iji tozu etozu nakwa iji too eto. Ebe olundi n’aka nke ya dabeere n’asusṣu Izugbe iji nwete ọnodụ pütara ihe dị ka asusṣu. Olundi Igbo bụ ntqala asusṣu Igbo.

Olundi na Igbo Izugbe na-arükọ ọru iji mee ka asusṣu na-eto eto. Ọ bụ olundi mere na na asusṣu Izugbe na-abawanye mgbe ọ bụla n’ihi ụtụ asusṣu olundi na-atụnye na ya iji mejuputa ya. N’ihi nke a, asusṣu Izugbe agabigala ọtụtụ asusṣu olundi wee rute taa.

3.2 Ndịche dị n’etiti Olundi na Igbo Izugbe

Dị ka a kowara n’elu, olundi bụ ụdị asusṣu Igbo dị iche iche nke a na-asu na mpaghara ala Igbo dị iche iche. Ọ bụ olu dị iche iche e ji asu Igbo nke a na-asu n’ime ime obodo dị iche iche dị n’ala Igbo. Olundi bụ asusṣu Igbo akughị mmiri nke ndị bi n’otu mpaghara ala Igbo na-asu ma na-aghotakwa. Ọ bụ olundi bụ asusṣu Igbo n’onwe ya nke ma ndị gurụ akwükwo ma ndị na-agughị akwükwo ji enwe mmekorịta n’ime ime obodo.

Igbo Izugbe n’aka nke ya bụ asusṣu Igbo nke e hibere maka mmekorịta ndị Igbo niile. Ọ bükari ndị gurụ akwükwo na ndị pürü uzọ ije na-asu ma na-aghotà ya. Ọ bụ asusṣu e mebere maka mmekorịta ndị niile bụ ndị Igbo, iji belata mgbagwoju anya a na-enwe mgbe ụfodụ ma e were olundi na-enwe mmekorịta n’ebi e nwere ndị Igbo si mpaghara dị iche iche biajota ọnụ. Igbo Izugbe metütara ndị Igbo niile ebe olundi metütara naanị otu akukụ ala Igbo ebe a na-asu ya. Nke a pütara na Igbo Izugbe ka olundi n’ibu na obosara. Olundi bụ asusṣu Igbo kpomkwem ebe Igbo Izugbe bụ asusṣu Igbo nke òtù na-ahụ maka Iwelite Asusṣu na Omenala Igbo wepụara maka mmekorita ndị niile bụ ndị Igbo na ndị

abughị ndị Igbo ndị bi n'ala Igbo nakwa ndị na-amụ Igbo. A na-enwe ndijiche na mkpọpụta, mmebe okwu nakwa usoro okwu olundi na Igbo Izugbe.

4.0 Mmechi

A kowara olundi dì ka ụdị olu dì iche iche e ji asụ otu asusụ. A kowara njirimara olundi nakwa uru ọ na-abara ndị nwe ya. E lebara anya na nkewasi olundi Igbo dì iche iche. N'agbanyeghi nhiaahụ dì n'ichikoba olundi niile e nwere, ọkammata abuọ gbalisiri ike ikpokota olundi Igbo ndị ha nwere ike dì ka e si ziputa ha n'elu.

5.0 Nchikota

Nkeji a lebara anya n'olundi Igbo. A kuziri ka olundi na asusụ izugbe siri yite na ka ha si dì iche. E metụru aka n'ihe butere isite n'olundi Igbo dì iche iche chikoba asusụ izugbe nke ndị niile na-asụ Igbo na-asụ ma na-aghotakwa. Olundi Igbo niile bucha asusụ Igbo n'udị a kughị mmiri; ebe Igbo Izugbe bụ mgwaramgwara sitere n'olundi dì iche iche. Asusụ abuọ a dịcha mkpa maka agamnihu asusụ Igbo.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Kowaa ihe olundi pütara.
2. Deputa olundi Igbo ị maara na obodo dì iche iche ebe a na-asụ ha.
3. Kedụ uru dì iche iche olundi baara ndị nwe ya?
4. Jiri atụ dabara adaba gosi mmetụta na ndị iche dì n'etiti olundi na asusụ izugbe.
5. N'uche gi, gini mere e ji weputa Igbo Izugbe? Kedụ uru ọ baara ndị Igbo?

6.0 Nrụtụaka/Ngụmi

Emenanjo, E.N. (2005). *Nchikọta Asusụ na Ụtoasusụ Igbo Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fonoloji na ụtoasusụ Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigerian Publishers.

Ikekunwu, C. (1985). *Aspects of Igbo Dialectology: A Comparative Phonological Study of Onitsha and Central Igbo Dialect*. JAWAL UV.

Nwaozuzu, G.I. (2008). *Dialects of Igbo Language*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Onwudiwe, G.E. (2009). Lecture Notes on “Igbo Dialect” Nnamdi Azikiwe University, Awka.

MODUL 3: NKA NA USORO ASUSỤ

Ndịna

Yunit 1: Nka Asusụ

Yunit 2: Usoro Asusụ si Arụ Orụ

Yunit 3: Ihe Ndị na-enyere AsusụAka n’Orụ Ya

Yunit 4: Igbo Asụrụasụ na Igbo Nsụjọ

Yunit 5: Ọdachi Diịri Asusụ n’Irụ Orụ Ya

Yunit1: Nka Asusu

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom kwem

    3.1 Nka Asusu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

    Ihe Omume

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ihe ọ bụla a na-eme eme ga-aba uru nwere ụzọ a ga-esi mee ya ka o wee gaa nke ọma ma ọ bụ mịta ezigbo mkpuru. Asusu bụ ihe dí omimi nke e kwesiri ikpachapuru anya tümadi iji mụta ya etu o kwesiri. N'ebe a, a ga-akowa nka asusu dí iche iche metutara ọmumụ asusụ. Nka ndị a na-eme na a ga-amụta asusu nke ọma ma ọ bụ ghara imụta ya etu o kwesiri.

2.0 Mbunuche

A ga-amụta ihe ndị a na nkeji a:

- ihe bụ nka asusu
- nka asusu e nwere na nkowa ha

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Nka Asusu

Asusu ọ bụla nke asusu Igbo bụ otu n'ime ya nwere nka dí iche iche e ji amụ ya. Nka asusu bụ ngalaba ihe ndí ahụ gakorø onu gbasara asusu n'ogo dí iche iche nke onye na-amụ asusu kwesirị igbaso n'omumụ asusu. E nwere nka anọ putara ihe n'omumụ asusu. Ha bụ:

- **Nka ige ntị**
- **Nka ịsụ asusu**
- **Nka ịgụ asusu na**
- **Nka ide asusu**

N'omumụ asusu, a na-amalite na nka nta wee ruo na nka ukwu ma ọ bụ nka dí mfe wee rue na nka ndí siri ike. Abụo n'ime nka ndí a bụ ndí a na-mụta n'ulo ma ọ bụ n'ejeghi akwukwọ (nka mfe); ebe nka abụo ndí ozø bụ ndí a na-amụta oge a gara n'ulo akwukwọ. Nka ndí a na amụta n'ulo bụ nka ige ntị na nka ịsụ asusu ebe ndí a na-amụta n'ulo akwukwọ bụ nka ịgụ na ide asusu. Ịsụ asusu abughị ihe dí mfe n'ihi na ọ hijara ahụ imụta nka niile ndí a dí n'asusu.

Nka Ige Ntị

Nke a bụ nka asusu mbụ mmadụ na-amalite ịmụ site na nwata. Ọ bụ nka a ka nwa ọhụru na-amụ oge ọbụla nne ya ku ya na-enye ya ara. A chọpütara na oge ọ bụla nnwa na-ele nne ya ma ọ bụ onye ku ya anya n'ihi; ọtụtụ ndí na-eche na ihe o ji ele ya anya n'ihi bụ ka o wee mata ya, ma ọ bụ ka o wee hụba ya ama, mana nke a abughị ezi okwu n'ihi na ọ bụ nka asusu ige ntị ka ọ na-amụ. Ọ na-ege nne ya ma ọ bụ onye ozø ku ya ntị ịnụ ihe ọ bụla ọ na-ekwu na ịchọputa etu o si ekwu ihe ndí a tinyekwara njiakpọ o ji akpọputa ụda asusu niile. A chọpütara na ọ na-ewe nwata dí gara gara ọnwa iri na asatọ (18) tupu ọ malite kwube ihe e nwere ike ighọta. Ụmụ aka ndí adighị gara gara bụ ọnwa iri abụo na anọ ka ọ na-ewe ha iji mee nke a. O kwesirị ka ndí nne ma ọ bụ onye ọ bụla ya na nwata na-anodebe nso na-asụ naanị asusu dí mma iji nyere nwata ahụ aka ịmụta ikwu ihe nke ọma.

Nka Ikwu Okwu /Isu Asusụ

Ikwu okwu bụ nka asusụ na-esote nka ige ntị. O bụ oge nwata dị n'agbata ọnwa iri na asatọ wee rue n'ọnwa iri abụọ na anọ ka o nwere ike ịmalite ikwu ihe mmadụ nwere ike ighọta. O nwere ike ịnụ ihe ọ bụla a gwara ya, mana ọ bụghị ihe ọ bụla ka ọ ga-enwe ike ikwunwu. Ihe kpatara nke a bụ na nka ikwu okwu hijara ahụ nke ukwu. Ihe o ji si ike bụ na nwatakiri amatabeghi etu e si ejị njiakpọ niile akpọpụta ụda asusụ niile a chọro iji sụo asusụ.

Omumaaatu: umụaka na-enwe nsogbu n'ikpowapụta ụda asusụ dị ka: /s/, /k/, /r/, /g/ ndị e ji ukwu ire ma ọ bụ ire akpọ. O bụ ya mere na mgbe nwata chọro ikpọ “aka” ọ kpọ “ata”, ọzọ, ọ chọro ikpọ “isi” ọ kpọ ya “iti”. N’ihi nsogbu a umụaka na-enwe n'ikpowapụta ụda asusụ etu o si kwesi, a na-adọ ndị okenye aka na ntị ka ha na-asụ asusụ etu o kwesiri ya na ka ha ghara ijije nwata na-amụ asusụ.

Nka Igụ Asusụ

Igụ asusụ bụ nka dị elu karịa nka ige ntị na isu asusụ. Ihe mere o ji dị elu karịa bụ na a na-amụ mkpuru edide niile e ji ede asusụ ma hụba ha ama nke ọma. Ihe ọzọ bụ na onye na-amụ asusụ ga-amata ụdaasusụ mkpuru edide ọ bụla na-anochite. Ihe ndị a ga-enyere ya aka igụ ihe ọ chọro igụ ma ọ bụ ikpowapụta ihe ọ chọro ikpọ.

Ima atụ: “e” na “Bekee” bụ “i” n’Igbo. Ụda asusụ abụọ ndị a nwere otu ụda. O bụ ya mere na oge ụfodụ nwata Igbo chọro ide isi (head) o dee “ese”.

Nka Ide Asusụ

Ide asusụ bụ nka dị elu ma sikarisịa ike karịa nka ndị ọzọ. Nka ide asusụ metütara ịma ka e si edetu mkpuru edide niile e nwere n’asusụ etu o kwesiri. O bụ ihe siri ike ịmụta ka e si edetu asusụ n’ụdị ọ bụla. O bụ nke a mere na ọ bụghị onye ọ bụla ma asụ asusụ maara ka e si ede ya ede. Ozọ bụ na ide asusụ apụtaghị ide ihe mara mma n’anya kama ọ pütara iji

asusụ wee kowaputasịa uche gi ma o bụ etu ihe si metụta gi n'obi nke oma n'edemedede n'uzo onye gurụ ya ga-aghotà ihe i dere.

4.0 Mmechi

Na yunit a, a kowara na asusụ nwere usoro e si amụta ya. Asusụ abughị ihe ana-amụ etu o si sọ onye, kama e nwere usoro a na-agbaso n'ịmụ asusụ ka a mụta ya etu o kwesiri. E mere ka a ghota ihe bụ nka asusụ. E ziputara ma kowaa nka asusụ anọ pütara ihè n'ihe gbasara mmụta asusụ. Nka asusụ ndị dì mfe bụ nka ndị a na-amụta n'ụlọ ebe nka ndị siri ike bụ nka ndị a na-amụta n'ụlọ akwukwo.

5.0 Nchikota

Imụta asusụ abughị egwu achị ụtaba n'aka agba. O bụ ya mere na o na-esiri nwata na-amụ asusụ ike imụta asusụ ngwa ngwa o malitere ikwu okwu. Obuladi okenye chọro imụta asusụ nke abụo na-enwe nhiaahụ tupu o mụta asusụ ahụ. O bürü na a gbasoghi nka ndị e ziputara n'elu, a gaghi amụta asusụ etu o kwesiri.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Gini bụ nka asusụ?
2. Deputa ma kowaa nka asusụ anọ doro gi anya.
3. N'uche gi, olee nka nke kacha mkpa n'ime nka ndị I depütara n'ajuju nke abụo.
Gini mere o ji dì nnukwu mkpa?
4. Olee uru dì n'igbaso nka asusụ n'omumụ asusụ?

6.0 Nrütuaka/Ngumi

Anizoba, O.M. (2013). *Nke m Akola m: Ndị Igbo na Asusụ Ha*. N'ime Agumagụ nke Asatọ makaChief (Dr) F. Chidozie Ogbalụ (2013). Onitsha: Varsity Press.

Anozie, C.C. (1999) *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*.Nsukka: Fulladu Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1987). *Fundamentals of Igbo Spelling*. Mkpor: Njikoka Press.

Udechukwu, G.I. (2013). Lecture Notes on “The Use of Igbo Language” Nnamdi Azikiwe

University, Awka.

Yunit 2:Usoro Asusụ si Arụ Ọrụ

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom kwem

    3.1 Usoro Asusụ si arụ Ọrụ

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

    Ihe Omume

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Asusụ dí nnukwu mkpa na ndị mmadụ n’ihi ọrụ dí iche iche ọ na-arụrụ mmadụ. E nwere usoro dí iche iche asusụ na-agbaso iji rụo ọrụ ya nke ọma. N’ebe a, a ga-edepụta ma kowaa usoro ndị ahụ n’otu n’otu.

2.0 Mbunuche

Na njedebe nkeji a, ga-amụta:

- Usoro asusụ si arụ ɔrụ na
- Nkowa usoro nke ọ bụla

3.0 Ndịna Kpom kwem

Ihe ọ bụla a na-eme eme, nwere usoro e si eme ya. Ọ bürü na e nweghi usoro e si eme ihe ọ bụla, mmeputa ihe ahụ agaghị enwe isi ma ọ bụ mịta ezigbo mkpuru. Ọ bürü na a gbaso ezigbo usoro wee meputa ihe, ihe ahụ ga-adaba ka o si kwesi. Dị ka a kowara n'elu, asusụ bụ nke mmadụ. Ọ bụ ụda mmadụ na-emeputa mgbe ọgan okwu dị n'ahụ mmadụ biakorọ ọnụ. Nke a na-egosi na a na-akwado ịṣu asusụ akwado, a naghị amalite ịṣu asusụ n'emeghi nkwado. A ga-eleba anya n'usoro asusụ na-agbaso iji rụq ɔrụ ya nke ọma. Ha gunyere ndịa:

(i) **Icheputa ihe a ga-ekwu**

Tupu mmadụ emeghe ọnụ ikwu okwu, ọ ga-ebugodu ụzọ cheputa ihe ọ ga-ekwu. Naani onye isi adighị mma ga-amalite ikwu okwu n'ebughi ụzọ cheputa ihe ọ ga-ekwu. Ọ bürü na mmadụ echeputa ihe ọ ga-ekwu, ọ ga-ebu ụzọ tulee ya n'ime onwe ya tupu o meghee ọnụ ikwuputa ya. Nke a bụ usoro mbụ a na-agbaso n'ịṣu asusụ. Ihe onye na-asụ asusụ ga-echeputa ga-abụ nke ga-edo ya anya ka ihe ọ ga-ekwu wee nwee nghọta na ntị ndị ga-anụ ya.

(ii) **Ncheputa ụzọ okwukwu**

Ihe nke mbụ n'usoro asusụ si arụ ɔrụ bụ icheputa ihe a ga-ekwu nke ga-enwe nghọta na ntị ndị ga-anụ ya. Nke abụ ọ bụ icheputa ka a ga-esi kwuo ya. Mgbe ụfodụ mmadụ nwere ike icheputa ihe ọ ga-ekwu mana nsogbu aburuzie ichoputa ka a ga-esi kwu ya ka o wee daba na ntị onye/ndị ga-anụ ihe e kwuru. Icheputa ụzọ a ga-esi kwuo okwu metutara

ihorø mkpuru okwu dabara a ga-eji kwuo ihe e cheputara. Icheputa ụzo okwukwu metụtakwara iji ụdaolu/ogoolu kвесиři ekwesi mgbe a na-ekwu ihe a chorø ikwu. Ọ bụrụ na mmadụ echeputa ihe ọ ga-ekwu mana ọ maghị etu ọ ga-esi kwu ya, ọ ga-enwe nsogbu n'ihì na ka e si kwuputa okwu ga-emetüta akparamagwa onye/ndị a gwara okwu.

(iii) Ikwuputa ihe

Nke a bụ nzọ ụkwụ nke ato n'usoro asusụ si arụ ọru. Ọ bụ mmadụ ịgba mbọ ikwuputazi ọ ihe ọ chorø ikwu n'uzo o kвесиři isi kwuputa ya. Ichota ma ọ bụ icheputa ihe a ga-ekwu kwụrụ onwe ya, ichota ụzo a ga-esi kwu ya díkwaara onwe ya, ikwuputazi ihe a chorø ikwu bükwazi ihe díjirø onwe ya. Nke a gosiri na mmadụ ịma asụ asusụ bụ otu ihe, ebe ịṣụ asusụ n'uzo dabara adaba bükwa ihe díwagara iche. Uzo ihe ato e legoro anya na-egosi na mmadụ nwere ike:

- (a) Cheputa ma ọ bụ mara ihe ọ chorø ikwu mana ọ gaghi ama ka ọ ga-esi kwue ya
- (b) Mara ihe ọ chorø ikwu, marakwa ụzo ọ ga-esi kwue ya mana ikwuputazi ihe ahụ aburụ nnukwu nsogbu.
- (ch) Cheputa ihe ọ chorø ikwu, cheputakwa ụzo ọ ga-esi kwue ya, ma nwekwa ike kwuputa ihe ahụ etu o kвесиři.

Ihe a kowara n'elu mere e ji asị mgbe ụfodụ na mmadụ ma ka e si ekwu okwu ma ọ bụ na mmadụ amaghị ekwu okwu. Nke a na-egosikwa na ịma asụ asusụ gunyere ịma ka a ga-esi sụo asusụ n'udị dabara adaba.

(iv) Onye a gwara ịnụ ihe e kwuru

Asusụ abughi ihe kwụrụ onwe ya. Mgbe ọ bụla a na-asụ asusụ ọ na-emetüta gburugburu onye na-asụ ya bụ asusụ. Ọ nwere mgbe mmadụ nwere ike iji asusụ na-arụ ọru n'ime onwe ya, nwekwa mgbe ọru asusụ na-emetüta ndị nọ ebe a na-asụ asusụ. Dị ka e kwurula na e ji asusụ enwe mmekorita, ọ dị mkpa na mgbe a na-asụ asusụ na ndị e ji asusụ agwa okwu ga-ege ntị nke ọma ịnụ ihe a na-ekwu. Nke a dị nnukwu mkpa n'usoro

asusụ si aru oru. Onye a na-agwa okwu nwere oke na ɔru nke ya iji mee ka asusụ ruo oru nke ọma. O bụ ɔru ya ige ntị nke ọma ka o wee nütachaa ihe a chorø iji asusụ mee ka ọ ghøta. o ga-akawa ahụ gbochie ihe ndị ga-eme na ọ gaghi ege ntị nke ọma. N'usoro asusụ si aru ɔru, a ga-enwe okwuu nwekwazie ọnụ/ogee. Ya bụ,dị ka onye chorø ịṣu asusụ na-agbasi mbo ike ichepụta ihe ọ ga-ekwu nakwa ụzø okwukwu ya, etu a ka onye a na-agwa sìkwa nwee ɔru igete ihe a na-ekwu ma ọ bụ ihe e ji asusụ agwa ya.

(v) Inye ihe a nuru nghøta

Mgbe onye na-ekwu okwu na-ekwu, a türü anya an onye ọ na-agwa ga-ege ntị nke ọma iji nuru ihe e ji asusụ agwa ya nakwa inye ihe ọ nuru nghøta. Onye a na-agwa okwu kwesiri iju ajụjụ ma ọ bürü na ihe ọ nuru edoghi ya anya. Nke a ga-eme ka nghøta ihe ọ nuru zue oke. O bürü na ọ nüghị ihe e kwürü nke ọma, ọ gaghi aghøta ihe ejị asusụ agwa ya.

(vi) Ikpa agwa

Nke a bụ ihe nke ikpeazu n'usoro asusụ si aru ɔru. O bürü na onye a gwara okwu nuru ihe a gwara ya ma nye ihe ọ nuru nghøta a türü anya, o ga-akpa agwa gosiri na ọ nuru ma ghøtakwa ihe e jiri asusụ gwa ya. Àgwà onye a gwara okwu kpara ga-eziputa ma ọ nuru ihe e kwürü chaa chaa tinyere ma ọ ghøtara ihe e kwuru. Agwa onye a gwara okwu kpara nwere ike igosi na ọ nuru ihe e kwuru ma ghøta ya ma ọ bụ na ọ nuru ihe e kwuru mana oghøtaghi agwa a chorø ka ọ kpaa.

4.0 Mmechi

E lebara anya n'usoro asusụ si aru ɔru. N'ihi na asusụ abughị ihe a na-eme na ndapụta, tupu mmadụ e kwuo okwu, o ga-ebu ụzø tugharija uche n'ime onwe ya iji chepụta ihe ọ ga-ekwu. O bürü na mmadụ cheta ihe ọ ga-ekwu, o ga-achopụta ụzø ọ ga-esi kwu ya ka o wee daba. Ihe ọzø ọ ga-emezi bụ ikwuputa ihe ọ chorø ikwu. Ka asusụ wee ruzuo ɔru ya, onye a na-agwa ga-anụriri ihe e ji asusụ gwa ya ka o wee kpaa agwa a türü anya n'aka ya.

O bürü na onye a gwara okwu anughị ihe a gwara ya, o nweghi ka o ga-esi kpaa agwa a türü anya n'aka ya. Ya bụ na asusụ ga-arụ ọrụ ya nke ọma naanị mgbe ndị ji asusụ arụ ọrụ ghotara usoro asusụ si arụ ọrụ ma tinye ya n'ọrụ.

5.0 Nchikota

E mere ka o doo anya na asusụ abughị ihe a na-eme na ndaputa. O bụ ihe a na-akwado akwado tupu e tinye ya n'ọrụ. Ima asụ asusụ gafere imepe ọnụ na imechi ya. Asusụ nwere nka e ji asụ ya ka owee rụo ọrụ a chọrọ ka o rụo. O bürü na mmadụ akwadoghị ihe o chọrọ ikwu tupu o kwube, o nwere ike ghara ikwu ihe ahụ n'uzo dabara adaba, nke a ga-eme ka onye a na-agwa ghara ighọta ihe a chọrọ ka o ghọta iji kpaa agwa a türü anya n'aka ya. Nke a na-egosi na, ma onye na-ekwu okwu ma onye a na-agwa okwu nwechara ọrụ dijiri ha n'usoro asusụ si arụ ọrụ ya.

Ihe Omume Onye Nkụzi ga-amaakị

1. Ichọta ihe a ga-ekwu na ụzọ a ga-esi kwu ya abughị otu ihe. Kowaa nke o bụla nke ọma ma ziputa ka nke o bụla si dị mkpa n'usoro asusụ si arụ ọrụ.
2. Oge ụfodue nwere ike ịsi na mmadụ maara ekwu okwu ma o bụ na mmadụ amaghị ekwu okwu. Gini ka nke a pütara?
3. N'usoro asusụ si arụorụ, onye na-ekwu na onye o na-agwa nwechara ọrụ. Kedụ ọrụ ha n'otu n'otu?
4. Kowaa usoro asusụ si arụ ọrụ bido n'isi ruo na ngwuchcha.

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Anozie, C.C. (1999) *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*.Nsukka: Fulladu Publishing Company.

Denham, K., Lobeck, A. (2013). *Linguistics for Everyone*. 2nd ed. USA: Wadsworth Cengage Learning.

Yunit3: Ihe Ndị na-enyere Asusụ Aka Ịru Ọrụ

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpóm kwem
  - 3.1 Ihe Ndị na-enyere Asusụ Aka Ịru Ọrụ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota

Ihe Omume
- 6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Asusụ bụ ihe na-enyere mmadụ na ibe ya aka inwe mmekorita. Mana ọtụtụ mgbe, mmadụ na ibe ya anaghị enwe mmekorita etu o kwesiri. Ihe na-ebute nke a bụ na e nwere ihe ndị nwere ike inyere asusụ aka ka e wee were ya nwee ezi mmekorita abataghị oge a na-asụ asusụ. Ihe ndị a na-abụ ha bata n'asusụ, ha enyere asusụ aka wee rụo ọrụ ya nke ọma.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchha nkeji a, i ga-enwe ike:

- Ikpoputa ihe ndị na-enyere asusụ aka nakwa
- Ikowa ihe ndị na-enyere asusụ aka iru oru nke oma n'otu

3.0 Ndịna Kpóm kwem

3.1 Ihe Ndị na-enyere Asusụ Aka Ịru Ọrụ

E nwere ọtụtu ihe ndị na-enyere mmadụ aka n'ighota asusụ. Ụfodụ n'ime ha bụ ndị a:

(i) Akparamagwa onye na-ekwu okwu

Akparamagwa onye na-asu asusụ na-emetụta asusụ onye ahụ na-asu. Agwa mmadụ na-enyere asusụ onye ahụ aka ịru ɔrụ etu o kwesirị. Onye ọ bụla na-akpa agwa ojọq anaghị enwe ike inwe ezi mmekorịta n'etiti ya na mmadụ ibe ya, n'ihi na oge niile ka a na-eleda ya na ihe ọ na-ekwu anya; ọbụladị mgbe ọ na-ekwu ezi okwu. N'aka nke ozọ, ezi agwa mmadụ na-enyere asusụ ya aka ịru ɔrụ ya nke ọma tümadi ma ọ burụ na onye na-akowa ihe bụ onye na-akpa ezi agwa.

(ii) Iwebata mmegharị ahụ oge ana-asu asusụ.

Mmegharị akukụ ahụ di iche iche mgbe a na-ekwu okwu na-enyere asusụ aka ịru ɔrụ. Onye na-asu asusụ chọq ka asusụ ya ruo ɔrụ nke ọma, ọ gaghị akwuru ka osisi kporo nku oge ọ na-ekwu okwu. Imegharị akukụ ahụ ụfodụ di ka isi, aka, ihu, anya, ọnu na-enye aka ka onye a na-agwa mata ihe a na-agwa ya nke ọma. Mgbe ụfodụ ihe onye na-asu asusụ na-ekwu nwere ike ghara idocha anya nke ọma mana site na mmegharị ahụ nke okwu webatara, onye a na-agwa okwu nke na-ahukwa onye na-agwa ya okwu nwere ike isite na mmegharị ahụ nke na-esote okwu ọnu mata ihe a na-ekwu maka ya.

(iii) Ihe akpurụakpụ na ihe esereese

Iji ihe akpurụakpụ na eserese mgbe a na-akowa ihe ahụ na-enyekwa aka ime ka asusụ ruo ɔrụ ya nke ọma. Ihe akpurụakpụ na eserese di ka anumanu, nnunu, mmadu, ogiriga mmadu, ụlo, ụgboala tümadi ma ọ burụ na onye a na-akowara ahutbeghi ihe a na-ekwu maka ya mbu na-enye nnukwu aka ime ka onye a na-agwa okwu ghotawanye ihe a na-akowara ya. Ọ bụ nke a mere na a na-ewebatakari eserese n'akwukwo e ji akuziri ụmu aka ihe nakwa n'ogo mmuta ndị ozo n'ihi na mmadu na-aghotakari ihe a na-agwa ya ma ọ burụ na e jiri akpurụakpụ/eserese ma ọbu onjinyo ihe ahụ na-akowara ya. Inwete ihe eserese ma ọbu onyinyo ihe ọ bụla na-adikarị mfe karia akpurụakpụ iji mee ka onye/ndị

a na-agwa ghara inwewe mgbagwoju anya banyere ihe a na-ekwu maka ya. Nke a na-apütakarị ìhè na nkụzi n'ogo dì iche. Ndị nkụzi maara nka nkụzi nke ọma anaghị ejị ihe akpuruakpụ na eserese egwu egwu na nkụzi ha n'ihi na ha na-enye aka ime ka ndị a na-akuziri ihe ghara inwe mgbagwoju anya.

(iv) **Inụ isi ihe**

Uzọ ọzọ asusụ si arụ ọru ya nke ọma bụ site n'ime ka ndị a na-agwa okwu nụ isisi ihe a na-ekwu maka ya ma ọ bụrụ ihe nwere ísì. A na-esite n'ísì ihe mara ka ihe a na ekwu maka ya dì, ọ bụladị mgbe anaghị ahụ ihe ahụ anya. A na-eji ísì ihe amata ihe ahụ tümadi mgbe ísì ihe ahụ pütara ìhè nke ọma.

Ima atụ: Ọ bụrụ na a chọq ᴯkowa maka ogiri Igbo, wee wete ma töghee ya n'ihu ndị a chọq ᴯkowara maka ya, soqosq ịnụ isi ya ga-eme ka onye a na-agwa ghara ichezo ya ọzo.

(v) **Mbitu aka /Idetu ire**

A na-ejikwa idetu ihe ire eme ka asusụ ruo ọru ya nke ọma. Mgbe a matara ka ihe ahụ si ato, ọ ga-enye aka ịmata ma ọ bụ ᴯkowaputa ihe ahụ nke ọma. Onye a na-akowara maka nnu na shuga agaghi amatacha ihe dì iche n'etiti ha abuo ruo mgbe o deturu ha abuo ire. Nkowa ihe ụfodu na-aka mma ma ọ bụrụ na a ga-enwe ike ibitu ha aka ma ọ bụ detu ha ire.

4.0 Mmechi

Na yunit a, e mere ka ị ghota na o nwere ihe ndị na-enyere asusụ aka ịru ọru ya nke ọma. Ihe ndị a gunyere: iwebata mmeghari ahụ oge a na-ekwu okwu, iji ihe akpuru akpu na ihe e sere ese, ịnụ isi ihe a na-ekwu maka ya tinyere ịdetu/ibitu ihe a na-ekwu maka ya ire/aka.

5.0 Nchikota

Mgbe a na-asu asusu, o di mkpa ka amata na asusu naani ya nwere ike ghara iruzu oru ya nke ọma. Ihe ndị e ziputara n'elu bucha ihe ndị na-eme ka asusu rụo ọru ya nke ọma.

Ihe Omume Onye Nkụzi ga-amaakị

1. Olee uru mmegharị ahụ na-abu n'ime ka asusu rụo ọru ya nke ọma?
2. Deputa ma kowaa üzö ihe anọ na-enyere asusu aka iru ọru.

6.0 Nrütụaka/Ngụmi

Anozie, C.C. (1999) *Lingwistiiki Sayensi Asusu*.Nsukka: Fulladu Publishing Company.

Ofili,N.D., Chukwu, A.O., &Anozie, C.C. (2012). *Lingwistiiki:Sayensi Asusu 11*. Enugu: Computer Edge.

Yunit 4:Igbo Asurụasụ na Igbo Nsujọ

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Igbo Asurụasụ na Igbo Nsujọ

- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- Ihe Omume
- 6.0 Nrütụaka/Ngụmi

1.0 Mkpoltite

Mma asusụ ọ bụla bụ n'osusụ ya ka ọ dí. Naanị n'asuruaṣu asusụ ka e si ahụta mma asusụ. O nwere ihe ụfodụ banyere asusụ ndị anaghị apütacha ìhè n'asusụ ederede ndị a na-esite naanị n'osusụ asusụ eziputa. Ọ bụ naanị ndị maara asụ otu asusụ maara maka mma asusụ marakwa mgbe onye na-asụ asusụ na-asụ ya etu o kwesirị na mgbe a na-asujo asusụ ahụ. Nsuta na nsujo asusụ na-esite n'ihe ndị a ga-eleba anya n'okpuru ebe a.

2.0 Mbunuche

Na njedebe nkeji a, i ga-enwe ike:

- ikowa ihe bụ Igbo asuruaṣu na Igbo nsujo
- imata mgbe a sürü Igbo nke ọma na mgbe a sujorọ ya
- ikwu ndị nsujo asusụ Igbo na-esitekarị n'aka ha

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Igbo Asuruaṣu na Igbo Nsujo

Igbo asuruaṣu kwesirị ịdị mma na ntị mgbe a na-asụ ya. Otutu ihe na-eme ka Igbo asuruaṣu dí mma ma díkwa ụtọ na ntị. Njirimara ezi Igbo asuruaṣu gunyere:

(i) Ezi mkpoputa ụda

Nke a bụ iji njiakpo kwesirị ekwesi wee kpowaputa ụdaasusụ mgbe a na-asụ asusụ. Ụda ọ bụla dí n'asusụ nwere ezi mkpoputa ya nwekwaa mkpojo ya. Ọ bürü na a kpoputaghị ụdaasusụ n'uzo dabara adaba, ọ ga-eme ka asusụ ghara ịdị mma na ntị. N'omumụ mkpoputa ụda, mkpuruụdasusụ niile nwegbadoro njiakpo e ji akpoputa ha. Mgbe ọ bụla e jighị njiakpo kwesirịnụ wee kpoputa ụda, ọ na-ebute mkpohie ụda na nsujo asusụ.

Omumaaṭụ: **Chineke** - ọ bụghị Shineke,

Onịcha - ọ bughị Onitsha dg.

Ọka - ọ bughị Awka

Ọgbụ - ọ bughị Awgbụ

Nkpọọ - ọ bughị Nkpọọ

Ume - ọ bughị Umeh

(ii) Ikute ume ọfụma mgbe a na-ekwu okwu

Onye na-asụ Igbo kwesịri ikuju ume afọ mgbe ọ na-achọ ịṣu asusụ; ka Igbo ọ na-asụ wee na-agà werewere. Nke a dì mkpa n’ihị na ọ bụ ume nkuputa ka e ji ekwu okwu. Onye na-asụ asusụ ekujughị ume afọ agaghị asụtacha asusụ ka ọ ga-esi tọọ ụtọ na ntị. Onye chọrọ ịṣu asusụ nke ọma ga na-ekuju ume afọ ka ume ghara ịgbabi ya mgbe ọ na-ekwu okwu.

(iii) Ige onwe ntị

Onye ọ bụla na-ekwu okwu kwesịri ịna-ege onwe ya ntị. Site n’ige onwe ntị, onye na-ekwu okwu ga-ama mgbe ihe ọ na-ekwu na-adaba na mgbe ọ naghị adaba. E nwegasịri iwu na-achi asusụ Igbo nke onye na-asụ Igbo kwesịri irubere isi mgbe a na-ekwu okwu. Ọ bụrụ na agbasoghị iwu ndị a mgbe a na-asụ asusụ, ọ ga-eme ka ọsụsụ Igbo ghara ịdị ụtọ na ntị. Iwu ụfodụ onye na-asụ Igbo kwesịri irubere isi gụnyere iwu ndakorịta ụdaume, olilo ụdaume, ndapụ ụdaume dg. Mgbe a na-ekwu okwu, e nwere ụdaasusụ ndị e kwesiri ịkpopụta nke ọma ma nwee ndị e kwesighị ịkpopụta. Onye ọ bụla na-asụ Igbo kwesiri ịma ebe a ga-ewebata iwu asusụ Igbo ka ọsụsụ Igbo wee daba etu o kwesiri.

(iv) Itinye ụdaolu kwesịri mgbe a na-ekwu okwu

Asusụ Igbo bụ asusụ ụdaolu; n’ihị ya oge ọ bụla a na-asụ Igbo, ọ dì mma ka e tīnye ụdaolu ebe o kwesịri. Nke a so n’ihe mere na ndị ọcha anaghị asụ Igbo nke ọma n’ihị na asusụ ha abughị nke ụdaolu kama ọ bụ nke ndebeolu. Ya bụ na m kpopụta m kpurụokwu ndị nwere otu nsupe na nghọta dì iche iche ga na-enye ndị abughị ndị Igbo nsogbu.

Omụmaatụ mkpụrụokwu na-abụru ndị abụghị ndị Igbo nsogbu na mkpoputa bụ ụfodụ ndị a:

- íké (*power*)
- ísí (*head*)
- íkè (*to share /bottom*)
- ísì (*odour*)
- ìsì (*blindness*)
- òké (*rat*)
- òkè (*share*)
- ókè (*boundary*)
- óké (*male*)
- àjà (*sacrifice*)
- ájā (*sand*)
- ígwè (*iron*)
- ígwē (*king/chief*)
- ígwē (*to grind*)
- ézè (*chief/king*)
- ézē (*tooth*)
- íré (*tongue*)
- írē (*to sell*)
- ímē (*to do*)
- ímē (*pregnancy*)
- òkù (*clay pot*)
- ókú (*light/fire*)

Mgbe a na-asu asusụ, o bụ naanị itinye ezi ụdaolu ga-eme ka mkpoputa mkpurụokwu ndị a daba na ntị. Igbo asurụasụ bụ Igbo nke onye na-asu ya maara maka ụdaolu na ka e si ewebata ya oge a na-asu asusụ. E tinyeghi ezi ụdaolu na-ebute nsujo asusụ Igbo.

Njirimara Igbo nsujo bụ ntugharị ihe ndị akowara n' elu ebe a. Ya bụ, n'uzo dì nkenke, njirimara Igbo nsujo gunyere ndị a:

- (a) Agbasoghị ezi mkpoputa ụda
- (b) Ekuteghi ume nke ọma
- (c) Egeghị onwe ntị
- (d) Etinyeghi ụdaolu kwesiri ekwesi
- (e) Agbasoghị iwu ụtqasusụ Igbo

4.0 Mmechi

Asusụ bụla nwere ka e si asu ya ka o wee daba ma dıkwa ụtqo na ntị ndị nwe ya bụ asusụ. Mgbe a surụ asusụ nke ọma site n'iwebata ihe dì iche iche asusụ nabatara n'uzo dì mma ka a na-asi na asurụ asusụ ahụ nke ọma. Igbo a surụ nke ọma ka a na-akpo Igbo asurụasụ ebe Igbo asughi nke ọma ka a na-akpo Igbo nsujo. Na nkeji a, a kowara ihe ndị na-eme ka asu Igbo nke ọma na ihe ndị na-eweta nsujo Igbo.

5.0 Nchikota

A kowara na Igbo asurụasụ kwesiri idị mma na ntị mgbe a na-asu ya n'ihi ezi mkpoputa ụda, ikute ume, ige onwe ntị, itinye ụdaolu ebe o kwesiri. E mekwara ka a ghota na ihe ndị na-eweta nsujo Igbo gunyere etinyeghi ihe ndị e deputura n'ebe a n'orụ mgbe a na-asu Igbo.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Kowaa ihe bụ Igbo asurụasụ.
2. Gini bụ Igbo nsujo?

3. Deputa ma kowaa ihe ndị na-ebute nsujo Igbo.
4. Olee ihe ndị na-eme ka Igbo asurụasụ dị mma na ntị?

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Oruchalu, S.U. (1987). *Fundamentals of Igbo Spelling*. Mkpore: Njikoka Press.

Anedo, O.A. (2006). *Ndehie n'Ide Asusụ Igbo na UfodụIhe OmumụUtoasusu Igbo*. Onitsha: Onwubiko Printing &Packaging Industry.

Anozie, C.C. (1999) *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*. Nsukka: Fulladu Publishing Company.

Ofili,N.D., Chukwu, A.O., & Anozie, C.C. (2012). Lingwistiiki:Sayensi Asusụ 11. Enugu: Computer Edge.

Udechukwu, G.I. (2013) Lecture Notes on “The Use of Igbo Language” Nnamdi Azikiwe University, Awka

Yunit 5: Odachi Dijirị Asusụ n’Irụ Ọrụ Ya

Ndịna

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Odachi Dijirị Asusụ n’Irụ Ọrụ Ya

- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
Ihe Omume
- 6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ufodu oge, asusụ anaghị aruzu ọru ya etu o kwesịri. Nke a na-apütakarị ihe mgbe ahughị akparamagwa a türü anya n'aka ndị e ji asusụ ezi ihe. Nchoputa gosiri na ihe ole na ole a ga-emetụ aka n'okpuru ebe a na-ebutere asusụ ọdachi n'orụ ya.

2.0 Mbunuche

A türü anya na i ga-amata:

- ihe ndị na-egbochi asusụ ịru ọru ya etu o kwesịri
- ka a ga-esi gbochie nsogbu ndị ahụ

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Ọdachi Dịjịrị Asusụ n'Iru Ọru Ya

Na yunit 3, e lebara anya n'ihe ndị na-enyere asusụ aka ịru ọru ya nke ọma. Na nkeji a, a ga-eleba anya n'ihe ndị na-eme na asusụ anaghị aru ọru ya etu o kwesịri. E nwere ihe ole na ole nwere ike ime ka asusụ ghara ịruzu ọru ya. Ọ bụ ya mere na mgbe ufodu a kowachaara mmadụ ihe, ọ gaghi enwe ike ighoṭa ya iji kpaa agwa etu a türü anya n'aka ya. A ga-emetụ ọdachi ndị a aka n'ebe a:

(i) Etozughị oke

Dị ka mmadụ na-eto ka asusụ ya na-etokwa ma ọbu na-esiwanye ike. Ọ na-abụ mmadụ na-akata ahụ, ọ na-aghotawanye ihe. Ọ bụ ya mere na nwata agaghị enwe ike ikpa agwa a türü anya n'aka ya n'ihi na ọ nweghi ike ighoṭacha ihe e ji asusụ akowara ya. Nke a mere na ọ bụ ebe amamihe mmadụ jedebere n'asusụ ka nghoṭa ya ga-ejedebekwa. Ọ bụrụ na asusụ e ji akowara mmadụ ihe kariri ogo amamihe onye ahụ n'asusụ, ọ gaghi enwe ike ighoṭa ihe a na-akowa ma ya fodusie ikpa agwa a na-atụ anya n'aka ya. Iji gbanahụ ọdachi nke a, o kwesịri ka e were ókè asusụ mmadụ ga-aghotə wee kuziere ya ihe ma ọ bụ kowara ya ihe. Nke a pütara na afọ ole mmadụ dị ga-enye aka ịmata ogo asusụ ọ ga-

enwe ike ighota. Ewepu nke a, ogo mmadu nwere n'asusu ga-enye aka imata oke nghota o nwere n'asusu.

(ii) Oluṣi

Nke a bụ odatachi ozọ nye asusu iru ọrụ nke ọma. Onye dara ogbi ma ọ bụ onye ntị chiri anaghị anụ ihe ọ bụla a gwara ya. N'otu aka ahụ, onye kpuru ịsì agaghị enwe ike ịhụ ka ihe a na-ezi ya dị. Oluṣi ozọ dị ka mmadu inwe ogbe ire nwere ike ime ka onye ahụ ghara ịna-asu asusu etu o kwesịri. odatachi nke a metutara ma onye na-ekwu okwu ma onye a na-agwa; ọ buru na onye na ekwu okwu nwere oluṣi, ọ gaghi na-ekwu okwu nke ọma, nke a ga-eme ka onye/ndị ọ na-agwa ghara ịnụ ihe ọ na-ekwu nke ọma.

(iii) Mkpotu

Udị mkpotu dị iche iche nwere ike ime ka asusu ghara iru ọrụ ya. ọ buru na a nọrọ ebe mkpotu dị na-agwa mmadu ihe ma ọbu na-akuziri mmadu ihe, ndị/onye a na-akuziri ihe a gaghi anụ ma ya fodu ighota ihe a na-agwa ya/ha.

(iv) Ekwusighị okwu ike

Nke a so n'otu ihe nwere ike ịbu odatachi nye ọrụ asusu. Ọ buru na onye na-ekwu okwu e kwusighị ike, onye a na-agwa agaghị anụ ihe e kwuru iji kpaa agwa a türü anya n'aka ya. Onye agụ na-agụ ma ọ bụ onye ọria ji aka ga-enwe nsogbu ichikota onwe ya ma ya fodu ikwu ihe mmadu ga-anụ nke ọma. Nke a nwere ike imetuta ma onye na-ekwu okwu ma onye a na-agwa okwu. Nke a bụ eziokwu n'ihi na ejị ike ekwu okwu jiri kwa ike echiche. Mgbe mmadu nwere ahụ ọkụ dị ka ịba, oyị, isi ọwụwa, afọ ọrụ ma ọ bụ ahụ mgbu n'ụdị ọ bụla, ọ gaghi enwe ike ige ntị nke ọma n'ihe a na-agwa ya site n'asusu. Mgbe onye a gwara okwu aghotachaghị ihe a gwara ya ọ gaghi akpa agwa a türü anya n'aka ya.

(v) Anoghị ezigbo ọnọdụ

Ọnọdụ mmadụ nọ na ya mgbe a na agwa ya okwu nwere ike imetụta nghọta ọ ga-enwe banyere ihe agwara ya. Mmadụ ịkwụ ọtọ mgbe a na-akuziri ya ihe, isekpu ala ma ọ bụ nɔrɔ n'elu ihe ọ bụla dị ka windo, aka oche, ga-eme ka obi ghara iru ya ala nke ọma iji ghọta ihe a na-agwa ya site n'asusụ. Ọ bụru na ọnọdụ mmadụ adịghị mma, ọ gaghi enwe ike ịchịkọ onwe ya iji ghọta ihe e ji asusụ akowara ya. Nke a bükwa otu ọdachi na-eme na asusụ anaghị arụzu ọrụ ya.

(vi) Esoghị iwu asusụ

Asusụ ọ bụla nwere iwu na-achị nakwa usoro o si arụ ọrụ. Mgbe a na-ekwu okwu, ọ bụru na agbasoghị iwu asusụ ahụ nke ọma, ihe a na-ekwu agaghị adabacha etu o kwesiri. N'asusụ Igbo, e nwere iwu ụfodụ na-achị ụtọasusụ Igbo dị ka, iwu ndakorita ụdaume, iwu ụdaolu, olilo ụdaume, ndagba mgbochiume dg. Ọ bụru na etinyeghi iwu ndị a n'orụ mgbe a na-ekwu okwu, ọ ga-emetụta nghọta ihe a na-ekwu. Ozọ bụ na asusụ agaghị naaga were were n'ọnụ mgbe a na-asụ asusụ nke nwere ike ibute enweghi mmasị ige ntị n'akụkụ onye a na-agwa okwu. Agbasoghị iwu ụtọasusụ tümadi iwu ụdolu na olilo ụdaume na-emetụta mkpopụta mkpụrụ okwu.

4.0 Mmechi

Na nkeji a, e ziputara ihe ndị na-abụru asusụ ọdachi n'orụ ya. E mere ka o doo anya na o nwere ihe ndị nwere ike ime ka asusụ ghara igbo mkpa dị ka a tụrụ anya. Dị ka a kowara n'elu, na yunit 3 na ọtụtụ ihe na-enyere asusụ aka ịrụ ọrụ ya, n'otu aka ahụkwa, e nwere ihe ndị na-eme na asusụ anaghị arụ ọrụ etu o kwesiri. Ọ bụ ọdachi ndị ahụ ka e ziputara na nkeji a.

5.0 Nchikota

Asusụ nwere ihe ndị na-enyere ya aka ịrụ օru nwekwaa ihe ndị na-egbochi օru asusụ. Ọdachi ndị a kowara n'elu kwesiri ka e site n'uzo dì iche mee ka ha ghara ime ka asusụ nwee ihe mkpobi ụkwụ n'օru ya.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Ziputa ma kowaa ihe ise bụ ọdachi nye օru asusụ.
2. Nye ụsa ka a ga-esi wepụ ọdachi ndị na-echere asusụ aka mgba.
3. Olee ihe mkpobiukwu ndị ozọ asusụ na-enwe n'օru ya?

6.0 Nrutuaka/Ngumi

Anozie, C.C. (1999). *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*. Nsukka:Fulladu Publishing Company.

Ofili, N.D., Chukwu, A.O., Anozie, C.C. (2012). *Lingwistiiki Sayensi Asusụ*11. Enugu: Computer Edge.

Udechukwu, G.I. (2013) Lecture Notes on “The Use of Igbo Language” Nnamdi Azikiwe University, Awka

MODUL 5:QNQDU ASUSU IGBO NA NAIJIRIA

Ndịna

Yunit 1:Asusụ Igbo na Ndị Ogbo ya

Yunit 2:Nsogbu Na-echere Asusụ Igbo Aka Mgba

Yunit 3: Uzọ Nzoputa Asusụ Igbo

Yunit 1: Asusụ Igbo na Ndị Ọgbò Ya

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Asusụ Igbo na Ndị Ọgbò Ya

3.2 Ọnọdu Asusụ Igbo n'ebe Ọgbò Ya Ndị Ozọ dí

3.3 Ọnọdu Asusụ Igbo n'Ogo Agumakwukwo

3.4 Ọnọdu Asusụ Igbo N'Igwe Ozuruụwa (Intaneti)

3.5 Mgbanwe ụfodụ e nwere n'Asusụ Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

Ihe Omume

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Tupu e guzobe otu na-ahụ maka Iwelite Asusụ na Omanala Igbo (Society for Promoting Igbo Language and Culture- SPILC) n'afọ 1950, asusụ Igbo nō n'ọnọdu jogburu onwe ya nke butere oke ndaghachi azụ na achịtaghị aja n'ebe asusụ agburu ndị ozọ dí na Naijiria dí. Ọ bụ site n'igba mbọ F.C. Ogbala ka e jiri chọpụta ma guzobe otu SPILC. Malite na mgbe otu SPILC bidoro ọru ikwalite asusụ Igbo, e nweela ihe mgbanwe pütara ihè banyere ọnọdu asusụ Igbo na Naijiria. Otu ihe na-ewuli ọnọdu asusụ bu inwe ndị/ötù ọ dí n'aka isite n'uzo dí iche iche na-agba mbọ iji hụ na asusụ a hanyere ha n'aka na-eto eto ma na-akawanye mma. Nke a dí nnukwu mkpa n'ihi na asusụ dí ndụ ma nwekwaa ike ịnwụ anwụ. Ya bụ, ọ bụrụ na a naghi eleru asusụ anya site n'inyeju ya afọ nakwa ime nhazi dí iche iche n'ime ya, asusụ ahụ nwere ike na-ata ahụ ma malite ịnwụ. Otu SPILC

gbara nnukwu mbo ime ka asusụ Igbo bjarute n'ogo o no na ya taa tinyere inwete onodụ dí ka otu n'ime asusụ ato pütakarichara ihe na Naijiria.

2.0 Mbunuche

Na njedebe nkeji a,

- I ga-amata maka otu SPILC
- Onodụ asusụ Igob na Naijiria
- Mgbanwe dí iche iche SPILC weteere asusụ Igbo

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Asusụ Igbo na Ndị Ọgbò Ya

Asusụ ato ka onodụ ha pütakarichara ihè na Naijiria ta a. Ha bụ: Hausa, Igbo na Yoruba. Nke a bụ site na ntuzi aka gọoment etiti (1979). Nke a bụ nnukwu ohere nye asusụ Igbo n'ihi na n'ime agburu ruru narị abụo na ụma, agburu Igbo nwetere ohere nke asusụ ha ịbü otu n'ime agburu ato e welitere asusụ ha elu. Ohere dí etu a abughị ihe a ga-eji gwuri egwu n'ihi na agburu ụfodụ ndị ewelitebeghi onodụ asusụ ha na-agba níkanịka na-achokwa ụzọ ha ga-esi mee ka asusụ ha püta ihè. Nke a mere na o dí mkpa ka e tinye anya na mmiri iji hụ na a napughị ndị Igbo onodụ e nyere asusụ ha. E lebaa anya na nchöcha ụfodụ e merela banyere onodụ asusụ ụfodụ na Naijiria (hụ Ejiofor 2012), o doro anya na asusụ Igbo na-achọ itufu onodụ nke ato e nyere ya n'ihi ụfodụ ihe a ka ga-eleba anya tupu a chikọta ihe ọmụmụ a.

Nwale 1

- Chọpụta ma depüta asusụ obere agburu ndị ọzọ e nwere na Naijiria tümadi ndị a maliterela iji asusụ ha me agumakwukwọ n'ogo mmụta ụfodụ.

3.2 Ọnọdụ Asüşụ Igbo n’ebe Ọgbò Ya Ndị Ozọ dị

Ọ bụrụ na a tulee Ọnọdụ asüşụ Igbo n’ebe ọ gbasara Ọnọdụ ya n’etiti asüşụ abụo ndị ozọ, a ga-ahụ na abịa n’onụ ogugụ ndị na-asụ asüşụ, na ndị na-asụ asüşụ Igbo pekarịchara. (hụ Ejifor 2012) maka nke a. Nchọcha Ejiofor lebara anya n’uzo dị iche iche wee chọpụta na onuogugụ ndị na-asụ Igbo pekarisiri mgbe a tülere ya na onuogugụ ndị na-asụ asüşụ Hausa na Yoruba. Nke a apụtaghi na ndị agbụrụ abụo ndị ozọ kacha ndị Igbo n’onuogugụ, kama ọ bụ n’ihe gbasara işụ asüşụ Igbo asụ ma ọ bụ iji ya na-arụ ɔrụ. Nke a na-egosi na-egosi na ndị Igbo na-ejikari asüşụ Bekee eme ihe ha kwesiri iji asüşụ Igbo na-eme. O metụtakwara iji asüşụ Igbo zulite ụmụaka Igbo na iji asüşụ Igbo na-eme ọgbakọ ndị Igbo.

Nnwale 2

- Olee ihe dị iche iche agbụrụ ndị ozọ ji asüşụ ha eme nke ndị Igbo amalitebeghi ime?

3.3 Ọnọdụ Asüşụ Igbo n’Ogo Agumakwukwọ

Ọ bụ eziokwu na a na-amụzi asüşụ Igbo n’ogo mmụta dị iche iche ta a, mana e lebaa anya n’onuogugụ ụlọakwukwọ a na-akụzi Igbo nakwa onuogugụ ụmụakwukwọ na-agụ Igbo, a ga-ahụ na onuogu ụlọakwukwọ ebe a na-amụ asüşụ ndị ozọ dị ka Hausa, Yoruba kariri n’onuogu. Onuogu ụmụakwukwọ na-agụ asüşụ Naijiri ndị ozọ kakwa onuogugụ ndị na-amụ Igbo (Gụo Ejiofor 2012: 61-77). Ọ bụ ihe dị mma na e nweela mgbanwe gbasara onụ ogugụ ebe a na-amụ Igbo nakwa ndị na-amụ Igbo mana e nwere ike ịgafe ebe a nọ ugbu a. Ọ bụ oke na ɔrụ ndị na-atụ atụmatụ maka iji asüşụ ruo ɔrụ (*language planners*) tịmadụ ndị Igbo nọ na ngalaba ndị a, ịtụpụta atụmatụ ka a ga-esi mee ka ndị na-agụ Igbo na-abawanye.

Nnwale 3

Gịnị ka I chere a ga-eme n’ogo agumakwukwọ ka onuogugụ ndị na-agụ Igbo gbagote?

3.4 Ọnọdụ Asusụ Igbo N’Igwe Ozuruụwa (Intaneti)

Dị ka chi na-efo ka mgbanwe dị iche iche na-abata n’ụwa. Iji mee ka asusụ na-eto, ndị nwe asusụ dị iche iche na-agba mbọ ịhụ na ha na-ewebata mgbanwe ndị na-abata site na mmekorịta mmadụ na ibe ya n’asusụ ha. E lee anya na ihe gbasara ngwa nzikorịta ozi dị ka: ekwenti, komputa na igwe ozuruụwa, a ga-ahụ na asusụ Igbo achịtabeghi aja. O bụ eziokwu na ihe ndị a amaliteghị n’ala Igbo mana ha abatala ala Igbo, ndị Igbo nabatara ha jirikwa ha na-arụ ọrụ. O dizị mkpa na ndị Igbo ga-agbalị iji asusụ ha na-ezikorịta ozi n’igwe mmekorịta ndị a, n’ihi na o nweghi asusụ e mewere iche maka igwe nzikorịta ozi ndị a.

Nnwale 4

Igwe nzikorịta ozi dị icheiche anaghị aso asusụ ọ bụla. Kowaa ahịriokwu a nke ọma.

3.5 Mgbanwe ụfodụ e nwere n’Asusụ Igbo

N’ebe a, a ga-eleba anya na mgbanwe ụfodụ e nwere n’asusụ Igbo n’afọ ole na ole gara aga. ụfodụ n’ime mgbanwe ndị a sitekarịri na mbọ otu SPILC gbara n’ime oge ha nọ n’orụ ịkwelite asusụ na omenala Igbo. Mgbanwe ndị a gụnyere:

1. ime ka ọtụtu ndị mmadụ bi n’ala Igbo nakwa mba ndị ọzọ matawnanye ihe gbasara asusụ Igbo nke ọma.
2. ịhụ na asusụ Igbo enweela ọnọdụ nke ya n’usoro agumakwukwọ n’ogo mmụta nakwazi n’ulọ akwukwọ dị iche iche n’ala Igbo nakwa ebe ụfodụ abughị ala Igbo dị ka Lagos na Ibadan. A na-amụzị Igbo n’otụtu ulọ akwukwọ dị elu na Naijiria.
3. ime ka asusụ Igbo nweta ọnọdụ n’ule dị iche iche a na-ele na Naijiria dị ka WAEC, NECO, GCE, JAMB
4. ime ka asusụ Igbo bürü otu n’ime asusụ atọ e nwere na Naijiria nke nwata ọ bụla ga-amụriị otu n’ime ha tutu ọ banye n’ulọ akwukwọ di elu.

4.0 Mmechi

E zipütara mbọ dị iche iche otu Ịkwalite Asusụ na Omenala Igbo gbara nke mere ka asusụ Igbo gbagote n'ogo ọ no na ya ugbu a. Ọ bụ ọkammata Ogbalụ bụ onye nyere nnukwu aka hibe otu a ma sitekwa na ya lụo ọgu dị iche iche iji hụ na asusụ Igbo chítara aja na Naijiria. Ọ dị mkpa ka a mata na agbụrụ ụfodụ ndị asusụ ha esoghị n'atọ ndị e nyerela ọnọdụ na Naijiria na-agbasi mbọ ike ịhụ na asusụ ha gbagotere. E kwesịri ịtụtekwa otu SPILC maka agamnihu nke asusụ Igbo.

5.0 Nchikota

Ọ bụ eziokwu na asusụ Igbo bụ otu n'ime asusụ ato pütara ìhè na Naijiria, ma ọ dikwa mkpa ka a malite ichukwa na ileru asusụ Igbo anya ka o wee na-agbasi n'ihu. E meghị etu a, mgbe na-adighị anya, asusụ agbụrụ ndị zo nwere ike ịnapụ asusụ Igbo ọnọdụ e nyere ya n'ala anyị.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Olee mgbanwe ndị batara n'asusụ Igbo site na nkwado otu SPILC?
2. Kedụ ihe mere na ọmụmụ asusụ Igbo amaliteghị n'oge?
3. Dị ka onye na-amụ asusụ Igbo, kedụ ihe ị ga-eme ka ọnọdụ asusụ Igbo dị mma karịa ka ọ dị ugbu a.

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Ejiofor, P. (2012). *Ibeku Ndị Igbo maka Asusụ Igbo*. Enugu: Valid Publishing Company.

Ezikeojiakụ, P.A. (1989). *Fonoloji na Utøasusụ Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigeria.

Federal Republic of Nigeria (2004). *National Policy on Education*.4th ed. Lagos: NERDC Press.

Okere, T. (2009). *Uta Azu: Onodù Ndị Igbo na Naijiria*. Onitsha: Varsity Publishing Company.

Ohiri-Aniche, C.(2011). *Onodù Asusu Igbo: Oge Ugbu a na Odinihu*. 6th F.C. Ogbalụ Memorial Lecture. Onitsha: Varsity Publishing Company & Nnamdi Azikiwe University.

Yunit 2: Nsogbu na-echere Asusu Igbo Aka Mgba

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom kwem
  - 3.1 Nsogbu na-echere Asusu Igbo Aka Mgba
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- Ihe Omume
- 6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Onodu asusu Igbo nọ na ya ta a nwere ihe butere ya. Na asusu dị ndụ apụtaghi na asusu nwere ike ime ihe ọ bụla n'onwe ya. Ọ bụ mmadụ bụ aka na ụkwụ asusu nwere. Nke a pụtara na ọ bụ ndị nwe asusu ga-ekwu ogo asusu ha ga-eru. Ọ bụrụ na ndị nwe asusu enweghi mbọ ha na-agba maka asusu ha, asusu ha ga-anorø ha n'ọnodụ ha hapurụ ya ruo

mgbe ha tinyere anya na uche ha na ya. O bürü na asusụ Igbo anaghị aga n’ihu etu o kwesirị ta a, ọ bụ ndị Igbo ka ụta díjiri maka na onye arachaghị ọnụ ya, uguru arachaara ya.

2.0 Mbunuche

Na nkeji a, I ga-amụta:

- Nsogbu ndị na-echere asusụ Igbo aka mgba
- Ka ndorondorọ ọtografii si weghachi asusụ Igbo azụ
- Ka ndị dị iche iche si bürü nsogbu nye asusụ Igbo

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Nsogbu na-echere Asusụ Igbo Aka Mgbat

Tupu asusụ ọ bụla akwụrụ chịm, a na-enwe nsogbu dị iche iche na-ama ya aka n’ihu. N’ime asusụ ndị e ji eje mba ta a, o nweghi nke enweghi ihe ịma aka dị iche iche ọ gabigara tupu o nwēe ike ịkwụrụ n’ukwu ya. O bürügodu na asusụ akwụrụla n’ukwu ya, a ga na-elerukwa ya anya iji hụna ọ laghi azụ kama ọ gana-agag n’ihu n’ihu. Nsogbu ụfodụ na-echere asusụ Igbo aka mgba gunyere ndị a:

- a. Ndorondorọtografị nke e nwere n’agbata afọ 1929 rue 1961
- b. Akparamagwa ndị Igbo n’onwe ha n’ebi asusụ Igbo dị
- c. Akparamagwa Gọomentị na ndị nō n’ochichị n’ogo dị iche iche
- d. Agha a na-ebuso asusụ Igbo site n’aka ndị isiulọ akwụkwọ na ndị nkụzi
- e. Ndị isi ụka e jighi asusụ Igbo kpọro ihe

(i) Ndorondorọ Ọtografị

Otu nnukwu ọdachi asusụ Igbo nwere sitere na ndorondorọ ọtografị nke malitere n’agbata afọ 1929 wee rue 1961. Tupu e weputa usoro edide Igbo gọomentị kwadoro nke comitii

Onwu weputara n'afọ 1961, e nwere ndorondoro dì iche iche banyere usoro edide nke a ga-eji na-edo Igbo. Ọtografí ndị e ji malite ide Igbo tupu 1961 bụ ndị a:

Otografij CMS (1852), na ọtografí Ida Ward. Ọtụtụ ihe e ji ọtografí ndị a dee wetere nnukwu nsogbu ndị kwe na ndị ekweghi. Ọ bụ mgbagwoju anya na mgbagheri anya a na-enwe n'ọtografí ndị buru ụzọ püta mere na a chobara ụzọ a ga-esi gbochie ya site n'itüpüta usoro edide ọhụrụ. N'ime ogologo oge a na-enwe nsogbu ọtografí, asusụ Igbo kwụ otu ebe n'ihi na ndị odee amaghị usoro edide ha ga-eji dee ihe ha chorọ ide. Ndị odee ndị kachiri anya dee akwükwo n'oge ahụ nwere oghịm n'ihi na ụfodụ ka a nabataghị ihe ha dere n'ihi usoro edide ha jiri depüta ya. Ihe ịma aka dì etu a mere na ụfodụ ndị nwere mmasị ide ihe n'asusụ Igbo hapuziri iji asusụ Igbo dee ma were asusụ Bekee. N'ihi ya, elepuru anya n'asusụ Igbo, ọtụtụ ndị odee wụnye n'asusụ Bekee gụwa ma dewe akwükwo dì iche iche n'asusụ Bekee. Nke a digidere ruo mgbe e nwere mkpebi gbasara usoro edide Igbo. Ma tupu oge a ọtụtụ ndị ọkamụta e nwezikwaghị mmasị iji asusụ Igbo dee ihe. Ọ bukwa n'ime oge a ka asusụ ndị ọzo gafeere asusụ Igbo n'ihe gbasara ọmụmụ na odide asusụ nne.

(ii) Akparamagwa ndị Igbo n'onwe ha n'ebe Asusụ Igbo dì

Ndị ọcha chíri ala Igbo n'oge mbụ jiri ụzọ aghugho dì iche iche mee ka ndị Igbo na-ahụta asusụ Bekee ka asusụ kacha ibe ya mma.

N'ihi uru dì ihe iche ndị na-agụ/maara asụ Bekee na-enwete n'oge ahụ, ndị Igbo maliteziri iji ike na-amụ asusụ Bekee ebe ọ bụ na ịma asusụ Bekee pütara inwete ọru n'aka ndị ọcha na kwa ihe ndị ọzo na-eso ya n'azụ. Ụdị echiche dì etu a ka na-aga n'ihi n'etiti ndị Igbo, ha na-ahụtazị asusụ ha dì ka nke abaghị uru nke o nweghi ihe e ji eme. Iwu dì iche iche ndị ọcha tiri gbasara asusụ Bekee nyeziri aka mee ka ma onye ihu ma onye azụ jiri ọsọ na-achịuso asusụ Bekee; asusụ Igbo abụrụzie ehi ọha nwe na-arahụ n'agụ. Nke a ka bụ nnukwu nsogbu ruo ta a; ọ bụ eziokwu na ndị ọcha ahapula ala Igbo kemgbe mana mkpuru ha kürü na ndị Igbo agbanyela nnukwu mgborogwu ghozie nwa tote o tokwuru. Ka o si dì ugbu a bụ na, kama onye Igbo agaghị amụta asusụ Bekee,

o hapu isu asusụ nne ya. Nke ka njo bụ na ọtụtụ ndị nne na nna anaghị eji asusụ Igbo azulite ụmụ ha.

(iii) Akparamgwa ndị ọchịchị

Nsogbu ọzọ asusụ Igbo nwere bụ na ndị na-achị ala Igbo e nweghi mmasị n'asusụ Igbo. N'agbanyeghi na góomentị etiti enyela ntụzi aka gbasara iji asusụ nne na-enwe mmekọ n'ogo ọchịchị dị iche iche mana o nwebeghi onye gbara mbọ ịhụ na asusụ Igbo ghօorօ asusụ e ji arụ ọrụ n'ụlọ nmebe iwu nakwa ụloqụ góomentị ndị ọzọ. A na-eji asusụ Bekee eme ngara ebe asusụ Igbo na-anwụnyụ anya. E lee anya n'asusụ ndị ọnọdụ ha dị elu n'obodo dị ihe iche iche, a ga-achoputa na ọ bụ góomentị tiniyere iwu ndị mere na ọnọdụ asusụ ndị ahụ gbanwere. Ọ bürü na góomentị gbachie nkịtị, enweghi ka otu onye ma ọbụ òtù ga-esi nwee ike ime ka ndị mmadụ tugharịa uche banyere ikwado asusụ ha.

(iv) Agha a na-ebuso Asusụ Igbo site n'aka ndị isi ụloqkwukwọ na ndị nkụzi

E wezüga ndị góomenti, ndị isi ụloqkwukwodị iche iche na ndị nkụzi sokwa n'otu ndị nwere ike ime ka asusụ Igbo gbanye mgborogwu na ndụ ụmụ akwukwọ. Ndị nkụzi nwere ike ime ka ụmụ akwukwọ nwee ma ọ bụ ghara inwe mmasị n'asusụ nne ha (Igbo). Ụfọdụ ndị nkụzi anaghị ekwe ka ụmụ akwukwọ sụo asusụ nne ha, n'ihi na ụfọdụ na-asị na ịhapụ ka ụmụ akwukwọ na-asụ asusụ nne na-eme ka ha na-eme oke mkpötụ. Mgbe ụfọdụ a na-apịa ụmụ akwukwọ ihe ma ọbụ daa ha nha. N'uzo dị otu a, ụmụaka na-ahütazị asusụ nne ha dị ka ihe dị njo nakwa ihe e kwesighị iji mee ngala.

(v) Ndị isi ụka ejighị asusụ Igbo kpọrọ ihe

Ndị isi ụka dị iche nwere ike ime ka ndị ụka ha nwee mmasị n'asusụ nne ha. N'ala Igbo, ndị isi ụka ka n'ọnụ ọgugụ ji asusụ Bekee edebe ụka werekwa ya na-ekwu okwu Chukwu. N'ulọuka ụfọdụ n'ala Igbo, ọ kachasi ndị ụka pentikost, a na-ekewa ndị na-anụ Bekee na ndị anaghị anụ Bekee. Ebe a na-edede ndị anaghị anụ asusụ Bekee gosiri na ha

bụ ndị amaghị akwukwo; ndị ekwesighị ikwanyere ugwu. Nke a bụ ihe mwute n'ihi na mgbe ụfodụ ndị anaghị anụ Bekee, n'ihi na ha enweghị ohere ịgụ akwukwo na-eji n'ihi ụdị ihe ihere ma obụ mmechu ihu a dobe ahụ ka ha na-anụ ihe e ji Bekee agwa ha ka ndị ozọ ghara ịna-ahụta ha dị ka ndị e kwesirị imere ebere. E kwesirị iji asusụ Igbo na-akuzi ihe n'ulouka niile dị n'ala Igbo. O bürü na e nwere ndị na-anaghị anụ asusụ Igbo, a ga-achorọ ha onye ga-eji asusụ Bekee na-akowara ha ihe a na-ekwu. O bughị ihe kwesiri ekwesi iji asusụ Bekee na-eme ihe niile n'ulo ụka dị n'ala Igbo ebe ihe dị ka mmadụ itolu n'ime iri ma ọ bụ karịa bụ ndị asusụ mbụ ha bụ Igbo. O kwesiri ka e were Igbo na-akuzi uka n'ala Igbo ka ndị abughị ndị Igbo wee na-enwe mmasị ịmụ asusụ Igbo.

4.0 Mmechi

O kwere għoġa na asusụ Igbo ahūsiela anya site n'aka ndị dī iche iche. O kwesighị ka ọ bürü ndị Igbo n'onwe ha ji aka ha egbu asusụ Igbo. A sị na üzü amaghị akpụ ogene na-ele egbe anya n'odu. Ndị Igbo kwesirị ịna-ele ka agbürü ndị ozọ si echukwa asusụ ha ka o wee nyere ha aka ịma ka ha ga-esi mee ka ọnqdụ asusụ Igbo gbanwee.

5.0 Nchikota

A na-atụ anya na nwata akwukwo na-eme ihe ọmụmụ a, ga-enwe mkpalite gbasara asusụ Igbo na ihe o nwere ike ime ka asusụ na-agà n'ihi. Onye Igbo ọ bụla ketere oke na nsogbu asusụ Igbo na-enwe n'ogbọ ahịa asusụ. Asusụ ụfodụ dī ka nke Bekee na-eme nke ọma n'ihi nkwardo ndị nwe ya na-enye ya n'udị dī iche iche. Iji hụ na mmiri erighi asusụ Igbo, e si n'ihe ọmụmụ a na-akpokwu ndị Igbo niile ka ha tugharija uche banyere asusụ ha.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Kowaa ka ndị a niile si bürü nsogbu nye asusụ Igbo n'oge ugbu a:
  - (a) Ndị na-achị ala Igbo
  - (b) Ndị Igbo n'onwe ha
  - (c) Ndị isi ụka dī iche iche

- (d) Ndị nne na nna
2. Chọpụta ihe ndị ọzọ bụ nsogbu asusụ Igbo na etu a ga-esi gbochie ha.
  3. Asusụ Igbo ka ọ dị ugbu a bụ ehi ọha na-arahụ n'agu. Gịnị ka ahịrịokwu pütara ?
  4. Kedụ ka ndị nwe asusụ siri bürü aka na ụkwụ asusụ ?
  5. Ọ bürü na i nwete ohere ịbü onye na-achi otu n'ime steeti dị n'ala Igbo, kowaa ihe ndị i ga-eme ijji kwalite ọnụdụ asusụ Igbo ?

6.0 Nrụtụaka/Ngụmi

Anizoba, O.M. (2013). *Nke m Akọla m: Ndị Igbo na Asusụ Ha*. N'ime Agumagụ nke Asatọ maka Chief (Dr) F. Chidozie Ogbalụ (2013). Onitsha: Varsity Press.

Ejiofor, P. (2012). *Ibeku Ndị Igbo maka Asusụ Igbo*. Enugu:Valid Publishing Company.

Yunit 3 Uzọ Nzopụta Asusụ Igbo

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpóm kwem
  - 3.1 Uzọ Nzopụta Asusụ Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- Ihe Omume
- 6.0 Nrụtụaka/Ngụmi

1.0 Mkpolite

Ọ bụ eziokwu na ndị dịbịa oyibo mere ka a ghọta na o nwere ọriạ ndị enweghi ọgwụ e ji agwọ ha. N'uche m, nke a abụchaghị eziokwu; kama ihe ka mma ikwu gbasara ọriạ ndị ahụ bụ na a chọputabeghi ọgwụ ndị nwere ike ịgwọ ha. Ọriạ asusụ Igbo na-arịa ta a bụ ndị Igbo n'onwe ha butere ya. Nke bụ eziokwu bụ na e nwere ọgwụ nwere ike ịgwọta ya. Ihe bụ nsogbu bụ ndị Igbo ikwete na ahụ adịchaghị asusụ ha mma tinyere ikwete na ọ bụ ha bụ ọgwụ ga-agwọ ọriạ asusụ ha na-arịa. Ọ bürü na ndị Igbo ga-ekwe ka ndị maara maka asusụ gbaa ha ọgwụ kwesirinụ, ọnodụ asusụ Igbo ga-agbanwe. A ga-arutugasi ihe dị iche iche e nwere ike ime iji tütee asusụ Igbo na nkeji na-eso.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu nkeji a, i ga-:

- amata ihe ndị e nwere ike ime iji zoputa asusụ Igbo
- akowa ka i ga-esi gbaa mbọ maka ọdịmma asusụ Igbo

3.0 Ndịna Kpom kwem

3.1 Uzọ Nzoputa Asusụ Igbo

E nwere olile anya na asusụ Igbo agaghị anogide n'ọnodụ ọ no ugbu a. A na-ele anya na ọnodụ asusụ Igbo ga agbanwe ma ọ bürü na e tiniye ihe ndị a ga-atụ dị ka aro n'ihe ọmụmụ a.

Ihe ndị a ga-eme ka ọnodụ asusụ Igbo gbanwe gunyere:

(i) Gọomentị inwe mmasị n'asusụ Igbo

Ọ bürü na mmasị adighị, agaghị enwe ọnụnụ ọkụ n'obi gbasara ịgbanwe ọnodụ asusụ Igbo. Gọomentị ala Igbo kwesiri inwe mmasị n'asusụ Igbo dị ka otu ụzọ e si e zipụta

omenala Igbo. A chọọ ka omenala Igbo na-agà n'ihu, ọ bụ naani asusụ Igbo ka a ga-eji mee nke a. Gọomentị ala Igbo niile nwere iki ikwu ihe a ga-eme n'ala ha na-achi dì ka o si metụta asusụ. Ozọ, o kwesirị ka a na-ahoputa ndị nwere mmasị n'ihe gbasara iwelite asusụ Igbo n'ochichị. Ọ bürü na ndị na-achi ala Igbo achoghị ịma ma asusụ Igbo ọ na-anwụ anwụ ka ọ na-ada ada, mara na ọ gaghi enyere anyị aka maka na asusụ bụ ide ji omenala mba. Tupu a hoputa mmadụ n'ala Igbo maka ọchichị n'ogo dì iche iche, a ga-ebu uzọ choputa ihe ha bu n'obi gbasara asusụ Igbo tnyere ikwe nkwa na asusụ Igbo agaghị ada n'aja mgbe ha nọ n'ochichị. Ndị ọchichị kwesirị ihibe iwu ga-enye aka ihu na ndị mmadụ sonyere n'ogụ ihu na ọnodu asusụ Igbo gbanwere.

(ii) Nkuzi gbasara uru asusụ bara

N'ihi nghọta ndị ọcha kụnyere n'ime ndị Igbo gbasara asusụ ha, ndị Igbo na-eche na o nweghi uru ichukwa asusụ ha ga-abara ha. Nke a abughị eziokwu n'ihi na nchoputa gosiri na asusụ ọ bụla nwere adimike dì n'ime ya nke nwere ike igbanwe ọnodu akunụba obodo. Iji mee ka echiche ndị Igbo banyere asusụ ha gbanwee, e kwesirị ihibe ọgbakọ nkuzi dì iche iche n'ihe gbasara asusụ ha na uru ịkwalite ya bara. Nke a ka bükwa ihe a ga-eme site na nkwado gọomentị maka na ọ bụ ego ka e ji eme ihe ọ bụla bara uru.

E nwere ike ihazi ọgbakọ nkuzi a n'ogo dì iche iche iji mee ka ọ banye na ntị ndị Igbo nile. E nwere ike ime ya n'ogo mmụta dì iche iche maka ndị nkuzi na ụmụakwụkwọ; e nwekwara ike chikọba nkuzi n'ulọ ụka dì iche iche ka ndị ụkochukwu na ndị nne na nna soro ghọta ihe gbasara asusụ na uru ọ bara ịkwalite asusụ nne.

(iii) Onyinye maka ịkwalite asusụ Igbo

N'asusụ ụfodụ dì iche iche, e nwere ihe nrite dì iche iche e debere maka ndị ga-eme nke ọma. E nwere ya n'asusụ Bekee. Iji maa atụ, ndị Bekee tnyere nturugo maka ndị kacha kpaa ike n'asusụ Bekee n'ụwa nke a na-akpo “Nturuugo Udo Nobel” (Nobel Peace prize) nke onye Naijiria Ọkammụta Wole Soyinka nwetagoro tnyere Nturuugo nke Ọkammụta

Chinua Achebe onye Igbo nwetere maka akwukwo ya bụ “Things Fall Apart” (guo Daily independent, August 27, 2007) nke akporo “Man Broker International Prize for Literature”. Nwaada Chimamanda bükwa Onye Igbo ritekwara nturugo a kporo “Orange Broadband Prize for Fiction n’afọ 2007 maka akwukwo ya ọ kporo “Half of a Yellow Sun”. Ihe nturuugo ndị a niile bucha ihe agbamume na itu akpiri nye ndị mmadụ ka ha we na-agbasi mbọ ike n’ikwalite asusụ Bekee. Ego a na-enye ndị ritere nturuugo abughị obere ego maka na ihe dị mma dị mma, onye gbaa mbọ a naa ya aka.

Uđi nturuugo a díkwa n’asusụ ndị ọzọ dị ka Hausa na Yoruba mana ọ díkebeghi n’ala Igbo. Góomenti nakwa ndị hụrụ asusụ Igbo n’anya nwere ike itinye ụđi, nturuugo dị iche iche maka asusụ Igbo. E nwere ike ime ya n’ogo agumakwukwo dị iche iche karışia n’ebe ndị na-etolite etolite nō, nke a ga-enye aka mee ka ha nwebe mmasi n’asusụ nne ha.

(iv) Ọrụ pürü iche maka ndị gürü Igbo

Nke a dị kwa nnukwu mkpa maka ikwalite asusụ Igbo. Ọ bürü na onye ọ bula gürü Igbo ma mee nke ọma na ya ga-enwete ọrụ ma ọ gutchä, ọ ga-eme ka ndị ntorobia malite ịgụ Igbo n’ulo akwukwo dị elu. Nke a díkwa ndị góomenti na ndị isi mahadum dị iche iche n’aka.

(v) Imechi ụlọ akwukwo ọ bula anaghị akuzị ma ọ bụ asụ Igbo na ya n’ala Igbo

E kwesiri ime ya ka ọ bürü iwu na tupu góomenti enye ụlọakwukwo ndị mmadụ nwe ikiye ịmalite agumakwukwo na ha ga-ekweta ịgụ na ịṣụ Igbo n’ulọakwukwo ndị ahụ tinyere ikweta na agaghị amachi ụmụ akwukwo ịṣụ asusụ nne ha.

4.0 Mmechi

Naanị ọnwụ bụ ihe amabeghi ọgwụ mgbochi ya. Ọnọdụ asusụ Igbo nwere ike ịgbanwe ma ọ bürü na ndị Igbo n’onwe ha gbanwee akparamagwa ha n’ebe asusụ ha dị. Ihe ọ bula

a ga-eme ka ọnodu asusụ Igbo dị mma ga-esiterị n'aka ndị Igbo ka o wee nwee isi, e wezuga nke a, enyemaka ọ bụla esiteghị n'aka ndị Igbo agaghị amịta ezigbo mkpụru.

5.0 Nchikọta

Nzoputa asusụ Igbo dị ndị Igbo n'aka. O nweghi asusụ na-agha n'ihi ma ọ bụrụ na ndị nwe ya akwadoghiya nke ọma. Ọ bụrụ na etinye ihe ndị atuputara n'elu ebe a n'orụ, a na-atụ anya na a ga-azoputa asusụ Igbo. Ntụzi aka e nyere n'elu ga-nyekwa aka mee ka asusụ Igbo nweta ezigbo ọnodu n'ogbøahịa asusụ. Ọ dị mkpa ka a malite itinye ihe ndị a n'orụ n'ihi na ka chi na-efo ka asusụ ndị nwere agba na-elo ibe ha.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Nye nkenke nkowa ka ndị a niile ga-esi zoputa asusụ Igbo:
  - (a) Nne na nna
  - (b) Ndị isi ụlọakwukwọnandị nkuzi
  - (c) Gọomenti
  - (d) Ndịọkaasusunandị gürü asusụ Igbo
2. Dị ka onye na-amụ asusụ Igbo, kedụ ka I ga-esi nye aka ka asusụ Igbo na-agha n'ihi?
3. Kedụ ka asusụ si elo ibe ya? O nwere asusụ na-elo ibe ha n'ụwa ta a.?

6.0 Nrütüaka/Ngumi

Anizoba, O.M. (2013). *Nke m Akọla m: Ndị Igbo na Asusụ Ha*. N'ime Agumagụ nke Asatọ maka Chief (Dr) F. Chidozie Ogbalụ (2013). Onitsha: Varsity Press.

Ejiofor, P. (2012). *Ibeku Ndị Igbo maka Asusụ Igbo*. Enugu:Valid Publishing Company.